ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵ՛Ք

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ԱՄՍԱԳԻՐ

2

ՓԵՏՐՎԱՐ

ԵՐԵՎԱՆ 1963

ՆՈՐ ԳՐՔԵՐ

«ԱՐԱՐԱՏ» ՎԵՊԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆ

Մոսկվայի «Սովետսկի պիսատել» հրատարակչությունը երկրորդ անգամ հրատարակեց սովետահայ արձակագիր Հ Մ Ա Յ Ա Կ Ս Ի Ր Ա Ս Ի «Արարատ» վեպը՝ 75 հազար օրինակ տիրաժով, հետևյալ նախաբանով.

«Գրքում վերստեղծված են հայ ժողովրդի անկրկնելի գծերը, նրա ազգային հպարտությունը և միջազգայնական ոգին, ընդունակությունը համառորեն ու արիաբար պայքարելու թշնամիների դեմ, համբերությամբ տանելու պատերազմի դժվարությունները... գրքում շատ կան հերոսներ: Եվ հենց կերպարների բնարությունը, նրանց էմոցիոնալ երանգավորումը ողողում են վեպի օպտիմիստական աշխարհազգացողությունը, համատեղ հավատը հաղթանակի նկատմամբ»:

ԴԻՄԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՖԱՇԻՍՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Մ., 1962, 733 էջ:

Գրքում մի խումբ հեղինակներ պատմում են դիմադրության հակաֆաշիստական շարժման մասին, որը ծավալվել էր եվրոպական երկրներում, ֆաշիստական օկուպացիայի տարիներին: Հակաֆաշիստական շարժումները իսկական ժողովրդական շարժումներ էին, որոնք գլխավորում էին կոմունիստական պարտիաները: Գրքում հետաքրքիր փաստեր կան դիմադրության շարժմանը սովետական մարդկանց մասնակցության մասին:

ԶԱԽԱՐԻԿՈՎ Ա. Ն., ՆՈՍՈՎ Ա. Պ.

ԲՈԼՇԵՎԻԶՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՔՍԻՍՏԱԿԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՍՄԿՊ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ (1928—1932 թթ.)

Մ., «Վիշայա շկոլա» հրատ., 1962, 116 էջ:

Հեղինակներն աշխատության մեջ բարձրացնում են պարտիայի պատմության անաղարտության հարցը պարտիայի կյանքի կարևորագույն շրջանում՝ 1928—1932 թթ., երբ մեր երկրում ամբողջ ճակատով սոցիալիզմի հարձակումն էր ծավալվում:

Հեղինակները բազմաթիվ նյութերի հիման վրա ցույց են տալիս, թե ինչպես անձի պաշտամունքի ժամանակաշրջանում աղավաղվել էին պարտիայի հիշյալ շրջանի պատմության մի քանի հարցեր:

ՎԱՐԳԱ Ե. Ս.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԸ

Ընտիր աշխատություններ: Մ., ՍՍՌՄ Գիտ. ակադ. հրատ., 1962, 504 էջ:

Այս ժողովածուի մեջ հավաքված են ակադեմիկոս Վարգայի ընտիր աշխատությունները ժամանակակից կապիտալիզմի և տնտեսական ճգնաժամերի մասին: Ականավոր գիտնականը այդ աշխատություններում վերլուծում է կապիտալիզմի էկոնոմիկան և, ելնելով մարքս-լենինյան ուսմունքից, ցույց տալիս կապիտալիզմի անկման անխուսափելիությունը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄԵԾ ՌԵՎՈԼՅՈՒՑԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Մ., ՍՍՌՄ Գիտ. ակադ. հր., 1962, 524 էջ:

Գրքում հետաքրքիր ձևով պատմվում է Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական մեծ ռևոլյուցիայի հաղթանակի մասին, որը տեղի է ունեցել Կոմունիստական պարտիայի և Վ. Ի. Լենինի ղեկավարությամբ: Հանգամանորեն լուսաբանվում է ռևոլյուցիայի առաջնորդ Վ. Ի. Լենինի, Կենտրոնական Կոմիտեի և տեղական պարտիական կազմակերպությունների բազմակողմանի գործունեությունը՝ մասսաներին համախմբելու և նրանց ռևոլյուցիոն պայքարը հաղթությամբ պսակելու ուղղությամբ:

Գիրքը զերծ է այն թերություններից, որոնք տեղ էին գտել ռևոլյուցիայի պատմության մասին եղած աշխատություններում, կապված անձի պաշտամունքի հետ:

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

№ 2
ՓԵՏՐՎԱՐ
1963 Թ.

★

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏԻԱՅԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ЛЕНИНЯН УГИОВ — ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦК КП АРМЕНИИ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ 42-ՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԷՊՈՊԵԱՅԻ ՕՐԵՐԻՆ

ՎՈԼԳԱՅԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ 20-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

Ա. ԵՐԵՄԵՆԿՈ

Սովետական Միության մարշալ

Պատերազմների պատմության մեջ չի եղել այնպիսի մի ճակատամարտ, որն ինչպես իր մասշտաբներով, այնպես և պատմական հետևանքներով հավասար լիներ Վոլգայի ափին տեղի ունեցած ճակատամարտին։ Վեց և կես ամիս, ոչ մի րոպե չդադարելով, կատաղի մարտեր էին փոթորկվում Վոլգայի և Դոնի միջև ընկած տարածության վրա, հերոս քաղաքի պատերի մոտ, նրա փողոցներում և հրապարակներում, բանավաններում, Վոլգա գետի նավահանգիստներում։ Այդ ճակատամարտում հիրավի էպիկական բարձրության հասան Կոմունիստական պարտիայի դաստիարակած սովետական մարտիկների արժեքավոր հատկանիշները՝ Հայրենիքի սերը, արիությունն ու անձնազոհությունը, ատելությունը դեպի թշնամին, հաղթանակի անխորտակելի կամքը։

Դժվար է համառոտակի պատմել 200 օր ու գիշեր անընդհատ տևած ճակատամարտի մասին, մանավանդ եթե քեզ վիճակվել է այդ բոլորն անցկացնել զորքերի հետ միասին։ Մեծ երջանկություն էր, որ այդ ամենապատասխանատու ժամանակաշրջանում մեր ռազմաճակատի Ռազմական խորհրդի անդամն էր Նիկիտա Սերգեևիչ Խրուշչովը, որը գտնվում էր այն զորքերի հոծ շարքերում, որոնք սկզբում պաշտպանում էին Վոլգոգրադը, իսկ հետո կործանիչ հարված հասցրին թշնամուն։

Կբերեմ Վոլգայի էպոպեայի թափն ու ահեղությունը բնութագրող մի քանի փաստեր ու թվեր։ Գրեթե 100 հազար քառակուսի կիլոմետր տերիտորիա ընդգրկող, 400-ից մինչև 850 կիլոմետր ռազմաճակատի գիծ ունեցող այդ ճակատամարտի մի շարք էտապներում մարտերին մասնակցում էին ավելի քան երկու միլիոն մարդ, տասնյակ հազար հրանոթներ ու ականանետներ, հազարավոր տանկեր և ինքնաթիռներ։ Հերոս քաղաքի պաշտպանները ետ մղեցին մի քանի հարյուր կատաղի գրոհներ և գրեթե նույնքան էլ հակահարվածներ ու հակագրոհներ կատարեցին իրենք։

Վոլգայի ճակատամարտն սկսվելուց առաջ անհաջող իրադրություն էր ստեղծվել մեր զորքերի համար։ 1942 թվականի գարնանը թշնամուն հաջողվել էր, չնայած Մոսկվայի մերձակայքում կրած դաժան կորուստներին, զգալի հաջողություններ ձեռք բերել Ղրիմում և Խարկովի մերձակայքում, որի հետևանքով էլ ուժերի ու միջոցների հարաբերակցությունը փոխվել էր նրա օգտին։

Ամռանը ֆաշիստական հորդաները լայն հորձանքով ներխուժեցին Հարավային Ռուսաստանի և Ուկրաինայի հսկայական տարածությունները և ապա հասան Կովկասյան գլխավոր լեռնաշղթայի լեռնանցքները: Նորից հաջողություններն ուղեկցում էին Հիտլերին և նրա գեներալներին: Դրանք Ստալինը իր ժամանակ բացատրում էր երկրորդ ռազմաճակատի բացակայությամբ Եվրոպայում: Անտարակույս է, որ արևմուտքից դաշնակիցների հարվածը կհեշտացներ պայքարը սովետա-գերմանական ռազմաճակատում: Բայց այնուամենայնիվ այն բանում, որ իրադրությունը զարգացավ մեզ համար անբարենպաստ կերպով, նշանակալի դեր խաղացին հենց իր՝ Ստալինի խոշոր սխալները դրության գնահատման, ստրատեգիական պլանավորման և զորքերի ղեկավարման գործում: Ստալինը ընդունում էր վերմախտի հարձակման հնարավորությունը հարավում, սակայն գտնում էր, թե թշնամին հիմնական հարվածը կհասցնի Սովետական Բանակի կենտրոնական խմբավորման թևին՝ նպատակ ունենալով գրավեց Մոսկվան, թեպետև Պրիվոլժիեի և Կովկասի ուղղությամբ հարձակվելու վերաբերյալ հակառակորդի իրական մտադրություններն իր ժամանակին հաստատվել էին մեր հետախուզության կողմից: Գերագնահատելով մեր ձմեռային հարձակման հաջողությունները, Ստալինը հաշվի չառավ, որ ֆաշիստական բանակը կարողացել էր ուշքի գալ իր կրած պարտությունից հետո և վերականգնել էր իր հարձակողական հնարավորությունները:

Պատմական ճշմարտության լույսի տակ պետք է լիովին մերժել նաև այն տեսակետը, թե իբր Ստալինը վճռական դեր է խաղացել Վոլգոգրադի շրջանի գործողությունների պլանավորման ու ղեկավարման մեջ: Իր ժամանակին խիստ չափազանցվել էր նրա դերը այդ գործում: Բացի այդ, նրա մի քանի սկզբունքային որոշումները սխալ էին: Այսպես, օրինակ, նա 1942 թվականի օգոստոսի սկզբներին հրամայեց Վոլգոգրադը պաշտպանող ռազմաճակատը բաժանել երկու մասի, որը խիստ դժվարացրեց քաղաքի պաշտպանությունը, խախտեց փոխգործողությունը, պահանջեց թանկ ժամանակի աննպատակ կորուստ կազմակերպական զանազան միջոցառումների վրա: Մի քանի օր հետո հարկ եղավ նորից միասնական հրամանատարություն ստեղծել այդ երկու ռազմաճակատների համար, բայց արդեն բաց էին թողնվել պաշտպանության կազմակերպման համար նպաստավոր շատ հնարավորություններ:

Վոլգայի պատմական ճակատամարտը բաժանվում է երկու խոշոր ժամանակաշրջանի. պաշտպանական՝ 1942 թվականի հուլիսի 17-ից մինչև նոյեմբերի 18-ը և հարձակողական՝ 1942 թվականի նոյեմբերի 19-ից մինչև 1943 թվականի փետրվարի 2-ը:

Պաշտպանության չորս ամսվա ընթացքում բազմաթիվ շատ սուր մոմենտներ եղան: Հակառակորդը նշանակում էր քաղաքը գրավելու մի քանի ժամկետներ և ամեն օր կատաղի գրոհում էր մեր պաշտպանության վրա: Մենք այդ գրոհներին պատասխանում էինք հրետանու, ավիացիայի հարվածներով, հետևակի և տանկերի հակագրոհներով: Պաշտպանությունը չտեսնված ակտիվ բնույթ էր կրում: Վաշտերը, գումարտակները, գնդերն ու դիվիզիաները մահվան գնով կանգնած էին մինչև վերջ: Նրանք կարծես մեխվել էին մերձվոլգյան հողում: Չնայած հակառակորդի կատաղի ճնշմանը, մեր պաշտպանությունը դիմացավ: Ո՞րն էր նրա ուժը:

Ամենից առաջ մարդիկ, մեր մարտիկների բարձր գիտակցությունը, այն հանգամանքը, որ նրանք հասկանում էին իրենց պարտքը սոցիալիստական Հայրենիքի հանդեպ: Այդ գիտակցականությունը դաստիարակել էր Կոմունիստական պարտիան, որը ժողովրդի մեջ արթնացրել էր վիթխարի ուժեր, հաղթանակի անհողդողդ կամք, հավատ իր գործի արդարացիության նկատմամբ, արիություն, քաջություն և հերոսություն: Վոլգայի ափերին աննկուն կերպով կանգնած կոմունիստներին գլխավորում էր հավատարիմ լենինյան, մեր պարտիայի ու պետության ականավոր գործիչ ընկեր Ն. Ս. Խրուշչովը:

Մեր պաշտպանության հաջողությանը մեծապես նպաստում էին զինվորական օրգանիզմի բոլոր բջիջները առգրված բարձր կազմակերպվածությունը, բարձր պահանջկոտությունը և կարգապահությունը, ճկուն ղեկավարությունը բոլոր աստիճանի հրամանատարների ու շտաբների կողմից, որոնք ժամանակին ընդունում էին համապատասխան որոշումներ, հմտորեն օգտագործում էին մարտական և տեխնիկական միջոցները: Համարձակորեն կիրառվում էին մարտական տեխնիկայի օգտագործման նոր մեթոդները, մասնավորապես հրետանու զանգվածավորումը, ճակատային և բանակային ենթակայության հրետանային խմբերի ստեղծումը, որոնք վիթխարի դեր խաղացին:

Պաշտպանության գլխավոր ծանրությունն ընկած էր 62-րդ և 64-րդ բանակների զորքերի վրա, որոնց հրամանատարներն էին գեներալներ Վ. Ի. Չույկովը և Մ. Ս. Շումիլովը: Կատաղի պայքարի չորս ամսվա ընթացքում Վոլգոգրադը պաշտպանող մեր զորքերը բարոյական հաղթանակ տարան հակառակորդի դեմ, ընկճեցին թշնամու մարտական ոգին, վիթխարի կորուստներ պատճառեցին նրան և դրանով իսկ նպաստեցին հակահարձակման անցնելու պայմանների ստեղծմանը:

Վոլգայի ափերի պաշտպանությունը, որը զարմացրեց ամբողջ աշխարհին սովետական մարտիկների անօրինակ տոկունությամբ ու կայունությամբ, վիժեցրեց թշնամու բոլոր պլանները, հյուծեց ու արյունաքամ արեց նրա ուժերը: Գեբելսն իր ժամանակ հայտարարել էր, թե Վոլգայի ափին կանգնած քաղաքը Վերդենի նման մի անառիկ ամրոց է, բայց նա էլ չի դիմանա ֆյուրերի լեգեոնների հարձակմանը: Դա մի խարդախ հերյուրանք էր. Վոլգոգրադը ամրոց չէր բառիս սովորական իմաստով, այնտեղ չկային տևական ամրություններ, բերդապարիսպներ, խրամատներ ու բաստիոններ: Բայց նա մարմնավորում էր մեր մեծ ժողովրդի և նրա բանակի ոգու ամրությունը, և Հիտլերի հրոսախմբերը ի վիճակի չէին հաղթահարել այդ ամրոցը:

Դեռևս պաշտպանության ընթացքում ստորին-վոլգյան ստրատեգիական ուղղությունը պաշտպանող զորքերի շտաբները կոնկրետորեն և նպատակայնորեն կերպով նախապատրաստում էին մեր հակահարձակումը. ընտրվել էին գլխավոր հարվածների ամենից ավելի արդյունավետ ուղղությունները, նշվել ու նախապատրաստել էին ելակետային շրջանները՝ հյուսիսում, Սերաֆիմովիչի շրջանում, գեներալ Ա. Ի. Դանիլովի 21-րդ բանակի զորքերի կողմից, հարավում՝ լճերի միջև ընկած շրջանում, գեներալներ Ն. Ի. Տրուֆանովի և Ֆ. Ի. Տոլբուխինի բանակների կողմից:

Տևական պաշտպանության ընթացքում ծրագրված հակահարձակման գա-

ղափարի վերաբերյալ բազմիցս հայտնվել էր Զորակայան (Ստավկա)։ Մասնավորապես, 1942 թվականի հոկտեմբերի 6-ի փաստաթղթում ասվում էր, որ հակառակորդի ոչնչացման խնդրի լուծումը պետք է որոնել այն հարվածների մեջ, որ պետք է հասցնեն ուժեղ խմբերը հյուսիսից Կալաչի ուղղությամբ և Աբգաներովոյի ուղղությամբ ու ապա դեպի հյուսիս-արևմուտք։ Հոկտեմբերի 9-ի փաստաթղթում հակահարձակման մտահղացումը կոնկրետացվում և համակողմանիորեն հիմնավորվում էր։ Հետագայում Զորակայանի ցուցումով հակահարձակման օպերատիվ պլանավորման մեջ մտցվեցին Հարավ-Արևմտյան և Դոնի ռազմաճակատները։ Ամբողջությամբ վերցրած հակահարձակման պլանը երեք ռազմաճակատների՝ մեր, Հարավ-Արևմտյան (հրամանատար գեներալ Ն. Ֆ. Վատուտին) և Դոնի (հրամանատար գեներալ Կ. Կ. Ռոկոսովսկի) ռազմաճակատների հրամանատարության, Գլխավոր շտաբի և Զորակայանի կոլեկտիվ ստեղծագործության արդյունքն է։ Հակահարձակումը պլանավորված էր որպես 400 կիլոմետրանոց ռազմաճակատում ծավալվող ստրատեգիական գործողություն։ Այդ պլանի համաձայն սովետական զորքերը պետք է վիթխարի աքցանների մեջ սեղմեին հակառակորդի երկու բանակների ուժերը 100 կիլոմետր շառավիղ ունեցող տերիտորիայի վրա։ Ընդսմին ստեղծվում էին շրջապատման երկու ճակատներ՝ ներքին և արտաքին։ Մեր զորքերը պետք է ճեղքեին հակառակորդի պաշտպանությունը, ջախջախեին նրա ստորաբաժանումները հիմնական խմբավորման թևերում՝ Վոլգոգրադից հյուսիս-արևմուտք և հարավ, իսկ հետո, սրընթաց կերպով զարգացնելով ճեղքումը մոտեցող ուղղություններով, դուրս գալ Կալաչ և Սովետսկի բնակելի կետերի շրջանը և դրանով իսկ փակել շրջապատման օղակը։

Հակահարձակման նախապատրաստման ժամանակաշրջանում զորքերի մեջ լայնորեն ծավալվեց պարտիական-քաղաքական աշխատանքը։ Առանձնահատուկ ուշադրություն նվիրվեց շարժական միավորումներին։ Հիշում եմ, թե ինչպես 1942 թվականի հոկտեմբերի առաջին կեսին ես և Նիկիտա Սերգեևիչ Խրուշչովը այցելեցինք ռեզերվից եկած 90-րդ և 133-րդ տանկային բրիգադները։ Մենք մանրամասնորեն ստուգեցինք բրիգադների մարտունակությունը, նրանց նյութա-տեխնիկական ապահովումը։ 133-րդ բրիգադում ամբողջ անձնակազմը հավաքվեց միտինգի։ Հանդես գալով տանկիստների առջև, Նիկիտա Սերգեևիչը նրանց հանգամանորեն պատմեց ռազմաճակատում տիրող դրության մասին, կոչ արեց տանկիստներին համարձակ ու համառ լինել մարտերում։

Հակահարձակման անցնելու վերաբերյալ մեր ռազմաճակատի Ռազմական խորհրդի հրամանում մատնանշվում էր. «Գնալով մարտի, մենք գիտենք, որ մենք գնում ենք ազատագրելու ֆաշիստական գերության մեջ տանջվող եղբայրներին ու քույրերին։ Մեր ձեռքերում է, ընկերներ, Հայրենիքի բախտը, մեր մեծ սովետական ժողովրդի բախտը։ Մեզանից ու ձեզանից, մեր համառությունից ու հմտությունից է կախված, թե արդյո՞ք յուրաքանչյուր սովետական մարդ կապրի իր ազատ երկրում թե, որպես ստրուկ, ծնկի կգա բարոնի առջև... Մենք կարողացանք պաշտպանել Վոլգայի ամրոցը—մենք կկարողանանք կործանել և Վոլգայից շատ հեռու նետել թշնամու հորդաները»։

Նոյեմբերի 19—20-ին հազարավոր հրանոթների և ականանետների համազարկերը ազդարարեցին երեք ռազմաճակատների զորքերի հարձակման սկիզբը։ Հզոր գրոհով ճեղքվեց հակառակորդի պաշտպանությունը Հարավ-Արևմտյան և մեր ռազմաճակատների տեղամասերում։ Նոյեմբերի 23-ին 4-րդ

մեքենայացված կորպուսը գեներալ Վ. Տ. Վոլսկու հրամանատարությամբ Կալաչ և Սովետսկի բնակելի կետերի շրջանում միացավ Հարավ-Արևմտյան ռազմաճակատի 4-րդ տանկային կորպուսի (կորպուսի հրամանատար գեներալ Ա. Գ. Կրավչենկո) հետ։ Դրանով իսկ իրականացավ թշնամու ամբողջ խմբավորումը շրջապատելու մտահղացումը։ Արդեն հաջորդ օրը, նոյեմբերի 24-ին, Ն. Ս. Խրուշչովը Սովետսկի բնակավայրում էր։ Այստեղ, հանդես գալով մարտիկների առաջ, նա ասաց. «Ահա և կատարվեց այն, թանկագին ընկերներ, ինչի մասին մենք այդքան երկար երազում էինք և ինչին այդքան վաղուց նախապատրաստվում էինք։ Պաուլյուսի զորքերը փակված են օղակում և այլևս դուրս չեն պրծնի։ Այստեղ նրանք կջախջախվեն։ Մենք ձեզ հետ միասին նույնպես այդ մեծ պայքարի մասնակիցներն ենք»։

Գործողության առաջին էտապն ավարտելուց հետո հարկավոր էր շրջապատվածներին ստիպել կապիտուլյացիայի, թույլ չտալով, որ նրանք ճեղքեն օղակը և դրսից վերացնեն բլոկադան։ Հիտլերը և նրա կլիկը չէին ցանկանում հաշտվել պարտության հետ, նրանք դա թաքցնում էին գերմանական ժողովրդից։ Թշնամին հապճեպորեն կազմակերպեց մի հզոր տանկային տարան Կոտելնիկովոյի շրջանում։ «Ձմեռային ամպրոպ» կոդային անունը կրող այդ գործողության ընդհանուր ղեկավարությունը Հիտլերը հանձնարարել էր ֆելդմարշալ Մանշտեյնին։

Արտակարգ արիություն, անձնազոհություն և տոկունություն ցուցաբերեցին այն զորամասերի մարտիկները, որոնք ետ էին մղում հիտլերականների տարանային հարվածի գրոհը։ Նրանք թույլ չտվեցին թշնամիներին ճեղքել ու անցնել շրջապատված խմբավորման մոտ։ Այդ ժամանակ մարտերի շրջաններին մոտեցան ռեզերվները՝ 2-րդ գվարդիական բանակը՝ գեներալ Ռ. Յա. Մալինովսկու հրամանատարությամբ, որը ռազմաճակատի մյուս զորքերի հետ միասին խորտակիչ հակահարված տվեց թշնամուն, ջախջախեց նրան և դուրս եկավ Կոտելնիկովոյի շրջանը։ «Այդ ժամանակաշրջանում,— գրում է դեպքերի մասնակից, տանկային զորքերի հիտլերյան գեներալ Ֆոն Մելենտինը,— տեղի ունեցան ողբերգությամբ լի իրադարձություններ, որոնց պատմական նշանակությունը դժվար է գերագնահատել։ Չափազանցություն չի լինի ասել, որ այդ անհայտ գետակի (Աքսայ.—Ա. Ե.) ափերին տեղի ունեցած ճակատամարտը ճգնաժամի հասցրեց Երրորդ ռայխը, վերջ դրեց կայսրություն ստեղծելու Հիտլերի հույսերին և հանդիսացավ այն իրադարձությունների շղթայի վճռական օղակը, որոնք կանխորոշեցին Գերմանիայի պարտությունը»։

Իրենց շրջապատված խմբավորումն ազատելու համար թշնամու փորձերը լիկվիդացնելուց հետո մեկտեղ մեր օդաչուներն ու զենիթայինները կազմակերպեցին օդային բլոկադա, որը վիժեցրեց Գյորինգի պլանը՝ օդանավերով մատակարարել հիտլերյան զորքերին։ Այդ բանին նպաստեց նաև հակառակորդի օդանավակայանների գրավումը։

Շուտով նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին թշնամու շրջապատված խմբավորումը վերջնականապես լիկվիդացնելու համար։ Այդ խնդիրը դրվեց Դոնի ռազմաճակատի զորքերի վրա, որի կազմի մեջ մտան նաև մեր ճակատի հիմնական ուժերը՝ 62-րդ, 64-րդ և 57-րդ բանակները։ «Օղակ» գործողության մտահղացումն էր՝ կիսել հակառակորդի շրջապատված զորքերը և նրանց լիկվիդացնել մաս առ մաս։ Մարտական գործողություններ սկսելուց առաջ թշնամական հրամանատարությանը ներկայացվեցին կապիտուլյացիայի պայման-

ները։ Սակայն դրանք մերժվեցին։ 1943 թվականի հունվարի 10-ից մինչև փետրվարի 2-ը ընկած ժամանակաշրջանում ֆելդմարշալ Պաուլյուսի զորքերը լիովին ջախջախվեցին։

***

Վոլգայի ճակատամարտին մասնակցեցին բազմաթիվ սովետական պանծալի զորահրամանատարներ։ Այստեղ իրենց անմահ սխրագործությունները կատարեցին 33 գվարդիականները, որոնք ոչնչացրին հակառակորդի 70 տանկ, լեյտենանտ Բասկակովի մարտկոցի զինվորները, սերժանտ Պավլովի մարտիկների խումբը, սնայպեր Զայցևը, ռազմածովային Պանիկակոն, կապավոր Պուտիլովը, օդաչուհի Լիտվյակը, հազարավոր ու հազարավոր հերոս մարտիկներ։ Հերոսություն, անձնազոհություն և հաղթանակի անհողդողդ կամք դրսևորեցին ոչ միայն առանձին մարտիկներ, այլև ամբողջ ստորաբաժանումներ, գնդեր, դիվիզիաներ, կորպուսներ և բանակներ։

Զորքերի մարտական հերոսությունը միաձուլվեց Վոլգոգրադի բանվորների աշխատանքային սխրանքին, մեր ամբողջ ժողովրդի անձնազոհ ձգտմանը՝ ռազմաճակատին տալ անհրաժեշտ ամեն ինչ։ Անվերջ հոսանքով մարտիկներին էին ուղարկվում նամակներ, ողջույններ, հեռագրեր, ծանրոցներ, և յուրաքանչյուր ուղերձի մեջ դրված էր սովետական հայրենասերների հոգու մի մասնիկը։

Վոլգայի ափին տեղի ունեցած մարտական մեծ սխրագործությունը արձագանք է գտնում կոմունիստական հասարակարգի կառուցման, գիտության ու տեխնիկայի առաջադիմության բնագավառում մեր ժողովրդի հիասքանչ սխրանքներում։ Պատմական ճակատամարտի քսանամյակը համընկավ խաղաղասեր ուժերի հաղթանակի հետ, որոնք կանխեցին Կարաիբյան ծովում եղած ճգնաժամի կապակցությամբ մարդկության վրա կախված ջերմամիջուկային պատերազմը։

Սովետական ժողովուրդը խաղաղություն է ցանկանում։ Սակայն Վոլգայի ափերին նվաճած հաղթանակի նշանակալի տարելիցի օրերին տեղին է հիշեցնել, որ մեր ժողովուրդը ոչ թույլ է և ոչ էլ վախկոտ, բայց խաղաղասեր է։ Անցած պատերազմը ակնառու կերպով ցուցադրեց Սովետական Միության անգերազանցելի ուժն ու հզորությունը։ Այժմ մենք ունենք աշխարհում ամենահզոր և կատարյալ զենքը։ Դա պետք է հաշվի առնեն նրանք, ովքեր ուժի քաղաքականություն են քարոզում սոցիալիստական երկրների համագործակցության նկատմամբ։

Վոլգայի ամրոցի պաշտպանների մոտ սովետական մարդկանց ցուցաբերած աննկուն արիության օրինակը դարեր շարունակ կհիշվի որպես սովետական ժողովրդի և նրա ոգեշնչողի՝ Կոմունիստական պարտիայի հայրենասիրական և ինտերնացիոնալ ձգտումների անքակտելի միասնության սիմվոլ։

«Պրավդա», № 27, 27 հունվարի, 1963 թ.։

ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Կ. ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ

Մեր երկիրը հասել է այնպիսի բարձունքների, որտեղից պարզորոշ ուրվագծվել են կոմունիզմ տանող ուղիները։ Սոցիալիզմի ամրապնդման շնորհիվ մեծ չափով ընդլայնվել են կոմունիստական ապագայի գիտական կանխատեսման և ամբողջ հասարակական կյանքի պլանաչափ ու արագ զարգացման հնարավորությունները։ Պարտիայի նոր Ծրագիրը կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման հետ միասին, նախատեսում է սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունները աստիճանաբար վերափոխել կոմունիստական հարաբերությունների և պատմական կարճ ժամանակամիջոցում Սովետական Միությունում կառուցել կոմունիստական հասարակարգ։

Սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների հետագա կատարելագործումը և դրանց աստիճանաբար կոմունիստականի վերաճելը բարդ, հակասական և, միաժամանակ, օրինաչափ պրոցես է։ Այն տեղի է ունենում հասարակության կյանքի բոլոր բնագավառներում և, ինչպես նշեց Ն. Ս. Խրուշչովը՝ «Ո՛չ միայն էկոնոմիկան և քաղաքականությունը, այլև մարդկանց կենցաղը, կուլտուրան, հոգեբանությունը, գիտակցությունը ծառայում են որպես նոր հարաբերությունների՝ բարեկամության, ընկերության, փոխօգնության ու կոլեկտիվիզմի հարաբերությունների ակտիվ ձևավորման դաշտ» (ՍՄԿՊ XXII համագումարի նյութերը, էջ 111)։

Հասարակական հարաբերությունների զարգացման գլխավոր բնագավառն արտադրությունը, էկոնոմիկան է։ Արտադրողական ուժերի զարգացման, հանրային հարստության բազմապատկման հիման վրա կատարելագործվող սոցիալիստական արտադրական, տնտեսական հարաբերությունները պայմանավորում են սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքի աստիճանական վերափոխությունը, հասարակական մյուս հարաբերությունների կատարելագործումը, կոմունիստական հարաբերությունների ձևավորման ընդհանուր պրոցեսը։ Վերջինս օրգանապես կապված է, մի կողմից տնտեսական բնագավառի գլխավոր խնդրի՝ կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման և, մյուս կողմից՝ կոմունիստական հասարակարգի մարդու ձևավորման պրոբլեմի հետ։

***

Սոցիալիստական արտադրական և հասարակական մյուս հարաբերությունների հետագա զարգացումը կատարվում է աստիճանաբար։ Թե՛ սոցիալիստա-

կան և թե՛ կոմունիստական հարաբերություններն արտադրության միջոցների հանրային սեփականության հիման վրա շահագործման ու կեղեքման ձևերից ազատ մարդկանց ընկերականության և բարեկամության հարաբերություններ են։ Սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունները կոմունիստական հարաբերություններից տարբերվում են ոչ թե իրենց սոցիալական էությամբ, այլ հասունության աստիճանով։ Այդ պատճառով սոցիալիստական հարաբերությունների հետագա զարգացումը տեղի է ունենում ոչ թե սոցիալական ռևոլյուցիայի միջոցով, ինչպես շահագործողական, հակամարտ հասարակարգերում, այլ աստիճանական վերափոխությունների ձևով։ Սոցիալիստական հարաբերությունների կատարելագործումը և նրանց աստիճանական վերափոխումը կոմունիստականի, հանդիսանում է նրանց զարգացման յուրահատուկ ձևը։

Սոցիալիզմն իբրև կապիտալիզմի ընդերքից ելած և ոչ իր սեփական հիմքի վրա զարգացող հասարակական (սոցիալական) օրգանիզմ, շատ տեսակետներից դեռևս իր վրա է կրում հին հասարակարգի դրոշմը։ Վերջ տալով մարդկանց բաժանմանը հակամարտ, թշնամական դասակարգերի և դրա հիման վրա հաղթահարելով քաղաքի ու գյուղի, ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի հակադրությունը, հասարակությունն իր զարգացման սոցիալիստական աստիճանում վճռական քայլ է կատարում հասարակական անհավասարության այս և մյուս ձևերի հաղթահարման ուղղությամբ։ Բայց միանգամից հնարավոր չէ վերացնել սոցիալական բոլոր տարբերությունները և այդ պատճառով ընկերականության, բարեկամության ու կոլեկտիվիզմի սոցիալիստական հարաբերությունները դեռևս սոցիալական տարբերությունները լրիվ չհաղթահարած մարդկանց հասարակական հարաբերություններ են։

Միայն կոմունիզմն է, որ վերաճելով սոցիալիզմից և զարգանալով իր սեփական հիմքի վրա, լիովին վերացնում, բացառում է սոցիալական անհավասարության բոլոր ձևերը, դրանց այն բոլոր մնացորդները, որոնք սոցիալիզմը ժառանգել էր կապիտալիստական հասարակարգից և որոնք դժվարացնում են նրա տնտեսական ու կուլտուրական առաջընթացը։ Կատարելագործել սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունները և դրանք աստիճանաբար վերափոխել կոմունիստական հարաբերությունների, նշանակում է հետզհետե հաղթահարել սոցիալական անհավասարության մնացորդները և այդպիսով սոցիալիստական հավասարությունից անցնել կոմունիստական հավասարության: Դրա արտահայտությունն անդասակարգ կոմունիստական հասարակարգի ձևավորումն է։

Կոմունիզմը, ՍՄԿՊ Ծրագրի բնութագրությամբ, արտադրության միջոցների միասնական համաժողովրդական սեփականության և հասարակության բոլոր անդամների սոցիալական լիակատար հավասարության վրա խարսխված անդասակարգ հասարակարգն է։ Կոմունիստական հասարակական հարաբերությունների ձևավորման պրոցեսի գլխավոր խնդիրն է սոցիալիզմի օրոք դեռևս պահպանված դասակարգային տարբերությունների վերացումն ու սոցիալական բոլոր խմբերի՝ բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության և ինտելիգենցիայի միաձուլումը միասնական անդասակարգ հասարակության մեջ։

Սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական հաղթանակը մեր երկրում արտահայտվեց նրանում, որ սոցիալիստական միասնական տնտեսակարգի հիման վրա ուժեղացավ հասարակության սոցիալական համասեռությունը, աշխատավոր դասակարգերն ու սոցիալական խմբերն ավելի համախմբվեցին ու մերձե-

ցան։ Այս իմաստով Սովետական Միությունում «բանվոր դասակարգի և գյուղացիության տարբերությունները վճռական, գլխավոր հարցերում հաղթահարված են» (Նույն տեղում, էջ 110):

Ներկայումս, ինչպես նշվեց ՍՄԿՊ XXII համագումարում, դասակարգային փոխհարաբերությունները թևակոխել են իրենց զարգացման այն էտապը, երբ արտադրողական ուժերի բարձր զարգացման և սոցիալիստական արտադրահարաբերությունների կատարելագործման հիման վրա տեղի է ունենում դասակարգային սահմանների վերջնական վերացում։

Անդասակարգ կոմունիստական հասարակարգի, նրա հարաբերությունների ձևավորման այդ ընդհանուր՝ սովետական երկրում առաջին անգամ հարթվող ճանապարհին անհրաժեշտ է աստիճանաբար հաղթահարել քաղաքի և գյուղի, մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև այժմ գոյություն ունեցող էական տարբերությունները։

Այդ նպատակի իրականացման համար ամենից առաջ հարկավոր է ստեղծել կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազան։ Կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծումը, այսինքն՝ երկրի համատարած էլեկտրիֆիկացումը, արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրության կոմպլեքսային մեքենայացումն ու լայն ավտոմատացումը, ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում քիմիայի կիրառումը, գիտության ու տեխնիկայի նորագույն նվաճումների ներդրումն արտադրության մեջ և նման այլ միջոցառումներ հնարավորություն կտան արտադրողական ուժերի զարգացմամբ և աշխատանքի բնույթով գյուղը հասցնել քաղաքի մակարդակին։ Էլեկտրական էներգիայի լայն օգտագործման, արտադրության կոմպլեքսային մեքենայացման շնորհիվ գյուղատնտեսական աշխատանքն էներգա-տեխնիկական զինվածության ասպարեզում աստիճանաբար կմոտենա արդյունաբերական աշխատանքին, իսկ կոլտնտեսականներն իրենց տեխնիկական գիտելիքներով կհասնեն ֆաբրիկա-գործարանային բանվորներին։ Արտադրողական ուժերի նմանօրինակ զարգացման շնորհիվ գյուղատնտեսական աշխատանքը հետզհետե կվերածվի արդյունաբերական աշխատանքի տարատեսակի։ Այսպիսով, կոմունիզմին հատուկ նյութատեխնիկական բազայի, հզոր արտադրողական ուժերի ստեղծման ու զարգացման ընթացքում չնչվում, վերանում է աշխատանքի հասարակական բաժանման, հետևաբար և սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների այնպիսի մի հին արտահայտություն, ինչպիսին է աշխատանքի բաժանումը արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության, քաղաքի և գյուղի միջև իր այժմյան առումով։

Քաղաքի և գյուղի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունները ո՛չ միայն նրանց արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակի և աշխատանքի բնույթի, այլև սոցիալիստական արտադրահարաբերությունների, ամենից առաջ, վերջիններիս հիմքի և որոշիչ կողմի՝ սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի տարբերություններն են։ Այդ պատճառով քաղաքի ու գյուղի էական տարբերությունների հաղթահարման երկրորդ գլխավոր միջոցն ու ուղին արտադրության միջոցների կոլտնտեսային և համաժողովրդական սեփականության աստիճանական մերձեցումն է, որը տեղի է ունենում կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման պրոցեսում և կհանգեցնի նրանց միաձուլմանը կոմունիստական համաժողովրդական միասնական սեփականության մեջ։

Սոցիալիստական սեփականությունը, իբրև գերազանցապես արտադրության միջոցների յուրացման հասարակական ուրույն ձև, բազմապատկվում է միայն բուն արտադրության պրոցեսում ազատ աշխատավորների ընկերական համագործակցության ու բարեկամական անշահախնդիր փոխօգնության շնորհիվ։ Այդ իր վառ արտահայտությունն է գտնում սոցիալիստական արտադրության բոլոր ճյուղերում առաջավոր տնտեսությունների, արտադրության առաջավորների կուտակած հարուստ փորձի մասսայական արմատավորման մեջ և կարող է անգնահատելի դեր խաղալ ինչպես արդյունաբերական, այնպես էլ գյուղատնտեսական արտադրության վերելքի գործում, հետևաբար և համաժողովրդական ու կոլտնտեսային սեփականության ամրապնդման և հետագա զարգացման ասպարեզում։ Ահա թե ինչու պարտիան հատուկ նշանակություն է տալիս ոչ միայն գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների, այլև արտադրության բոլոր ոլորտներում առաջավորների փորձի լայն արմատավորմանը, դրանք դիտելով որպես սոցիալիստական արտադրության և հասարակական նոր հարաբերությունների զարգացման առաջադիմական ուղի ու ձև։

Տնտեսապես ետ մնացող կոլտնտեսություններն առաջավոր կոլտնտեսությունների ու սովխոզների մակարդակին հասցնելը, բոլոր կոլտնտեսությունների արտադրական ֆոնդերի աճը, նրանց տնտեսական համընդհանուր վերելքը կոլտնտեսային գյուղի հասարակական հարաբերությունների զարգացման ու կատարելագործման կարևորագույն նախապայմանն են։ Կոլտնտեսականների համընդհանուր տնտեսական վերելքի բազայի վրա անհրաժեշտաբար կզարգանան ներկոլտնտեսային և միջկոլտնտեսային հարաբերությունները, ինչպես նաև կընդլայնվեն կոլտնտեսությունների, սովխոզների և տեղական արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտադրական կապերը։ Այս բոլոր պրոցեսները մի կողմից բարենպաստ սոցիալ-տնտեսական պայմաններ կստեղծեն տարվա ընթացքում աշխատանքի և արտադրական ռեսուրսների առավել հավասարաչափ և լրիվ օգտագործման համար և, մյուս կողմից, «կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականությանը հետզհետե համաժողովրդական բնույթ կտան» (նույն տեղում, էջ 505)։ Այսպիսով, արտադրողական ուժերի բուռն վերելքի հիման վրա կոլտնտեսային սեփականությունը կմերձանա համաժողովրդական առաջատար սեփականությանը, տեղի կունենա աստիճանական անցում դեպի մեկ միասնական կոմունիստական սեփականություն։

Քաղաքի ու գյուղի միջև ներկայումս գոյություն ունեցող տարբերությունների հաղթահարումը կհանգեցնի նրանց կուլտուր-կենցաղային տարբերությունների վերացմանը։ Արտադրողական ուժերի զարգացման բազայի վրա կոլտնտեսությունների, սովխոզների և տեղական արդյունաբերական ձեռնարկությունների միջև ուժեղացող արտադրական կապերը կհանգեցնեն այն բանին, որ աստիճանաբար կստեղծվեն ագրարա-արդյունաբերական միավորումներ, որոնցում գյուղատնտեսությունն օրգանապես կզուգորդվի նրա արտադրանքի արդյունաբերական վերամշակման հետ, գյուղերը հետզհետե կվերածվեն քաղաքատիպ խոշորացված բնակավայրերի, վերջիններիս հատուկ «բարեկարգ բնակելի տներով, կոմունալ սպասարկումով, կենցաղային ձեռնարկություններով, կուլտուրական և բժշկական հիմնարկներով։ Վերջին հաշվով կուլտուր-կենցաղային պայմաններով գյուղական բնակչությունը կհավասարվի քաղաքի բնակչությանը» (նույն տեղում, էջ 507)։

***

Դասակարգային սահմանների ջնջման և սոցիալական լիակատար հավասարության հասնելու համար կոմունիստական հարաբերությունների ձևավորման ճանապարհին քաղաքի և գյուղի էական տարբերությունների հաղթահարումից բացի, անհրաժեշտ է վերացնել նաև մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև սոցիալիզմի օրոք պահպանված էական տարբերությունները։

Հասարակական աշխատանքի բաժանման այս հին ձևը, որը գոյացել է հազարամյակների ընթացքում, ինչպես և աշխատանքի բաժանումն արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության միջև, աստիճանաբար վերանում են կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման ու զարգացման, նրա բարերար ազդեցության շնորհիվ։ Արտադրության կոմպլեքսային մեքենայացման և ավելի լայն ավտոմատացման շնորհիվ փոխվում է աշխատանքի բնույթը, հետզհետե մահանում են ծանր, հոգնեցուցիչ աշխատանքի հետ կապված մասնագիտությունները, առաջանում են այնպիսի մասնագիտություններ, որոնք ֆիզիկական աշխատանքը ներդաշնակորեն զուգակցում են մտավորի հետ։

Համակողմանի տեխնիկական առաջընթացի հիման վրա, գիտության ու տեխնիկայի նորագույն նվաճումներն արտադրության մեջ կիրառելու շնորհիվ բանվորների ու գյուղացիների կուլտուր-տեխնիկական մակարդակն աստիճանաբար կհասնի մտավոր աշխատանք կատարողների մակարդակին։ Այդ բանում կարևոր դեր է խաղալու նաև ուսուցման միացումն արտադրողական աշխատանքի հետ։ Մարդու ներդաշնակ զարգացման համար անհրաժեշտ ֆիզիկական աշխատանքը ոչ թե կվերանա, այլ կթեթևանա ու կմիանա, կձուլվի մտավոր աշխատանքի հետ։ Մարդկանց արտադրական գործունեության մեջ ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի օրգանական միացումով «ինտելիգենցիան կդադարի սոցիալական առանձին խավ լինելուց...» (նույն տեղում, էջ 484)։

Քաղաքի ու գյուղի, ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի տարբերությունների հաղթահարման վերը շարադրված պրոցեսներն օրգանապես կապված են միմյանց հետ, բայց դրանց պատմական շրջանակները մասամբ տարբեր են։ Քաղաքի ու գյուղի սոցիալ-տնտեսական և կուլտուր-կենցաղային տարբերությունների անհետացման պրոցեսը նախորդում է մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի էական տարբերությունների վերացմանը և դրանով իսկ վճռական պայմաններ ստեղծում «ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի օրգանական միացման համար» (նույն տեղում, էջ 238)։

***

Քաղաքի և գյուղի, ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի միջև գոյություն ունեցող էական տարբերությունների աստիճանական հաղթահարման ընթացքում հետզհետե կվերանան նաև տնտեսական անհավասարության այն մնացորդները, որոնք կապված են նյութական ու կուլտուրական բարիքների բաշխման սոցիալիստական հարաբերությունների հետ և որոնց կատարելագործումը կազմում է սոցիալիզմի օրոք առկա սոցիալական տարբերությունների հաղթահարման ընդհանուր պրոցեսի կարևոր կողմերից մեկը։

Ինչպես հայտնի է, սոցիալիզմի պայմաններում տիրապետում է ըստ աշ-

խատանքի բաշխման սոցիալիստական սկզբունքը։ Բաշխման ոլորտում հասարակական հարաբերությունները կատարելագործելիս պարտիան ելնում է «...այն բանից, որ քանի դեռ նյութական բարիքների առատություն չի ստեղծվել, իսկ աշխատանքն էլ չի դարձել յուրաքանչյուր մարդու առաջնահերթ կենսական պահանջմունքը, հիմք չկա հրաժարվելու բաշխման սոցիալիստական սկզբունքից, թուլացնելու աշխատանքի չափի ու սպառման չափի նկատմամբ հասարակության և պետության կողմից եղած վերահսկողությունը» (Նույն տեղում, էջ 108)։

Նյութական ու կուլտուրական բարիքների բաշխումն ըստ աշխատանքի քանակի ու որակի կրում է սոցիալիստական բնույթ, որովհետև այն կարող է առաջանալ և գոյություն ունենալ միմիայն արտադրության միջոցների հանրային, սոցիալիստական սեփականության հիման վրա, հասարակական անհավասարության գլխավոր ձևի՝ մարդկանց հակամարտ դասակարգերի բաժանվածության ոչնչացման շնորհիվ։ Այդ սկզբունքի կիրառմամբ հասարակության բոլոր անդամները հավասար աշխատանքի համար ստանում են հավասար վարձատրություն, որը և սոցիալիստական հավասարության արտահայտություններից մեկն է։ Բայց, քանի որ բուն արտադրության պրոցեսում ու կենցաղում սովետական մարդկանց միջև գոյություն ունեն այնպիսի էական տարբերություններ, ինչպիսիք են՝ նրանց աշխատանքի տեխնիկական զինվածության, որակավորման, ընտանիքների կազմի և այլ տարբերությունները, աշխատանքի վարձատրության ասպարեզում հավասար չափանիշ կիրառելը անմիջական պատճառ է այն բանի, որ մարդիկ նյութական ապահովվածության տեսակետից հավասար չեն։

Սովետական հասարակության քաղաքացիների միջև այս կարգի տնտեսական անհավասարության մնացորդները կհաղթահարվեն միայն արտադրողական ուժերի հետագա զարգացման, արտադրության ու բաշխման կազմակերպման սոցիալիստական սկզբունքները հետևողականորեն կիրառելու միջոցով։

Կոմունիստական հավասարությունն այս բնագավառում ևս ստեղծվում է աստիճանաբար։ Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, հանրային հարստության աճին համեմատ, հետզհետե կկրճատվի աշխատավարձի մակարդակների միջև այժմ գոյություն ունեցող տարբերությունը։ Աշխատավորների որակական աստիճանի բարձրացման շնորհիվ առաջիկա տասնամյակում Սովետական Միությունում կվերանան ցածր վարձատրվող բանվորների ու ծառայողների կատեգորիաները։ Կոլտնտեսությունների տնտեսական վերելքի և արտադրության հանրայնացման աստիճանի բարձրացմանը զուգընթաց աշխատանքի նորմավորման, կազմակերպման ու վարձատրության ձևերը հետզհետե կմոտենան պետական ձեռնարկություններում գոյացած ձևերին ու մակարդակին, բոլոր կոլտնտեսություններում կանցնեն ամենամսյա երաշխավորված վարձատրության։ Հենց այս ձևով է, որ «...բնակչության բարեկեցության աստիճանով գյուղը կհասնի քաղաքի մակարդակին» (Նույն տեղում, էջ 484)։

Հասարակական բարիքների բաշխման հարաբերությունների զարգացման մեջ գնալով կարևոր դեր կխաղան սպառման հասարակական ֆոնդերը, որոնք բաշխվում և օգտագործվում են ձրի։ Հասարակական հարստության աճին հա-

մեմատ արագորեն կավելանան այդ ֆոնդերը և ըստ աշխատանքի վարձատրության աշխատավորների նյութական շահագրգռվածության սկզբունքի հետ զուգակցված անմիջականորեն կտանեն դեպի կոմունիստական բաշխում՝ ինչպես արդյունաբերության, այնպես էլ գյուղատնտեսության ասպարեզում։ Երբ կոմունիզմի արտադրողական ուժերի ստեղծման, նյութական ու կուլտուրական բարիքների առատության հիման վրա կոլտնտեսային ու պետական սեփականության միաձուլումից կառաջանա կոմունիստական միասնական համաժողովրդական սեփականություն, հասարակության բոլոր անդամները ոչ միայն արտադրության միջոցների նկատմամբ կգտնվեն միատեսակ հարաբերությունների մեջ, այլև կունենան աշխատանքի ու բաշխման հավասար պայմաններ։ Միավորված արտադրողների (Կարլ Մարքսի արտահայտությամբ) մարդկային բնույթին առավել արժանի ու լիովին համապատասխանող այդպիսի պայմաններում յուրաքանչյուրի կրթության, աշխատանքային գործունեության, ունակությունների զարգացման համար կստեղծվեն հավասար հնարավորություններ (տես Կ. Մարքս, Կապիտալ, հատ. III, II մաս, էջ 360)։

Աշխատանքի ու բաշխման հավասար պայմաններում ամեն ոք իր հակումներին համապատասխան, հաշվի առնելով, իհարկե, հասարակության շահերը, կկարողանա ազատ ընտրել մասնագիտություն և փոխել այն։ Կրթություն ձեռք բերելու, մասնագիտություն ընտրելու, աշխատանքի տեսակների հերթափոխման ասպարեզում հավասարության պահանջների և անձնական հակումների նմանօրինակ ներդաշնակ զուգակցումը, որը ենթադրում է մարդկանց բարձր գիտակցականություն, համակողմանի զարգացում, հանդիսանում է սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների աստիճանական կատարելագործման և կոմունիստական հավասարության հաստատման հանրագումարային խոշորագույն արդյունքներից, նրա կարևորագույն արտահայտություններից մեկը։

Տնտեսական զարգացման և հասարակական հարաբերությունների հասունության այդ բարձր աստիճանում, երբ նյութական ու կուլտուրական բարիքների իսկական առատություն կստեղծվի և հասարակության բարօրության համար ըստ հակումների հոժարակամ կերպով աշխատելը կդառնա բոլորի համար գիտակցված անհրաժեշտություն, հասարակությունը կանցնի ըստ պահանջմունքների բաշխման կոմունիստական սկզբունքին։ Անցումը՝ նյութական արտադրության ու բաշխման կազմակերպման սոցիալիստական սկզբունքից կոմունիստական բարձրագույն սկզբունքին, կարտահայտվի նրանում, որ մարդկային գործունեության հավասար պայմաններում, յուրաքանչյուրն աշխատելով ըստ ընդունակությունների, նյութական ու կուլտուրական բարիքներից կօգտվի ըստ իր աճող բանական պահանջմունքների, անհատական կարիքների ու ճաշակի։ Նշանակում է, սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների աստիճանական կատարելագործման շնորհիվ հաստատվող կոմունիստական հավասարությունը, հակառակ կոմունիզմի ամեն կարգի թշնամիների բամբասանքների, որպես սոցիալական (հասարակական) լիակատար հավասարություն, ամենևին չի ժխտում, այլ ենթադրում է մարդկանց անհատական տարբերությունները՝ նրանց ընդունակությունների, հակումների, անհատական ճաշակի ու կարիքների տեսակետից։

Այսպիսով, սոցիալիստական արտադրության, փոխանակության, բաշխման և համատեղ սպառման պրոցեսում սովետական հասարակության անդամ-

ների, աշխատավոր դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի միջև գոյություն ունեցող նյութական հասարակական հարաբերությունների հետագա աստիճանական զարգացումն ու կատարելագործումը բնապատմական անհրաժեշտությամբ տանում է դեպի կոմունիստական հասարակական կեցության ձևավորում:

Հասարակական կեցության այդ բարձրագույն ձևի հիման վրա ի վերջո կձևավորվեն նաև հասարակական մյուս հարաբերությունները: Հասարակական կեցության կոմունիստական եղանակի, ամենից առաջ, կոմունիստական տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման ընթացքում խոր, արմատական փոփոխություններ տեղի կունենան գաղափարական հարաբերությունների բնագավառում, հասարակական վերնաշենքում, որտեղ վճռական դերը պատկանում է քաղաքական-իրավական հարաբերություններին: Եթե սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական հաղթանակի, աշխատավոր դասակարգերի և սոցիալական խմբերի՝ բանվորների, գյուղացիների, ինտելիգենցիայի հետագա մերձեցման շնորհիվ պրոլետարիատի դիկտատուրայի պետությունը վերաճեց համաժողովրդական պետության, ապա դասակարգային տարբերությունների մնացորդների հաղթահարման և կոմունիստական հասարակարգի մարդու ձևավորման պրոցեսում սոցիալիստական պետականությունն աստիճանաբար «... կվերափոխվի հասարակական կոմունիստական ինքնավարության, որի մեջ կմիավորվեն Սովետները, արհեստակցական, կոոպերատիվ և աշխատավորների մյուս մասսայական կազմակերպությունները»: Ըստ որում տնտեսության և կուլտուրայի զարգացման ղեկավարման, պլանավորման ու հաշվառման օրգանները, «... որոնք այժմ պետական օրգաններ են, կկորցնեն քաղաքական բնույթը և կդառնան հասարակական ինքնավարության օրգաններ» (նույն տեղում, էջ 532), որովհետև դասակարգային սահմանները ջնջվելուց հետո Սովետական Միության ներքին կյանքում քաղաքականության մասին, որպես դասակարգային հարաբերությունների յուրահատուկ արտահայտության, ըստ էության, խոսք լինել չի կարող:

Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների կոմունիստական վերափոխության որոշիչ դերի հիման վրա, կատարելագործվող սոցիալիստական վերնաշենքի բարերար ազդեցության շնորհիվ, գնալով կուժեղանա քաղաքացիների գիտակցական ինքնակարգապահությունը: Աստիճանաբար կընդլայնվի բարոյական գործոնի՝ հասարակական կարծիքի ազդեցության ոլորտը և համապատասխանորեն կնվազի «...մարդկանց փոխհարաբերությունների վարչական կարգավորման նշանակությունը» (նույն տեղում, էջ 542): Կամրապնդվեն ու կզարգանան կոմունիստական համակեցության կանոնները, որոնց կիրառումը հետզհետե բոլոր մարդկանց համար կդառնա ներքին պահանջ ու սովորություն:

Կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման, հզոր արտադրողական ուժերի զարգացման հիման վրա սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունները աստիճանաբար կվերափոխվեն կոմունիստականի. դրան զուգընթաց խոր վերափոխություն տեղի կունենա նաև մարդկանց գիտակցության մեջ:

Մարդկային համակեցության այդ բարձրագույն ձևի՝ կոմունիստական ամենաարդարացի ու կատարյալ հասարակարգի կառուցումը դարձել է Կոմունիստական պարտիայի, սովետական ժողովրդի գործնական խնդիրը:

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բ. Ե. ՍԱՐԿԻՍՈՎ

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի Գիտահետազոտական աշխատանքների կոորդինացման Պետական Կոմիտեի նախագահ

ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումներում, որտեղ նշված են ժողովրդական տնտեսության պարտիական ղեկավարման վերակառուցման և տնտեսական շինարարության կառավարման կատարելագործման կարևորագույն միջոցառումները, զգալի տեղ են գրավում նաև սովետական գիտության ու տեխնիկայի առավել արագ զարգացման, դրանց նվաճումներն արտադրության մեջ լայնորեն արմատավորելու, տեխնիկական առաջադիմության հարցերը: Եվ դա միանգամայն հասկանալի է, որովհետև անհնարին է անտեսել գիտության հսկայական դերը սոցիալիստական հասարակարգի նյութական և հոգևոր կյանքի արժեքների ստեղծման գործում:

Վ. Ի. Լենինը պահանջում էր, որ գիտությունը մեզ մոտ չմնա որպես մեռած տառ կամ մոդայական ֆրազ, այլ միս ու արյուն դառնա, ամբողջովին վերածվի մեր կենցաղի բաղադրիչ մի տարրի: Ղեկավարվելով լենինյան այդ ցուցումով, Կոմունիստական պարտիան միշտ էլ իր ուշադրության կենտրոնում է պահել գիտական ստեղծագործության հարցերը, որպեսզի Սովետական պետության մեջ տնտեսական և կուլտուրական շինարարությունն ընթանա իսկական գիտական հիմունքներով:

Լուծելով պարտիական և տնտեսական շինարարության, ժողովրդական տնտեսության ղեկավարման արմատական հարցերն ու պրոբլեմները, ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումը միաժամանակ պարտիայի, ամբողջ սովետական ժողովրդի ուշադրությունը բևեռեց գիտության, տեխնիկական առաջադիմության հետագա, ավելի բուռն ծաղկման վրա, դա համարելով կոմունիզմի ուղիով սովետական հասարակության հաջող առաջընթացի վճռական պայմաններից մեկը:

Արտադրության հետ գիտության օրգանական և սերտ միացումը բարձրացնում է գիտական և տեխնիկական առաջադիմության, կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման տեմպերը: Սոցիալիստական արտադրաեղանակի պայմաններում գիտության և տեխնիկայի ծաղկումը հնարավորություն է տալիս բնության ուժերն ու հարստություններն ավելի արդյունավետ օգտագործելու ժողովրդի օգտին, հայտնագործելու էներգիայի նոր աղբյուրներ,

ստեղծելու նոր նյութեր, մշակելու կլիմայական պայմանների վրա ներգործելու
եղանակներ ու մեթոդներ: Գիտությունը հասարակության արտադրողական
ուժերի հզոր աճի վճռական գործոնն է:

***

Դժվար է պատկերացնել տեխնիկական առաջադիմությունը առանց գիտու-
թյան՝ ֆիզիկայի, քիմիայի, մաթեմատիկայի, մեխանիկայի նորագույն նվա-
ճումների կիրառման: Զնսեմացնելով պրակտիկ փորձի նշանակությունն ար-
տադրության կատարելագործման ասպարեզում, պետք է ասել, որ գիտության
հաջողությունները հնարավորություն են տալիս նոր, արժեքավոր հայտնագոր-
ծություններ անել՝ շրջանցելով արտադրական տևական փորձը: Ֆունդամենտալ
գիտությունների զարգացումը տեխնիկայի և ամբողջ ժողովրդական տնտեսու-
թյան զարգացման պարտադիր և անհրաժեշտ նախապայմանն է. նա դառնում
է տեխնիկական առաջադիմության կայուն հիմքը, խոշոր տեղաշարժեր է առա-
ջացնում տեխնիկայի մեջ:
Ժամանակակից գիտությունը խորապես թափանցում է բնության գաղտ-
նիքների մեջ: Նա քննում, ուսումնասիրում է նյութերի էությունը, որպեսզի
տիրապետի դրանց մեջ նիրհած ուժերին, դրանց արթնացնի հավիտենական
քնից, բացահայտի արտադրության նոր տեսակներ, կատարելագործի գոյու-
թյուն ունեցողները, հայտնագործի տեխնիկական բուռն առաջադիմության
վիթխարի հնարավորությունները: Հետախուզելով բնության գաղտնիքները,
ֆունդամենտալ գիտություններն ստեղծում են նոր տեխնիկայի հիմունքները:
Դրանց հետագա զարգացումը, այսինքն գիտության ձեռք բերած տվյալների
օգտագործման ուղիների ուսումնասիրությունը և մատերիայի նոր հատկու-
թյունների պրակտիկ օգտագործումն արտադրության մեջ ապահովվում են հա-
մապատասխան կիրառական գիտությամբ ու տեխնիկայով: Հենց դրանք են
վերջին հաշվով գիտության հայտնագործությունները դարձնում արտադրու-
թյան հզոր ուժեր, նրա նոր տեսակներ:
Ճանաչելով ատոմի միջուկի գաղտնիքները, գիտությունը մարդուն հնա-
րավորություն է ընձեռել ստիպելու մատերիային դրսևորել իր կարևոր հատ-
կությունները և ստանալ էներգիայի նոր, վիթխարի աղբյուր, այն է՝ ջերմամի-
ջուկային էներգիա և շղթայական ռեակցիաների էներգիա: Այսպիսով, ծնունդ
է առել արտադրության մինչև այժմ չտեսնված նոր տիպ:
Սինթետիկ նոր նյութերի հանդես գալը՝ պոլիմերային քիմիայի զարգաց-
ման հիման վրա և դրանց կիրառումը հեղափոխեց արտադրության բոլոր բնա-
գավառները: Ներկայումս սինթետիկ, պոլիմերային բազում ու բազմազան
նյութերն այնպես են մտել կյանքի մեջ, որ արդի արդյունաբերությունը և կեն-
ցաղը դժվար է պատկերացնել առանց կաուչուկի, պլաստմասսայի, արհեստա-
կան մանրաթելի և այլ ու այլ սինթետիկ և պոլիմերային արտադրանքի:
Արդի քիմիան սկսում է ակտիվորեն ներգործել և փոփոխել արտադրու-
թյան նույնիսկ այնպիսի կայուն թվացող բնագավառներ, ինչպիսիք են՝ մետա-
լուրգիան, կամ ցեմենտի ու բետոնի արտադրությունը: Ֆիզիկայի զարգացման,
մասնավորապես պինդ մարմինների ֆիզիկայի զարգացման շնորհիվ ստեղծ-
վել են ավտոմատացման արտակարգ մեծ հնարավորություններ: Դրանց շնոր-
հիվ արմատական փոփոխություններ են տեղի ունենում ռադիոտեխնիկայի,

էլեկտրոնիկայի, էլեկտրատեխնիկայի բնագավառներում, որոնք, մաթեմատի-
կայի հաջողությունների հետ զուգորդված, հնարավորություն են տալիս ավելի
լայնորեն արմատավորելու ավտոմատացումը՝ որն այնքան անհրաժեշտ է մեր
ժողովրդական տնտեսության համար: ՍՄԿՊ XXII համագումարում Կենտկոմի
տված հաշվետու զեկուցման մեջ ընկ. Ն. Ս. Խրուշչովը հակիրճ և հստակ ձևա-
կերպել է արդի գիտության այդ ֆունկցիան: «Գիտությունը,— ասում է նա,—
գնալով ավելի է դառնում անմիջական արտադրողական ուժ, իսկ արտադրու-
թյունը՝ արդի գիտության տեխնոլոգիական կիրառում»:
Գիտության ու տեխնիկայի ներկայիս բուռն զարգացման պայմաններում,
երբ դրանց առջև ծառացել են պետական խիստ պատասխանատու խնդիրներ,
տեխնիկական քաղաքականության պրոբլեմները, հիրավի, առաջնակարգ նշա-
նակություն են ձեռք բերում: Ուստի միանգամայն ժամանակին էր ՍՄԿՊ
Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումը գիտության ու տեխնիկայի ղե-
կավարումն ուժեղացնելու, տեխնիկական քաղաքականության ղեկավարումը
կենտրոնացնելու, նյութական արտադրության բոլոր ոլորտներում միասնա-
կան տեխնիկական քաղաքականություն ապահովելու անհրաժեշտության մա-
սին: Այն թելադրված էր մեր հասարակարգի նյութական կյանքի զարգացման
հրամայական պահանջներով:
Եվ իրոք, հստակորեն ձևավորված կազմակերպական ձևը, գիտությունից
դեպի արտադրություն տանող ընդհանուր նպատակի բոլոր օղակների և տեխ-
նիկական առաջընթացի համագործակցությունը խիստ արդյունավետ է: Իսկ
այդ շղթայի ետ մնալը, ոչ հստակ որոշակի կազմակերպական ձևը, որևէ օղակի
ճեղքումը, բացասաբար են ազդում ժողովրդական տնտեսության այս կամ այն
ճյուղի տեխնիկական պոտենցիալի վրա, արգելակում նրա զարգացումը և
պատճառում վնասներ: Այդ տեսակետից կյանքը բազմաթիվ ուսանելի օրի-
նակներ է տալիս:

***

Գիտահետազոտական աշխատանքների, տեխնիկական առաջադիմության
ասպարեզում Հայկական ՍՍՌ-ում կատարվել է զգալի աշխատանք: Այն հնա-
րավորություն է տվել կազմակերպել արտադրության նոր տեսակներ, որոնք
մեծ չափով օգնում են արդյունաբերության աշխատանքի պայմանների բարե-
լավմանը, նպաստում արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը:
Ժողտնտխորհի անօրգանական քիմիայի ինստիտուտը հաջողությամբ լու-
ծել է նեֆելինային սիենիտների (որոնց պաշարները ռեսպուբլիկայում հսկա-
յական են) արդյունաբերական վերամշակման տեսական խնդիրը: Դրանց բա-
զայի վրա կառուցվում է Հրազդանի լեռնա-քիմիական կոմբինատը՝ երկրի խո-
շոր ձեռնարկություններից մեկը: Ինստիտուտի գիտական կոլեկտիվը հաջողու-
թյամբ լուծում է ժողովրդա-տնտեսական պրոբլեմների մի ամբողջ կոմպլեքս
և արտադրությանը ցույց է տալիս նոր ուղիներ:
Աչքի ընկնող հաջողություններ են ձեռք բերվել մեքենաշինության ու հաս-
տոցաշինության բնագավառում: Դրան մեծապես նպաստում են մեր գիտա-
հետազոտական հիմնարկների կոլեկտիվները: Ընթացիկ տարում ռեսպուբլի-
կայի գիտահետազոտական ինստիտուտներում ու կոնստրուկտորական բյու-
րոներում մշակվել են մեքենաների 25 նոր տեսակներ:

Ռեսպուբլիկայի քիմիական արդյունաբերության զարգացման մեջ վճռական և որոշիչ նշանակություն ունի ացետիլենը և նրանից ստացվող նյութերի քիմիան: Յոթնամյակի ընթացքում կթողարկվեն ավելի շատ սինթետիկ կաուչուկ, նաիրիտ, լատեքսներ, վինիֆլեքս, բուտիլոր և շատ այլ նյութեր, որոնց արտադրությունը հիմնված է ացետիլենի վրա: Այդ բոլոր ուղղություններով նշանակալի և օգտակար աշխատանք է կատարում գիտնականների, քիմիկոս-գիտական աշխատողների մի մեծ և բարձրորակ ջոկատ:

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի օրգանական քիմիայի ինստիտուտը մշակել է քլորպոլիտրիենի սինթեզի նոր մեթոդ՝ սոսինձ ստանալու համար: Այն կարելի է հաջողությամբ և լայն մասշտաբներով կիրառել արտադրության մեջ մետաղի ու ռետինի միակցման համար: Ինստիտուտը հաջողությամբ մշակել է ացետիլենը՝ հեղուկաֆազ հիդրատացիայի միջոցով ացետալդեհիդի վերածելու մեթոդը, որն զգալիորեն պարզեցնում է տեխնոլոգիան, բացառում է որպես կատալիզատոր սնդիկի թունավոր աղերի կիրառումը:

Երևանի Պոլիտեխնիկ ինստիտուտի պրոբլեմային լաբորատորիայի մշակած տեխնոլոգիայով պոլիվինիլացետատ գործարանը պոլիվինիլացետատի ջրային դիսպերսիայից ստացել է վինիֆլեքս ձյութի առաջին փորձնական նմուշները և, դրա հիման վրա ՎԼ—7 լաքը, որն իբրև մեկուսիչ նյութ լայնորեն կկիրառվի էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության մեջ: Ընթացիկ տարվա առաջին կիսամյակում Հայաստանի արդյունաբերությունը կսկսի արտադրել մի շարք բուժիչ պրեպարատներ, որոնք մշակվել ու ստեղծվել են Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտում:

ԷՄՀԳՀԻ-ի (ВНИИЭМ) Հայկական ֆիլիալը մշակել է արտաքին տեղակայման կոմպլեկտային տրանսֆորմատորային ենթակայաններ, որոնք օժտված են 160 կիլովատամպեր հզորությամբ յուղային տրանսֆորմատորներով՝ հոսանքի բազմաստիճան ավտոմատիկ կարգավորմամբ՝ ալյումինային փաթույթներով: Այդ ենթակայանների արտադրությունը կյուրացվի Հայէլեկտրագործարանում՝ 1963 թվականին: Այս տարի Երևանի ավտոբեռնիչ երիտասարդ գործարանը կթողարկի երկու տոննա բեռնատարողությամբ ինքնագնաց ունիվերսալ, եղանային ավտոբեռնիչների առաջին արդյունաբերական խումբը: Դրանք մշակվել են ավտոբեռնիչների Լվովի կոնստրուկտորական բյուրոյի կողմից, Երևանի ավտոբեռնիչ գործարանի գիտատեխնիկական աշխատողների կոլեկտիվի հետ միասին:

Նոր տեխնիկայի գծով կիրառված մի շարք կարևոր միջոցառումներ տնտեսական մեծ արդյունք են տվել ռեսպուբլիկայի արդյունաբերության գրեթե բոլոր ճյուղերում: Լուրջ աշխատանք է կատարվել լեռնահանքային արդյունաբերության մեջ: Գունավոր մետալուրգիայի ասպարեզում բաց եղանակով հանքահանման աշխատանքների տեսակարար կշիռը բարձրացել է 85 տոկոսի: Քաջարանի հանքում պղնձամոլիբդենային հանքատեսակների հանույթը բաց եղանակով կատարելու շնորհիվ աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացել է երեք անգամ, իսկ հանույթի ինքնարժեքն իջել է 2—3 անգամ: Մեծ մասշտաբներով արմատավորված են հարստացման նոր պրոգրեսիվ մեթոդներ, այն է՝ բազմամետաղ հանքերի կոլեկտիվ-սելեկտիվ ֆլոտացիա, գունավոր մետաղների հանքերի բազմաստադիական հարստացում: Այդ միջոցառման շնոր-

հիվ միայն 1962 թ. ընթացքում տնտեսվել է ավելի քան 400 հազար ռուբլի:

Տնտեսական մեծ արդյունք է ձեռք բերվել Արարատի ցեմենտի-շիֆերի կոմբինատում՝ թրծման պտտվող վառարանները կարծր վառելանյութից գազի փոխադրելու շնորհիվ: Այդ միջոցառման շնորհիվ ստացված տնտեսական արդյունքը կազմում է 672 հազար ռուբլի՝ ընդամենը 120 հազար ռուբլի ծախսերի դեպքում: Սպիտակի շաքարի գործարանում բեռնման-բեռնաթափման աշխատանքների կոմպլեքսային մեքենայացումը հնարավորություն է տվել տնտեսելու 40 հազար ռուբլի: Մշակված և Երևանի մսի կոմբինատում արդեն արմատավորված է միս աղալու արագացված մեթոդը, որը կտա 112 հազար ռուբլու տնտեսում:

Ուշադրավ են նոր տեխնիկայի արմատավորման աշխատանքները ռեսպուբլիկայի մեքենաշինական արդյունաբերության մեջ: 1959 թվականից հետո մեքենաշինական ձեռնարկություններում կառուցված են 69 հոսքային գծեր, քայլող կոնվեյերներ և իրականացված են այլ միջոցառումներ: Վերջին տարիների ընթացքում մեր մեքենաշինական գործարանները յուրացրել են նոր, ժամանակակից տիպի հաստոցների ու սարքավորման թողարկումը:

Սակայն, դժբախտաբար, տնտեսապես օգտակար մեծ աշխատանքների հետ զուգընթաց ռեսպուբլիկայի գիտահետազոտական հաստատությունների գործունեության մեջ զգալի թերություններ կան: Երբեմն ժողովրդատնտեսական մեծ նշանակություն ունեցող գիտահետազոտական կարևորագույն աշխատանքները, գիտության ու տեխնիկայի նվաճումներն արտադրության մեջ արմատավորելու միջոցառումներն անհիմն կերպով կասեցվում են երկար ժամանակով, երբեմն էլ վիժեցվում, ինչը լուրջ վնաս է պատճառում արդյունաբերությանը:

ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի ավտոմատացման և մեքենաշինության Պետական կոմիտեի Ավտոմատիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտը, Հայկական ՍՍՌ ժողտնտխորհի «Հայգունմետնախագիծ» ինստիտուտն Ալավերդու պղնձի-քիմիական կոմբինատի հետ միասին դեռևս 1959 թվականից սկսած ուսումնասիրում են պղնձե շտեյններ ստանալու արտադրական պրոցեսների կոմպլեքսային ավտոմատացման հարցերը: Սակայն փորձնական ցեխի շինարարական-մոնտաժային աշխատանքները չավարտելու հետևանքով այդ հետազոտությունները մինչև հիմա էլ չեն սկսվել: Մինչդեռ այդ միջոցառումը հնարավորություն կտա սարքավորման արտադրողականությունը բարձրացնել 12—15 տոկոսով, աշխատանքի արտադրողականությունը՝ 2—2,5 անգամ, ինչպես նաև նվազեցնել վառելիքի ծախսումը 10—12 տոկոսով, պակասեցնել պղնձի կորուստները պղնձախարամներում և այլն: Այդ նույն կոմբինատում խարամներից սելեն և թելուր ստանալու սխեմայի արմատավորումը նախնական տվյալներով կարող է տալ մոտավորապես 240 հազար ռուբլու տնտեսում: Սակայն այդ սխեման դեռ արմատավորված չէ արտադրության մեջ:

Երեք տարի շարունակ սիստեմատիկաբար վիժեցվում են Ձեթ-օճառ կոմբինատի էքստրակցիայի ցեխի շահագործման հանձնելու ժամկետները, որի հետևանքով էլ արդյունաբերությունն այդ ժամանակամիջոցում զրկվել է 2—5 միլիոն ռուբլի լրացուցիչ եկամուտներից: Ջերմուկի հանքային ջրերի գործարանում մի ամբողջ տարի չէր կատարվում ավտոմատիկ լիցքային երկու գծերի մոնտաժը: Դրա հետևանքով ռեսպուբլիկան զրկվել է մեկ միլիոն ռուբլու տնտեսումից:

Հացի գործարաններում ալյուրի ոչ տարայի պահպանումն ու փոխա-
դրումը կազմակերպելու միջոցառումն արդեն չորս տարվա պատմություն ունի։
1961 թվականին Մինիստրների Սովետը Երևանի հացի գործարանին պարտա-
վորեցրել էր կառուցել հարմարանք՝ ալյուրի պահպանման համար։ Սակայն
վերջացավ և 1962 թվականը, իսկ այդ միջոցառումը չի կատարված, մինչդեռ
դրա շնորհիվ կտնտեսվեր 100 հազար ռուբլի։

Հանրահայտ է, թե ռեսպուբլիկայի և ամբողջ երկրի համար որքան կա-
րևոր նշանակություն ունի տուֆի արդյունահանման մեքենայացումը։ Սակայն
հանրահայտ է նաև այն, որ այդ գործը լիովին չի իրականացվել՝ քարահատ
մեքենաներ չլինելու պատճառով։ Երեք տարի է անցել, իսկ այդ կարևոր մե-
քենաների թողարկումը դեռևս չի կազմակերպվել։

Ամենքին հայտնի է ռադիոակտիվ իզոտոպների կիրառման նշանակու-
թյունը և տնտեսական մեծ դերն արդյունաբերության մեջ։ Բայց ժողտնտխոր-
հը, խիստ անհասկանալի պատճառներով, ինչպես հարկն է չի կազմակերպում
այդ չափազանց օգտակար գործը և սիստեմատիկաբար չի կատարում արդյու-
նաբերության մեջ ռադիոակտիվ իզոտոպների օգտագործման պլանով նախա-
տեսված միջոցառումները։

Տեխնիկական առաջադիմությունը նախատեսում է նաև վերացնել ձեռքի
ծանր ու սակավ արտադրողական աշխատանքը՝ այն մեքենայացնելու միջոցով։
Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի որոշմամբ ռեսպուբլիկայի ժողտնտ-
խորհը պետք է կոմպլեքսային միջոցառումներ մշակեր արդյունաբերության
բոլոր ճյուղերում ձեռքի ծանր աշխատանքը մեքենայացնելու ուղղությամբ,
այն հաշվով, որ դրանք ավարտվեն 1965 թվականին։ Սակայն այդ որոշման
կատարումն, ըստ էության, վիժեցվել է։ Պլանի մեջ նախատեսվել են սոսկ
առանձին, մեկուսացված միջոցառումներ։ Տարեցտարի տապալվում են ժողո-
վըրդական տնտեսության մեջ գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների արմա-
տավորման պետական պլանները։ Անցած 5 տարում այդ պլանները կատար-
վել են ընդամենը 75—80 տոկոսով։

Պատճառը հասուցելով մեր տեխնիկական առաջադիմությանը, միևնույն
ժամանակ պարտավոր ենք, ինչպես այդ նշում է ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբեր-
յան պլենումը, ամենալուրջ ուշադրությունը նվիրել այն բոլոր պատճառների
վերացմանը, որոնք խանգարում են ժողովրդական տնտեսության մեջ գիտու-
թյան ու տեխնիկայի նվաճումների լրիվ օգտագործմանը, անհրաժեշտ կազմա-
կերպական ու տեխնիկական պայմաններ ստեղծել ռեսպուբլիկայի հետագա
տեխնիկական առաջադիմության համար։

Նոր տեխնիկայի արմատավորման պլանների սիստեմատիկ վիժեցման
հիմնական ու գլխավոր պատճառներից մեկն այն է, որ դրա նկատմամբ այն-
պիսի պատասխանատվություն չի սահմանված, ինչպիսին կա համախառն ար-
տադրանքի, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, արտադրան-
քի ինքնարժեքի իջեցման և ձեռնարկությունների ու ամբողջ արդյունաբերու-
թյան աշխատանքի մյուս քանակական ու որակական ցուցանիշների կատար-
ման հարցերում։

Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ եթե նոր տեխնիկայի առանձին
միջոցառումներ չեն կատարվել, այսպես կոչված «օբյեկտիվ» պատճառներով
(սարքավորումը և նյութերը ժամանակին չմատակարարելը, նախագծային-
տեխնիկական դոկումենտացիա չլինելը և այլն), ապա անցած տարվա ըն-

թացքում չկատարված բոլոր միջոցառումների մոտ 60 տոկոսը կազմում են
նրանք, որոնք լիովին ապահովված են եղել անհրաժեշտ ամեն ինչով և չեն
կատարվել միայն հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարների մեղքով։ Որոշ
ղեկավարներ հոգ չեն տանում ձեռնարկության աշխատանքը նյութական-տեխ-
նիկական ռեսուրսներով ապահովելու մասին, այդ ռեսուրսներն օգտագործելով
այլ նպատակների համար, դրանով իսկ ստեղծելով արդարանալու «օբյեկտիվ»
պատճառներ։ Ռեսպուբլիկայի արդյունաբերության տեխնիկական առաջադի-
մության կենսական հարցերի լուծման բնագավառում եղած խոշոր թերություն-
ների ամենագլխավոր պատճառը, ինչպես նշված է ընկ. Ն. Ս. Խրուշչովի զե-
կուցման մեջ, միասնական և հստակ տեխնիկական քաղաքականության բացա-
կայությունն է։

Մինչև օրս էլ չի կազմված նոր տեխնիկայի պլանավորման մի կուռ սիստեմ՝
ճյուղային գիտա-հետազոտական ինստիտուտների ավարտուն աշխատանքնե-
րի հիման վրա. նոր տեխնիկայի պլանավորումը չի դարձել ժողովրդական տըն-
տեսության զարգացման պլանի անբաժանելի մասը։ Այդ իսկ պատճառով
պլանից դուրս են մնացել տեխնիկական առաջադիմության կարևոր միջոցա-
ռումները, իսկ եթե դրանցից մի քանիսն էլ մտցվել են պլանի մեջ, ապա չեն
ապահովվել անհրաժեշտ միջոցներով՝ որպեսզի իրագործվեն։

Ռեսպուբլիկայում նոր տեխնիկայի արմատավորման պլանի նշանակալի
մասը կազմվում է ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի արդյունաբերության ճյուղերի
Պետական կոմիտեների հանձնարարականներով։ Բայց այդ հանձնարարա-
կանները հաճախ համաձայնեցված չեն լինում համապատասխան շահագրգըռ-
ված կազմակերպությունների ու գերատեսչությունների հետ՝ ֆինանսական,
նյութատեխնիկական ապահովման, նոր արտադրանքի վաճառահանման, գի-
տատեխնիկական դոկումենտացիայի մատակարարման և այլ առումներով։ Հա-
ճախ նախատեսվում է նոր տեխնիկայի գծով արտադրանքը թողարկել ավելի
վաղ ժամկետներում, քան ձեռնարկությունն ստանում է տեխնիկական դոկու-
մենտացիա և համապատասխան սարքավորում։ Այս ամենի հետևանքով ճյու-
ղային կոմիտեները, հանձնարարելով նոր տեխնիկայի արմատական միջոցա-
ռումներ, հետագայում հնարավորություն չեն ունենում ներգործելու պլաննե-
րի կատարման վրա։

Տնտեսական շինարարության կառավարման կատարելագործման գլխավոր
անհետաձգելի խնդիրներից է միասնական տեխնիկական քաղաքականության
կիրառումը, որի համար անհրաժեշտ է ապահովել ճյուղային գիտահետազո-
տական հաստատությունների գործունեության անմիջական կապն արդյունա-
բերության հետ, ռեսպուբլիկայի համապատասխան պետական տնտեսական
օրգանների և ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի արդյունաբերության առանձին
ճյուղերի Պետական կոմիտեների հետ, մշակել և իրականացնել միջոցառում-
ներ, որոնք կբարձրացնեն ժողտնտխորհի, նրա վարչությունների և ձեռնար-
կությունների, բոլոր մինիստրությունների ու գերատեսչությունների ղեկավար-
ների պատասխանատվությունը նոր տեխնիկայի արմատավորման պլանների
կատարման համար, բարձրացնել այդ պլանը կատարողների նյութական շա-
հագրգռվածությունը։

Ռեսպուբլիկայում գնալով ընդլայնվում է գիտահետազոտական աշխա-
տանքների ոլորտը։ Անհրաժեշտ է շարունակել գիտական հետազոտություննե-
րի կոորդինացման և հեռանկարային ու ընթացիկ պլանավորման արմատա-

կան բարելավումը, ընդլայնել հետազոտությունները բնական և տեխնիկական
գիտությունների բնագավառում, մշակել ժողովրդատնտեսական կարևոր նշա-
նակություն ունեցող գիտա-տեխնիկական կոմպլեքսային պրոբլեմներ, արա-
գացնել գիտական հետազոտությունների կատարման և դրանց արդյունքները ժո-
ղովրդական տնտեսության մեջ արմատավորելու անընդհատությունը: Պետք է
վերացնել գիտական հաստատությունների ավելորդ զուգահեռականությունը,
բազմաքանակ կամ մանր թեմաների հետևից ընկնելը, ավելի խելացի ու նպա-
տակասլաց օգտագործել այն դրամական ու նյութական միջոցները, որ պե-
տությունը հատկացնում է գիտության զարգացմանը: Այս գործում կարևոր
նշանակություն ունի նաև գիտական կադրերի պատրաստումը:

Սովետական Միության էկոնոմիկայի հետագա հզոր զարգացման և տըն-
տեսական շինարարության կառավարումը կատարելագործելու նպատակով
անհրաժեշտ է ավելի խորը թափանցել ռեսպուբլիկայի գիտահետազոտական
հաստատությունների գործունեության և կազմակերպման սիստեմի մեջ, ավե-
լի բարենպաստ պայմաններ ստեղծել գիտության ու արտադրության փոխա-
դարձ կապի ամրապնդման համար, այդ հաստատությունների հնարավորու-
թյուններն ամբողջովին ծառայեցնել գիտության ու ժողովրդական տնտեսու-
թյան զարգացմանը: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է ճշգրիտ որոշել գի-
տական հաստատությունների գործունեության սահմանները: ՍՄԿԿ Կենտկոմի
Նոյեմբերյան պլենումի որոշումները հրամայաբար պահանջում են կոորդի-
նացնել և պլանավորել գիտական ու գիտահետազոտական հաստատություն-
ների գործունեությունն այն գիտատեխնիկական և տնտեսական պրոբլեմներն
ուսումնասիրելու և մշակելու ուղղությամբ, որոնք կարևոր են մի շարք միու-
թենական ռեսպուբլիկաների համար: Այդ են թելադրում ինչպես ամբողջ երկրի
ժողովրդական տնտեսության, այնպես էլ յուրաքանչյուր առանձին ռեսպուբ-
լիկայի հետագա զարգացման շահերը:

Անդրկովկասյան ռեսպուբլիկաների գիտահետազոտական հաստատու-
թյունները մշակում են գիտական հարցեր, որոնք կարևոր են երեք ռեսպուբ-
լիկաների համար: Անհրաժեշտ փոխադարձ ինֆորմացիայի և աշխատանքի
կոորդինացման բացակայության հետևանքով հաճախ տեղի է ունենում գիտա-
կան աշխատանքների կրկնություն, ավելանում են ընդհանուր ծախսերը, պա-
կաս արդյունավետ դառնալով երեք ռեսպուբլիկաների համար: Հասունացել է
Անդրկովկասում գիտության ու տեխնիկայի մի շարք հիմնական առաջատար
ուղղությունների գծով գիտահետազոտական հաստատությունների գործունեու-
թյան կոորդինացման և պլանավորման հարցը՝ հատկապես էներգետիկայի ու
էլեկտրիֆիկացման, օգտակար հանածոների երկրաբանական հետախուզու-
թյունների, ջրային ռեսուրսների կոմպլեքսային օգտագործման, գյուղատըն-
տեսության քիմիականացման և այլ կարևոր բնագավառներում:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումները մատնանշում են
գիտահետազոտական և նախագծային-կոնստրուկտորական կազմակերպու-
թյունների ղեկավարումը վերակառուցելու, միասնական տեխնիկական քաղա-
քականություն վարելու ճիշտ ուղիները: Այդ որոշումների իրականացումը գոր-
ծունեության ավելի լայն ասպարեզ կբացի գիտական աշխատողների, գիտնա-
կանների, ժողովրդական տնտեսության բոլոր աշխատողների՝ կոմունիզմի
կառուցման մեծ ծրագիրը կենսագործողների առջև:

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ «ԻՆՏԵԳՐԱՑԻԱՆ»

Վ. ԳԱԲՈՒՉՅԱՆ

Եվրոպայի «ինտեգրացիայի» շուրջը բարձրացած աղմուկը վերաբերում է
վերջին տարիներին արևմտաեվրոպական մի խումբ երկրների տնտեսական,
քաղաքական և ռազմական միավորման ինտենսիվ տենդենցներին:

Հայտնի է, որ միավորվելու ձգտումը հատուկ է առհասարակ մոնոպոլիս-
տական կապիտալիզմին. արտադրության համակենտրոնացումը և մոնոպոլիա-
ների առաջացումը, մոնոպոլիաների դուրս գալը առանձին տերությունների
սահմաններից և նրանց վերածումը «գերմոնոպոլիաների», միջազգային մոնո-
պոլիաների առաջացումը ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ կապիտալիստական միավոր-
ման ձևեր և տարբեր աստիճաններ, որոնք աշխատանքի հասարակական ու մի-
ջազգային բաժանման խորացման, արտադրության հասարակական բնույթի
ուժեղացման անխուսափելի հետևանք են: Դրանով է բացատրվում այն հան-
գամանքը, որ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ծավալմամբ ավելի աչ-
խուժացան միավորման երևույթները, զգալի դարձավ «համաշխարհային միաս-
նական տնտեսություն» ստեղծելու ձգտումը:

Սակայն կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ժամանակակից էտապում
արևմտաեվրոպական բուրժուազիային անհրաժեշտ էին պետական-մոնոպո-
լիստական միավորումների նոր, ավելի ուժեղ և ավելի ագրեսիվ տիպեր: Հենց
դրանով է բացատրվում այն, որ ինտեգրացիոն օրինաչափությունների իրենց
տարբերիչ հատկանիշներով բացահայտորեն դրսևորվեցին միայն 50-ական
թվականների երկրորդ կեսին, կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երրորդ
էտապում և առաջին անգամ շոշափելի մարմնավորում ստացան, այսպես կոչ-
ված՝ «ընդհանուր շուկայի» կազմակերպչական ձևի մեջ: Սա, իհարկե, չի նշա-
նակում, թե «ինտեգրացիան» սկսվում և սպառվում է «ընդհանուր շուկայով»:
Վերջինս «ինտեգրացիայի» բովանդակության լիակատար դրսևորումն է, որի
ստեղծումը նախապատրաստվել էր կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ամ-
բողջ ընթացքով, իսկ անմիջականորեն՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազ-
մից հետո: Եվ պատահական չէ, որ հենց այդ շրջանում լայնորեն տարածվեց
տնտեսական «ինտեգրացիայի» գաղափարը կապիտալիստական աշխարհում:

Համառոտակի խոսենք երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո,
մինչև «ընդհանուր շուկայի» ստեղծումը, Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հա-
մաշխարհային էկոնոմիկայում տեղի ունեցած այն միջազգային խմբումների
մասին, որոնք «ինտեգրացիայի» նախադուռը հանդիսացան: Դրանով միաժա-
մանակ կպատասխանենք այն հարցին, թե ինչ՞ւ «ինտեգրացիան», որը հետ-
պատերազմյան կապիտալիստական համաշխարհային էկոնոմիկայում ամե-

նախոշոր տնտեսական տեղաշարժն է, տեղի ունեցավ Եվրոպայում և ոչ թե մի այլ տեղ։

1950-ական թվականների սկզբներից սկսած արագորեն վերականգնվեց Եվրոպայի կապիտալիստական երկրների, հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմում պարտված պետությունների տնտեսական պոտենցիալը։ Արդյունաբերական համաշխարհային արտադրանքի և միջազգային առևտրի մեջ բարձրացավ կապիտալիստական Եվրոպայի տեսակարար կշիռը՝ ի հաշիվ ԱՄՆ-ի, մի հանգամանք, որը պայմանավորեց ԱՄՆ-ի տնտեսական էքսպանսիայի ուժեղացումը։ Խիստ սրվեցին հակասությունները կապիտալիստական աշխարհում և, ամենից առաջ, Եվրոպայում, որտեղ տնտեսական ու աշխարհագրական համեմատաբար նեղ սահմաններում բնապատմական գործոնների հետևանքով կենտրոնացած են կապիտալիստական զարգացած շատ երկրներ։ Իմպերիալիզմի գաղութային սիստեմի փլուզումը և, վերջապես, տնտեսության համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի կազմակերպումը ավելի սրեցին կապիտալիզմի հակասությունները։ Այս պայմաններում բնական է, որ կապիտալիստական աշխարհում պետք է ուժեղանար «միավորվելու» ձգտումը։ Եվ ահա մեկը մյուսի հետևից երևան եկան զանազան համաձայնագրեր ու բլոկներ։ Վաճառահանման, կապիտալի ներդրման նոր ուղիների, իրենց որոնումների մեջ մոնոպոլիաները մրցակցային դաժան պայքարում դուրս են գալիս արտադրության ազգային սահմաններից և միաձուլվում։ Պրոլետարիատի շահագործման ավելի շահավետ ու անողոք մեթոդների կիրառման և կապիտալի ներդրման ոլորտների շուրջը տեղի ունեցող բանակցություններում մոնոպոլիաների շահերը ժամանակավորապես համընկնում են և օբյեկտիվ հնարավորություններ են ստեղծվում մոնոպոլիստական ինտերնացիոնալ միությունների կազմավորման նպատակով տարբեր երկրների մոնոպոլիաների միջև համաձայնությունների հասնելու համար։

Արդեն 1947 թվականին կազմակերպվեց «Գլխավոր համաձայնություն առևտրի և տարիֆների մասին» (ԳՀԱՏ), որում ընդգրկված պետությունները պայմանավորվեցին երկկողմանի բանակցությունների միջոցով անփոփոխ պահել, իջեցնել, կամ վերացնել մաքսային տարիֆները որոշ ապրանքների փոխադարձ առևտրում։ ԳՀԱՏ-ը փաստորեն ոչ մի միավորում չստեղծեց, քանի որ նրա հիմքում ընկած էր միայն երկկողմանի բանակցությունների հնարավորությունը։

1947 թվականին ուժի մեջ մտավ նաև Բենիլյուքսի համաձայնագիրը՝ Բելգիայի, Հոլանդիայի և Լյուքսեմբուրգի առևտրական հարաբերություններում մաքսային տարիֆների հավասարեցման մասին։ 1948 թվականին, Բրյուսելի համաձայնագրի հիման վրա ստեղծվեց ռազմա-քաղաքական «Արևմտյան բլոկը», որի մեջ Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ միասին մտան նաև Բենիլյուքսի երկրները։ Մեկ տարի անց «Արևմտյան բլոկը» դարձավ նոր կազմակերպվող Հյուսիս-ատլանտյան ագրեսիվ պայմանագրի (ՆԱՏՕ) օղակներից մեկը։

Եվրոպան «միավորելու» իմպերիալիստական պլանների իրականացման մեջ իր կարևոր տեղն ունի 16 երկրների (հետագայում՝ 18) մասնակցությամբ «Եվրոպական տնտեսական համագործակցության կազմակերպության» (ԵՏՀԿ) ստեղծումը 1948 թվականին։ Չնայած ԵՏՀԿ-ի պայմանագրով նախատեսված էր թույլ տալ մասնակից երկրների միջև ապրանքների, կապիտալի և աշխատուժի ազատ տեղաշարժեր կատարել, սակայն այդ բոլորովին չէր ապահովվում հենց

այն պարզ պատճառով, որ ընդհանուր խոսքերից բացի մշակված և համաձայնեցված նորմաներ չկային. ամեն մի միջոցառում իրականացնելու համար հարկ էր լինում ամեն անգամ նոր բանակցություններ վարել։

1950 թվականին ստեղծվեց «Եվրոպական վճարումների միությունը», որը սոսկ վալյուտային համաձայնություն էր՝ հիմնված բազմակողմանի քլիրինգի վրա և որը 1959 թվականին դադարեց գործելուց՝ գերարտադրության տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում վալյուտային դժվարությունների ու հակասությունների խորացման հետևանքով։

Եվրոպան «միավորելու» մի քանի անհաջող փորձերից հետո ծագեց տնտեսության առանձին ճյուղերն «ինտեգրացնելու» գաղափարը. 6 երկրների՝ Ֆրանսիայի, ԳՖՌ-ի, Իտալիայի, Բելգիայի, Հոլանդիայի և Լյուքսեմբուրգի մասնակցությամբ 1953 թվականին կազմակերպվեց «Ածխի և պողպատի եվրոպական միավորումը» (ԱՊԵՄ)։

Եվրոպայի «միավորման» նոր էտապն սկսվեց 1955 թվականից, երբ ԱՊԵՄ-ի մասնակից 6 երկրների Մեսինայում կայացած կոնֆերանսը որոշում ընդունեց «Եվրոպական տնտեսական համագործակցություն» (ԵՏՀ), կամ՝ «ընդհանուր շուկա» ստեղծելու համար պայմանագրեր նախապատրաստելու մասին։ ԱՊԵՄ-ի կազմավորումը եվրոպական մոնոպոլիստական բուրժուազիան դիտում էր որպես «ինտեգրացիայի» առաջին էտապ։ Շումանի պլանը (ԱՊԵՄ) և Սպաակի պլանը (ԵՏՀ) հանդիսացան Եվրոպայի «ինտեգրացիայի» ընդհանուր ծրագրի երկու հարակից գլուխները։

1957 թվականի մարտի 25-ին արևմտաեվրոպական վեց պետությունների ղեկավարները Հռոմում պայմանագիր ստորագրեցին «Եվրոպական տնտեսական համագործակցություն («ընդհանուր շուկա», «Վեցյակ», կամ՝ «Փոքր Եվրոպա») ստեղծելու մասին։

ԵՏՀ-ի ընդհանուր վերահսկողությունը իրականացնում է Ասամբլեան, կամ «եվրոպական պառլամենտը», որում Ֆրանսիան, Իտալիան և ԳՖՌ-ն ունեն 36-ական ներկայացուցիչ, Բելգիան և Հոլանդիան՝ 14-ական, իսկ Լյուքսեմբուրգը՝ 6։

Վեց երկրների տնտեսական քաղաքականությունը կոորդինացնելու համար ԵՏՀ-ի սիստեմում ստեղծվեց մի խորհուրդ, որը միաժամանակ հաստատում է Համագործակցության բյուջեն։ Խորհրդում որոշումների ընդունման ժամանակ Ֆրանսիան, ԳՖՌ-ն և Իտալիան ունեն 4-ական ձայն, Բելգիան և Հոլանդիան՝ 2-ական, իսկ Լյուքսեմբուրգը՝ 1։

ԵՏՀ-ում ամենամեծ իրավասություններ ունեցող նրա գլխավոր գործադիր օրգանն է՝ Հանձնաժողովը, որն առաջարկություններ է ներկայացնում Համագործակցության միասնական քաղաքականությունը մշակելու համար։ Հանձնաժողովը, որի ապարատը բաղկացած է 2000 մարդուց, վերահսկում է ԵՏՀ-ի բոլոր պայմանագրերի կատարմանը, կոնկրետ հանձնարարականներ ու որոշումներ է ընդունում, որոնք պարտադիր են ոչ միայն 6 պետությունների, այլև դրանց առանձին ընկերությունների ու քաղաքացիների համար։ Հանձնաժողովը մշակում է միասնական մաքսային տարիֆներ երրորդ երկրների հետ կատարվող առևտրի համար և լուծում է ԵՏՀ-ի մեջ չմտնող երկրների հետ կապված բոլոր հարցերը։ Հանձնաժողովի ստեղծումից մինչև այսօր նրա նախագահն է արևմտագերմանական պրոֆեսոր Վալտեր Հալշտեյնը։ Պատասխանելով այն հարցին, թե նա ինչպե՞ս է պատկերացնում «եվրոպական ինտեգրացիան»՝

Հայտնեյնը հայտարարել է. «մայրցամաքի բոլոր մասերի՝ մինչև Ուրալի միավորումը...»:

ԵՏՀ-ի մյուս օրգաններն են՝ Դատարանը (արբիտրաժ, որը քննարկում է մասնակից երկրների բողոքները), Տնտեսական և սոցիալական կոմիտեն (կոնսուլտատիվ օրգան՝ Խորհրդին, Հանձնաժողովին և Եվրատոմին կից), Վալյուտային կոմիտեն (կոորդինացնում է մասնակից երկրների վալյուտային քաղաքականությունը): ԵՏՀ-ի տարբեր միջոցառումները ֆինանսավորելու նպատակով ստեղծված են վարկային հաստատություններ՝ Եվրոպական ինվեստիցիոն բանկ, Անդրծովյա տերիտորիաների զարգացման ֆոնդ, Եվրոպայի սոցիալական ֆոնդ, իսկ այժմ կազմակերպվում է նաև Եվրոպական ագրարային ֆոնդ:

Ինչպես հեշտ է նկատել, «ընդհանուր շուկայի» մեխանիզմի մասին տրված համառոտ բնութագրումից, Եվրոպայի «ինտեգրացիան» կապիտալիստական էկոնոմիկայի և քաղաքականության վրա մոնոպոլիաների տիրապետության ուժեղացման սխեմ է, պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի վերաճումը միջպետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի: «Ընդհանուր շուկան» Արևմտյան Եվրոպայի փոքր պետություններին ճնշելու միջոց է: «Միավորված» երկրի ամբողջ կյանքը սկսում է ենթարկվել ոչ թե «ազգային» պետական-մոնոպոլիստական կապիտալին, այլ «վերազգային», «վերպետական» օրգաններին: Տվյալ դեպքում մենք գործ ունենք ոչ թե մոնոպոլիստական համաձայնությունների, ոչ թե միջազգային մոնոպոլիստական սովորական միավորումների, այլ պետությունների միջև կնքվող պայմանագրերի հետ: «Ընդհանուր շուկան» թե՛ ձևով, թե՛ բովանդակությամբ տարբերվում է տրեստների և կարտելների միջազգային մոնոպոլիստական կազմակերպություններից: Ի տարբերություն վերջինների, ԵՏՀ-ի ստեղծման համար պահանջվեց պետությունների պառլամենտների որոշումը և մասնակից երկրների կոնստիտուցիաների փոփոխություններ: ԵՏՀ-ն վերահսկում է 6 երկրների էկոնոմիկայի բոլոր ճյուղերը, այդ թվում արդյունաբերությունը, տրանսպորտը, գյուղատնտեսությունը: Եվ ի տարբերություն միջազգային մոնոպոլիստական սովորական միությունների, որոնց գործունեությունն ընդգրկում է ավելի սահմանափակ հարցեր, «ընդհանուր շուկան» միջպետական պայմանագիր է ո՛չ միայն տնտեսական բազմակողմանի հարցերի, այլև քաղաքական ու ռազմական պրոբլեմների շուրջ և հեռուն գնացող նպատակներ է հետապնդում:

«Ընդհանուր շուկան» մաքսային տարիֆների և ներմուծումների քանակական սահմանափակումների լիկվիդացման մեխանիզմ է: Այն հարվածում է աշխատավորների շահերին, քանի որ նախատեսում է մասնակից երկրներում հավասարեցնել աշխատավարձերը, մի բան, որը, բնականաբար, կկատարվի ոչ թե ցածրը բարձրին հավասարեցնելու ուղղությամբ, այլ ընդհակառակը: ԵՏՀ-ին անմիջականորեն հարում են «Եվրաֆրիկան» (տնտեսապես հետամնաց երկրները «ընդհանուր շուկայում» ոչ-իրավահավասար պայմաններով ընդգրկելու նեոգաղութարարական պլան) և «Եվրատոմը» (եվրոպական ատոմային կազմակերպություն, որի խնդիրն է խթանել ատոմային արդյունաբերության զարգացմանը և այդ նպատակով ստեղծել վեց երկրների ֆինանսական ընդհանուր ֆոնդ):

«Ընդհանուր շուկան» մի խմբավորում է, որը նրանում չընդգրկված երկրների նկատմամբ վարում է ավտարկիայի քաղաքականություն: Խմբավորման ներսում ազատ առևտրի, իսկ նրանից դուրս պրոտեկցիոնիզմի նման զուգորդումը «ընդհանուր շուկայի» մասնակից երկրներին դնում է համեմատաբար արտոնյալ վիճակում: Վեց երկրների ապրանքների գները «ընդհանուր շուկայում» նվազում են՝ երրորդ պետություններից ներմուծվող նույն ապրանքների գների համեմատությամբ:

Արևմտյան Եվրոպայի երկրները կազմում են տնտեսության համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի մի կարևոր օղակը: ԳՖՌ-ն, Իտալիան, Բելգիան, Ֆրանսիան, Հոլանդիան և Լյուքսեմբուրգը միասին վերցրած տալիս են կապիտալիստական համաշխարհային արդյունաբերական արտադրանքի 20 տոկոսը: Նրանք տնտեսական բազմակողմանի կապեր ունեն մյուս մայրցամաքների կապիտալիստական շատ երկրների հետ: Նրանց ներփակումը արևմտաեվրոպական «միավորման» մեջ և, հետևաբար, կապիտալիստական այլ երկրների հետ արտաքին տնտեսական հարաբերությունների արհեստական սահմանափակումը բնականաբար խորացնում են տնտեսական դժվարությունները կապիտալիստական համաշխարհային սիստեմում, ուժեղացնում կապիտալիզմի տնտեսական անհամաչափ զարգացումը և հարվածում «ընդհանուր շուկայի» մեջ մտնող, բայց նրա մասնակից երկրների հետ առևտրական հարաբերություններ ունեցող պետությունների շահերին: Բավական է նկատի ունենալ, որ կապիտալիստական աշխարհի ամբողջ արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ «Վեցյակի» բաժինը հասնում է 25 տոկոսի:

Հռոմի պայմանագիրը առաջին հերթին խիստ սրեց հակասությունները Անգլիայի և «ընդհանուր շուկայի» անդամ երկրների միջև: Անգլիայի համար տնտեսապես ձեռնտու չէր մասնակցել «ընդհանուր շուկային», որովհետև պայմանագիրը նախատեսում է մաքսային ընդհանուր տարիֆների սահմանում երրորդ երկրների նկատմամբ: Ազգերի բրիտանական համագործակցության սիստեմի ներսում անդամ երկրների արտաքին առևտրի մաքսային տարիֆները ցածր են և, հակառակը, սիստեմից դուրս կատարվող առևտրում՝ բավականին բարձր: Արդյունաբերական ապրանքների վրա սահմանված մաքսերը կազմում են միջին հաշվով ներմուծվող ապրանքների գների 20—25, իսկ որոշ ապրանքների, ինչպես, օրինակ, ավտոմեքենաների վրա՝ 30 և նույնիսկ 40 տոկոսը: Այլ կերպ ասած՝ բրիտանական համագործակցության ներսում Անգլիան օգտվում է կայսերական արտոնությունների սիստեմից: Իսկ «ընդհանուր շուկայում» ընդգրկվելը ենթադրում էր ո՛չ միայն ընդհանրապես մաքսային տարիֆների իջեցում, այլև ԵՏՀ-ի անդամ մյուս երկրների հետ առևտրական հարաբերություններում բոլոր մաքսերի և քանակական սահմանափակումների վերացում: Դրանով Անգլիայի ազդեցության ոլորտների դարպասները լայնորեն կբացվեին արտասահմանյան ապրանքների առջև, խախտելով Մեծ Բրիտանիայի դիրքերը:

Ստեղծված դժվարություններից դուրս գալու համար 1959 թվականի նոյեմբերի 20-ին, Անգլիայի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց «Ազատ առևտրի եվրոպական ասոցիացիան» (ԱԱԵԱ, «Յոթնյակ», կամ՝ «Փոքր գոտի»), որի մեջ մտան 7 պետություններ՝ Անգլիան, Նորվեգիան, Շվեդիան, Պորտուգալիան, Ավստրիան, Շվեյցարիան և Դանիան: Այսպիսով, Արևմտյան Եվրոպան պառակտվեց իմպերիալիստական երկու խմբավորումների:

Հետագայում, արևմտաեվրոպական միջազգային երկու խմբավորումների մրցապայքարում իրադարձությունները զարգացան հօգուտ ԵՏՀ-ի: Անգլիական էկոնոմիկայի աճող դժվարությունները, ԱԱԵԱ-ի համաձայնագրերի ավելի

լիբերալ բնույթը, ԵՏՀ-ի տնտեսական ուժի գերազանցությունը, ԱՄՆ-ի կողմից Մեծ Բրիտանիայի վրա գործադրվող ճնշումը վերջինին ստիպեցին հրաժարվել իր դիրքերից։ 1960 թվականի վերջին Անգլիան սկսեց նահանջել «ընդհանուր շուկայի» հետ մերձեցման հարցում իր բացասական վերաբերմունքից և արդեն 1961 թվականի օգոստոսի 3-ին համայնքների պալատը որոշում ընդունեց միանալ «ընդհանուր շուկային»։ Ազգերի բրիտանական համագործակցության մի շարք երկրների կողմից այդ որոշումը գնահատվեց որպես դավաճանություն։ Բուն Անգլիայի ղեկավար շրջաններում սուր տարաձայնություններ կան այս հարցի շուրջը, սակայն Մակմիլանի կառավարությունը պաշտոնապես դիմեց ԵՏՀ-ի Հանձնաժողովին՝ Անգլիան որպես իրավահավասար անդամ ԵՏՀ-ում ընդունելու խնդրանքով։ Ինչպես հայտնի է, այդ հարցը տապալվեց Բրյուսելի խորհրդակցությունում Ֆրանսիայի ներկայացուցչի վետոյի հետևանքով։ Դժվար է ասել, թե անգլիական էկոնոմիկայի համար ո՞րն ավելի քայքայիչ կլիներ— մնալ Ազգերի բրիտանական համագործակցության դիրքերում և աստիճանաբար դուրս մղվել արևմտաեվրոպական շուկաներից, թե՞ մտնել ԵՏՀ-ի մեջ և հրաժարվել կայսերական արտոնություններից։ Մի բան պարզ է, որ Մակմիլանի կողմից վերջին վարիանտին առավելություն տալը պայմանավորված էր ռազմա-քաղաքական դրդապատճառներով, առաջին հերթին՝ սոցիալիզմի դեմ ուղղված ՆԱՏՕ-ն քայքայումից փրկելու ձգտումով։ Եվ, չնայած ԱԱԵԱ-ը դեռևս ձևականորեն գոյություն ունի, սակայն փաստորեն լիկվիդացվել է։ Որպես ԵՏՀ-ի իրավահավասար անդամներ ընդունվելու պաշտոնական խնդրանքով դիմել են նաև Դանիան, Նորվեգիան և Իռլանդիան, իսկ որպես ԵՏՀ-ի ասոցիացված անդամներ ընդունվելու խնդրանքով դիմել են՝ Շվեդիան, Շվեյցարիան, Ավստրիան, Թուրքիան և Իսպանիան [1]։

Այժմ Արևմտյան Եվրոպայի «ինտեգրացիան» թևակոխել է իր նոր փուլը. դա պայմանավորված է, մի կողմից՝ ԱԱԵԱ-ի պարտությամբ, մյուս կողմից՝ նրանով, որ 1962 թվականից սկսվեց «ընդհանուր շուկայի» կազմավորման միջոցառումների երկրորդ էտապը, որը պետք է ավարտվի 1966 թվականին։

Որո՞նք են առաջին էտապի արդյունքները։

Առ մեկը հուլիսի 1962 թվականի, 6 երկրների փոխադարձ առևտրում արդյունաբերական ապրանքների մաքսային տարիֆները նվազել էին 50, իսկ գյուղատնտեսական ապրանքներինը՝ 35 տոկոսով։ Լրիվ վերացել էին քանակական սահմանափակումները։ Հանձնաժողովը որոշում ընդունեց մաքսերն ամբողջովին վերացնել ոչ թե մինչև 1970 թվականը, ինչպես նախատեսված էր Հռոմի պայմանագրով, այլ 4 տարի շուտ՝ 1966 թվականին։ 1957-ից մինչև 1961 թվականը «ընդհանուր շուկայի» երկրների արդյունաբերական արտադրանքն աճեց 30, իսկ արտահանումների ծավալը՝ 50 տոկոսով։ Սակայն այս տեղաշարժերը ամենևին չի կարելի վերագրել «ընդհանուր շուկայի» «բարերար» ազդեցությանը։ Բանն այն է, որ համագործակցության մեջ ընդգրկվեցին այնպիսի երկրներ, որոնց էկոնոմիկան առանց «միավորվելու» էլ զարգանում էր արագ տեմպերով (ԳՖՌ, Ֆրանսիա, Իտալիա)։ Բացի դրանից, 1957—1958 թվականների գերարտադրության տնտեսական ճգնաժամից ու լճացումից հետո Արևմտյան Եվրոպայի էկոնոմիկան թևակոխեց աշխուժացման ու վերելքի փուլը։ Իհարկե, «ընդհանուր շուկայի» ունեցած ներգործությունը նույնպես չի կարելի ամբողջովին անտեսել, սակայն դա ժամանակավոր բում էր, ինչպես օճառի պղպջակը։ Ներկայումս արդեն նվազել են «վեցյակի» արդյունաբերական արտադրության աճի տեմպերը, ամենից ավելի դրանք նվազել են ԳՖՌ-ում և Ֆրանսիայում։ 1961 թվականի երկրորդ կեսից կրճատվեց պողպատի ձուլումը ԳՖՌ-ում և Բելգիայում, ավտոմեքենաների արտադրությունը Ֆրանսիայում, առևտրական նավերի արտադրությունը ԳՖՌ-ում։ Բելգիան, որն արդյունաբերական արտադրանքի աճի տեմպերով նախկինում առաջ էր անցնում այնպիսի երկրներից, ինչպիսիք են՝ ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Կանադան և Շվեդիան, 1962 թվականի սկզբին կապիտալիստական աշխարհում գրավում է վերջին տեղերից մեկը՝ ԱՄՆ-ի հետ միասին։

Բացի այս բոլորից, ինչպես նշված է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Համաշխարհային էկոնոմիկայի և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի «Թեզիսներում», «մինչև այժմ իրականացվել է «ընդհանուր շուկայի» միջոցառումների այն մասը, որը կապված է համեմատաբար ոչ մեծ դժվարությունների հետ։ Այնուամենայնիվ, «ինտեգրացիայի» ծրագրի նույնիսկ այս առավել հեշտ մասի իրականացումը բախվեց սուր հակասությունների...։ Հին հակասություններին ավելացան նորերը։ Արևմտաեվրոպական 6 երկրների՝ պատմականորեն կազմավորված էկոնոմիկայի կառուցվածքը նրանց վերածեց արդյունաբերական միատեսակ արտադրանքի՝ ընդհանուր մեքենաշինության, քիմիական, էլեկտրատեխնիկական սարքավորման, ավտոմեքենաների, տեքստիլ արտադրանքի վաճառահանման բնական մրցակիցների։ ...Տեղի են ունենում կոնֆլիկտներ, որոնք առաջանում են մեկը մյուսի նկատմամբ գաղտնի և բացահայտ խտրական գործունեությունից, հատկապես «առևտրական պատերազմի» այնպիսի խաղերից, ինչպիսիք են՝ արտահանող ճյուղերին պետական սուբսիդիաներ տրամադրելը, որն արգելված է պայմանագրով, մրցակիցների համար տրանսպորտային անբարենպաստ պայմաններ ստեղծելը և այլն։ Ամենասուր հակասություններ կան գյուղատնտեսական արդյունքի գների մակարդակի, այդ արդյունքի ներմուծման քանակական սահմանափակումների հարցերում և այլն»։

Եվ իրոք, հենց գյուղատնտեսության հետ կապված հարցերում է, որ համագործակցության առաջ ծառանում են ամենաբարդ և ամենահակասական պրոբլեմներ, որոնք, ինչպես ցայտուն կերպով երևաց այս տարվա հունվար ամսին Բրյուսելում կայացած բանակցություններում, ամբողջ «ինտեգրացիան» կրախի ենթարկելու սպառնալիք են ստեղծում։ Հիշյալ բանակցությունների ժամանակ որոշում ընդունվեց 1962 թ. երկրորդ կեսին ստեղծել ագրարային ընդհանուր շուկա, որի հիմնական միջոցառումները պետք է ավարտվեն մինչև 1969 թվականի վերջը և որը պետք է ընդգրկի գյուղատնտեսական կարևորագույն արդյունքների նոմենկլատուրայի 90 տոկոսը։ Հենց խոր հակասություն-

[1] ԵՏՀ-ի կոնվենցիան նոր անդամներ ընդունելու երկու ձև է սահմանում. իրավահավասար և ասոցիացված։ Իրավահավասար անդամն ունի ձայնի իրավունք բոլոր հարցերի լուծման գործում, օգտվում է կոնվենցիայով նախատեսված բոլոր արտոնություններից և ստանձնում բոլոր պարտավորությունները, այդ թվում և պետական ինքնուրույնության ու անկախության սահմանափակումը։ Ասոցիացված անդամը (օրինակ՝ Հունաստանը, որն ընդունվեց 1961 թվականին) ենթարկվում է «ընդհանուր շուկայի» վերազգային օրգանների որոշումներին այդ բնագավառներում, ձայնի իրավունք ունի միայն տնտեսական և առևտրական հարցերի լուծման ժամանակ, պարտավոր է հրաժարվել իր ազգային մաքսային դրույքներից և երրորդ երկրների հետ արտաքին առևտրի հարաբերությունները կատարել «ընդհանուր շուկայի» համար սահմանված միասնական մաքսերով։

ների առկայությամբ է բացատրվում այն փաստը, որ գյուղատնտեսության վերաբերյալ պայմանագիրը ավելի ընդհանուր բնույթ ունի և շատ վերապահումներ է պարունակում:

ԵՏՀ-ը մի միջոց է, որպեսզի պետական կարգավորման օգնությամբ բարձրացվի գյուղատնտեսական կապիտալիստական ձեռնարկությունների եկամտաբերությունը և արտադրությունից դուրս մղվեն մանր ու միջակ տնտեսությունները: Ֆրանսիայի ղեկավար շրջանները նախատեսել են առաջիկա տարիներին լիկվիդացնել 800 հազար գյուղացիական տնտեսություններ: Արդեն վերջին հինգ տարիների ընթացքում Իտալիայում 500 հազար գյուղացիներ և բատրակներ հարկադրված են եղել թողնել գյուղատնտեսությունը: ԳՖՌ-ում գյուղատնտեսությունից տարեկան հեռանում է 100 հազար մարդ: Առաջիկայում այս պրոցեսը ավելի է ուժեղանալու. հայտնի է, որ գյուղատնտեսությունը «ընդհանուր շուկայի» տարբեր երկրներում, իր մասնագիտացվածությամբ, տեխնիկական հագեցվածությամբ, աշխատանքի արտադրողականությամբ, արտադրության ծախսերով խիստ տարբերվում է: Գյուղատնտեսական միասնական շուկայի ստեղծումը և դրա համար գյուղատնտեսական միասնական, նվազագույն գների սահմանումը այն ժամանակ, երբ արտադրության ծախսերի տարբերությունները տատանվում են 50—70 տոկոսի սահմաններում, պարզ է, որ պետք է կատարվի ի վնաս մանր գյուղացիական տնտեսությունների, որոնք մեծամասնություն են կազմում:

Հասկանալի է, որ Հռոմի պայմանագրի իրականացումը ուժեղացնում է մանրերի դուրս մղումը ոչ միայն գյուղատնտեսության, այլև արդյունաբերության մեջ: Մաքսային պատնեշների վերացումը մանր և միջակ ձեռնարկություններին զրկում է մրցունակությունից: ԳՖՌ-ում 1957-ից 1960 թվականի ընթացքում արհեստագործական ձեռնարկությունների թիվը նվազել է 20 հազարով: Եթե Ֆրանսիայում 1946-ից մինչև 1956 թվականը՝ 10 տարվա ընթացքում գրանցվել է ձեռնարկությունների միաձուլման 310 դեպք, ապա միայն 1959 թվականին գրանցվել է 931, իսկ 1960 թվականին՝ 1000 դեպք:

Այսպիսով «ընդհանուր շուկայի» մեխանիզմը խիստ ուժեղացրել է պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ճնշումը ամբողջ ազգի, հատկապես աշխատավոր ժողովրդի վրա: Հակառակ «ինտեգրացիայի» ջատագովների հայտարարությունների, թե իբր բանվոր դասակարգի դրության բարելավման համար «ընդհանուր շուկան» բարենպաստ ներգործություն է ունենում, փաստերը հակառակն են վկայում: 1953-ից մինչև 1961 թվականը կյանքի արժեքը Ֆրանսիայում բարձրացել է 37 տոկոսով, որի հետևանքով այսօր «վեցյակի» անդամ այդ երկրում բանվոր դասակարգի ռեալ աշխատավարձը ավելի ցածր է, քան 1957 թվականին: Հոլանդիայում կյանքի արժեքը բարձրացել է 23 տոկոսով, Իտալիայում՝ 18, ԳՖՌ-ում՝ 14, Բելգիայում՝ 11 տոկոսով: Աշխատավարձի «սառեցման» քաղաքականությունը դարձել է ղեկավար սկզբունք 6 պետությունների համար, այն ժամանակ, երբ այդ երկրների 35 խոշորագույն տրեստների զուտ շահույթը 1957-ից մինչև 1961 թվականը ավելացել է 2,7 անգամ: Բանվոր դասակարգի կենսամակարդակի բարձրացումից չէ, որ «ընդհանուր շուկայի» երկրներում վերջին տարիներին շատանում են գործադուլային շարժումները: Միայն մեկ տարվա ընթացքում, 1961 թվականին, 1960 թվականի համեմատությամբ, գործադուլների թիվը, ըստ պաշտոնական տվյալների, Ֆրանսիայում ավելացել է 30, իսկ Իտալիայում՝ 40 տոկոսով: Գործադուլավոր-

ների թիվը նույն ժամանակամիջոցում Իտալիայում ավելացել է 20, իսկ Ֆրանսիայում՝ 140 տոկոսով (1960 թվականին գործադուլներին մասնակցել են 1 միլիոն 72 հազար բանվոր, իսկ 1961 թվականին՝ 2 միլիոն 568 հազար):

Եվրոպական տնտեսական համագործակցությունը նեոգաղութարարության գլխավոր հիմքն է: Հռոմի պայմանագրերը ենթադրում են որպես ասոցիացված անդամներ ներգրավել գաղութները և տնտեսապես կախյալ գլխավոր պետությունները: Վերջիններին օգնություն ցույց տալու նպատակով համագործակցության հանձնաժողովը առանձնացրեց 276 միլիոն դոլար, որից 59 տոկոսը ճանապարհների և օդանավակայանների շինարարության, 13 տոկոսը գյուղատնտեսության և միայն 1,7 տոկոսը արդյունաբերության կարիքների համար: Հենց միայն այս փաստը վկայում է, որ գաղութների շահագործմամբ հարստացած իմպերիալիստական տերություններն այսօր ամենևին շահագրգռված չեն նրանց ինքնուրույն զարգացման ուղու վրա դնել: «Վեցյակի» կողմից ցույց տրվող «օգնության» նպատակն է հետամնաց «ասոցիացված» երկրներին միշտ պահել ագրարային կցորդի դերում և հեշտացնել գյուղատնտեսական արդյունքը Եվրոպա փոխադրելու գործը: Հռոմի պայմանագիրը այդպիսի երկրներին տալիս է իրենց գյուղատնտեսական արդյունքը «ընդհանուր շուկայում» վաճառելու «նպաստավոր» պայմաններ, այսինքն՝ սահմանում է ցածր մաքսեր. սակայն նույն երկրները պարտավոր են իջեցնել «ընդհանուր շուկայից» ներմուծվող արդյունաբերական ապրանքների մաքսերը, մի հանգամանք, որը մեծապես կհարվածի այդ երկրների առանց այն էլ թույլ արդյունաբերությանը: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ «ընդհանուր շուկային» Անգլիայի մասնակցելը խիստ կծանրացներ տնտեսապես հետամնաց շատ երկրների վիճակը: Այժմ Ազգերի բրիտանական համագործակցության երկրներից ապրանքները Անգլիա են արտահանվում շատ ավելի ցածր մաքսերով, քան այն մաքսերը, որոնցով նրանք հարկադրված կլինեին արտահանել, եթե Անգլիան մտներ «ընդհանուր շուկա» և որդեգրեր ԵՏՀ-ի միասնական մաքսային տարիֆները: Ահա թե ինչու Պակիստանի պրեզիդենտ Այուբ Խանը Լոնդոնում հայտարարեց, որ ստեղծելով «ընդհանուր շուկա», արևմտյան աշխարհը փակում է թույլ զարգացած երկրների ապրանքների մուտքը դեպի իր շուկան, այդ երկրներին հարկադրում է մնալ հումք արտադրողներ և թելադրել նրանց առևտրի պայմանները, ստիպելով մի քանի անգամ թանկ վճարել իր մատակարարած արդյունաբերական ապրանքների համար:

Եվրոպայի «ինտեգրացիայի» հարցի նկատմամբ ԱՄՆ-ի շահերը հակասական են: Արևմտյան Եվրոպան կլանում է ամերիկյան արտահանումների համարյա մեկ երրորդը: Եվրոպայի տնտեսական լրիվ «ինտեգրացիան» որոշակի դժվարություններ կստեղծեր ամերիկյան մոնոպոլիաների էքսպանսիայի ճանապարհին: Հետևաբար Արևմտյան Եվրոպայի գլխավոր կապիտալիստական երկրների միջև առևտրական հակասությունների սրումը, ինչ խոսք, կհամապատասխաներ ԱՄՆ-ի տնտեսական շահերին: Սակայն, մյուս կողմից, ամերիկյան իմպերիալիզմը ձգտում է ամեն կերպ ամրապնդել Հյուսիս-ատլանտյան ագրեսիվ բլոկը, որը չի կարող կայուն լինել, եթե նրա մասնակիցները վարեն ինքնուրույն տնտեսական քաղաքականություն և սրվեն տնտեսական հակասությունները նրանց միջև: Հետևաբար, ռազմա-քաղաքական շարժառիթներից ելնելով ԱՄՆ-ը հանդես է գալիս որպես արևմտաեվրոպական երկրների տարաձայնությունները վերացնող: Ամերիկյան իմպերիալիզմը ձգտում է ստեղծել

«Ատլանտյան տնտեսական համագործակցություն»՝ կապիտալիստական Եվրոպայի, Հյուսիսային Ամերիկայի, Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի մասնակցությամբ։ ԱՄՆ-ի նպատակն է ընդլայնել «ընդհանուր շուկան», նրա մեջ ընդգրկել ավելի մեծ թվով երկրներ, դրանով տնտեսա-քաղաքական միավորման մեջ կկլանվեն և սկզբում անուղղակիորեն, ապա աստիճանաբար, անմիջականորեն ԱՄՆ-ի ագրեսիվ կառքին կլծվեն երկրներ, որոնք այժմ քաղաքականապես չեզոք են. մյուս կողմից՝ սերտ խմբավորման ընդլայնումը ԱՄՆ-ին հնարավորություն կտա տնտեսապես ավելի բազմակողմանի և լայնորեն ներթափանցելու այդ երկրները։ Արդեն 1962 թվականի հունվարին Բրյուսելում ԱՄՆ-ի և ԵՏՀ-ի միջև պայմանագիր ստորագրվեց մաքսային տարիֆները մոտ 20 տոկոսով կրճատելու մասին։

Չնայած նոր առաջացող ու խորացող տարաձայնություններին ու հակասություններին, իմպերիալիստական տերությունները ձգտում են լեզու գտնել ագրեսիվ բոլոր ուժերը սոցիալիզմի դեմ օգտագործելու խնդրում։

«Ինտեգրացված» Եվրոպայի երկրների ղեկավար շրջաններն այժմ նախապատրաստում են Արևմտյան Եվրոպայի քաղաքական «միավորման» իրականացումը, ստեղծելու համար «քաղաքական համագործակցություն» (ԵՔՀ), որն ուղղված է սոցիալիզմի համաշխարհային լագերի դեմ։ Այդպիսի ռազմա-քաղաքական «ինտեգրացիայի» ամենամոլի երկրպագուները Արևմտյան Գերմանիայի իմպերիալիստական շրջաններն են։ Որոշում է ընդունված «Եվրոպայի տնտեսական համագործակցության» սիստեմում քաղաքական վարչություն ստեղծելու մասին, որի խնդիրը պետք է լինի արտաքին միասնական քաղաքական կուրս մշակել այդ կազմակերպության անդամ երկրների համար։ Սա մի միջոց է, որի օգնությամբ ԳՖՌ-ն, հենվելով Փարիզ—Բոն առանցքի վրա, նոր, լայն հնարավորություններ կստանա միջամուխ լինելու և տոն տալու իմպերիալիզմի ագրեսիվ քաղաքականությանը։ Արևմտյան Գերմանիայի ռևանշիստների պլանների իրականացման համար դարպասները լայնորեն բացեց այս տարվա հունվարի 22-ին Փարիզում կնքված համաձայնագիրը՝ Ադենաուերի և Դը Գոլի միջև։

Այսպիսով, միանգամայն իրավացի է «ընդհանուր շուկայի» մասնակից 6 երկրների կոմունիստական պարտիաների այն համատեղ հայտարարությունը, որ «... Ածխի և պողպատի եվրոպական միավորումն ու «ընդհանուր շուկան» մոնոպոլիստական կապիտալիզմի գործիքն են, որոնք ձգտում են ավելի ուժեղացնել աշխատավորների շահագործումը, իրենց ենթարկել ամբողջ էկոնոմիկան և սրել միջազգային լարվածությունը, գերմանական իմպերիալիզմին վերադարձնելով նրա ագրեսիվ ուժը»։

Սովետական Միությունը բազմիցս առաջարկություններ է մտցրել՝ նպատակ ունենալով զարգացնել եվրոպական երկրների միջև տնտեսական ու տեխնիկական կապերը։ Սովետական Միությունը հատկապես պաշտպանում է այն տեսակետը, որ աշխատանքի միջազգային բաժանման կարիքներին համապատասխան անհրաժեշտ է ստեղծել բոլոր պայմանները երկրների միջև փոխադարձաբար շահավետ ապրանքափոխանակության զարգացման համար։

Սովետական Միությունը կանգնած է համաեվրոպական հիմքերի վրա միջազգային տնտեսական համագործակցության զարգացման դիրքերում, անկախ երկրների սոցիալ-տնտեսական կարգերի տարբերություններից։

ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ ԵՎ ԴՊՐՈՑԸ

ՎԼ. ԱԴԱՄՅԱՆՑ

Երևանի Մռավյանի անվան դպրոցի ուսմասվար

Ն. Ա. Դոբրոլյուբովը գտնում էր, որ ուսուցիչն աշակերտի համար պետք է լինի մարդկային կատարելության բարձրագույն օրինակ։ Հենց ուսուցչից էլ կցանկանայինք սկսել մեր զրույցը դպրոցական հասակի երեխաների հետ տարվող ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքների անբավարար վիճակի մի շարք պատճառների մասին։ Հարցը պետք է ուղղակի դնել. ունի՞ արդյոք իրավունք ուսուցանելու և երեխայի վրա բարոյապես ազդելու, նա, ով ինքն է կարիք զգում դաստիարակության և վատ է տիրապետում իր առարկային։

Հաճախ աշակերտները, հիացած իրենց սիրելի ուսուցչի բազմակողմանի գիտելիքներով և կյանքի փորձով, հարց են տալիս. «Որտեղի՞ց մեր ուսուցչին այդքան խելք և զգացմունքներ, այդքան հաստատակամություն ու բարություն»։ Նրանք պատրաստ են նույնիսկ իրենց սիրելի մանկավարժին համարել բազում գիտելիքների տեր մի անձնավորություն։ Հնարավոր է, որ երեխաները գերագնահատում են նրա գիտելիքները, բայց կռահո՞ւմ են նրանք, որ իրենց ուսուցիչն այդ ամենը ձեռք է բերել քրտնաջան աշխատանքով, կհասկանա՞ն նրանք, որ ուսուցչի աչքերի տակի կնճիռները վկայությունն են այն բազմաթիվ անքուն գիշերների, որ նա անցկացրել է գրքերի և տետրերի վրա աշխատելով։ Կպատկերացնե՞ն նրանք, թե նա քանի՜, քանի անգամ միայնության մեջ, ինքն իրեն, դասարանում ուսումնասիրվող գրական երկերի հերոսների նման, խորհել է գոյության իմաստի վրա, վճռելով այն հարցը, թե ո՞րն է իր տեղը կյանքում։ Իսկ որքա՞ն ժամանակ է կորցրել նա հերթերում՝ տոմսակ գնելու համար, որպեսզի լսի սիմֆոնիկ համերգը, հիանալի երգչի ձայնը, կամ դիտի հյուր եկած դրամատիկական խմբի խաղը։

Այո՛, այդպիսի ուսուցիչը գիտե խսկական երջանկության արժեքը, և նա իր սաներին դյուրին ճանապարհով չի առաջնորդի դեպի մտավոր ու հոգևոր հասունությունը, կսովորեցնի նրանց ամենուրեք և ամեն ինչում սիրել աշխատանքը։ Նա աշակերտների մեջ կպատվաստի սեր Հայրենիքի նկատմամբ, նրանց մեջ կդաստիարակի կամքի ուժ, սեփական արժանապատվության զգացում, կսովորեցնի լինել սկզբունքային և համառորեն հասնել առաջադրված նպատակին։ Այդպիսի ուսուցիչը, այդպիսի դաստիարակը կյանքից ետ չի մնա, միշտ կընթանա ժամանակի հետ։

Մ. Ի. Կալինինը, որը հաճախ էր ելույթ ունենում դաստիարակության հարցերի շուրջ, ասում էր. «...Ուսուցիչը, մի կողմից տալիս է, մյուս կողմից, սպունգի նման ներծծում է իր մեջ, ժողովրդից, կյանքից, գիտությունից վերցնում է ամենայն լավագույնը և այդ ամենը նորից տալիս է երեխաներին»։

Սակայն մեզ մոտ դեռ կան ուսուցիչներ, որոնք գրատախտակին գրելիս սխալներ են թույլ տալիս, ունեն ցածր կուլտուրա, հագնում են քաղքենու ճաշակով հագուստներ, կամ անփույթ են իրենց արտաքինի նկատմամբ, խոսում են բարձր, վեճերի և սկանդալների սիրահար են, ուսուցիչներ, որոնք լքել են իրենց ընտանիքը և այլն։ Արդյոք նրանք ունե՞ն իրավունք ոտք դնելու դպրոցի շեմքը։ Չնայած այդպիսի ուսուցիչների թիվը մեծ չէ, սակայն, եթե մանկավարժական կոլեկտիվում աշխատում է թեկուզ մեկ այդպիսի ուսուցիչ, ապա դա էլ բավական է, որպեսզի բացասաբար ազդի աշակերտի տպավորվող հոգու վրա, նրա սրտում կասկած առաջացնի ընդհանրապես ուսուցչի կերպարի ամբողջական կատարելության և անաղարտության նկատմամբ։

Մենք առիթ ենք ունեցել դպրոցներում հանդիպելու նաև այնպիսի ուսուցիչների, հատկապես երիտասարդների շրջանում, որոնք խստության քողի տակ պարզապես վարչարարություն են ա-

նում, կոպիտ են, մոռանալով, որ երեխաներին փաղաքշանքն ու ջերմությունը անհրաժեշտ են այնպես, ինչպես արևի ճառագայթները՝ առողջությանը։ Երեխաների դաստիարակության վրա ոչ պակաս վնասակար ազդեցություն է ունենում նաև մյուս ծայրահեղությունը, երբ ուսուցիչը չափից դուրս մեղմ, լիբերալ և անհաստատակամ է։ Ցավոք, ներկայումս մեր դպրոցներում կան ոչ քիչ թվով ուսուցիչներ, թեկուզ և աշխատանքային պատկառելի ստաժով, որոնք ունեն ցածր որակավորում, չեն աշխատում իրենց առարկայական և մեթոդական պատրաստականության բարձրացման վրա և անտարբեր են երեխաների կրթության ու դաստիարակության, նրանց անձնավորության ձևավորման նկատմամբ։ Ընդ որում նրանք այնքան են վարժվել դպրոցում խնամակալության տակ գտնվողի իրենց վիճակին, որ քննադատական ամեն մի դիտողություն ընդունում են որպես հարձակում իրենց հեղինակության վրա։ Շատ դիրեկտորներ և ուսմասվարներ, պարզապես, չգիտեն ինչպես վարվել նրանց հետ։ Ազատե՞լ աշխատանքից։ Բայց գործնականում դա համարյա հնարավոր չէ։ Մեր կարծիքով ուսուցչի՝ մանկավարժական աշխատանքի արժանի լինելու կամ չլինելու հարցը կկարողանա վճռել ամեն մի դպրոցի մանկավարժական կոլեկտիվ, որի որոշումը կհաստատեր լուսավորության մինիստրությունը։ Դա կլինի ուսուցիչների ոչ թե ատեստացիա, այլ մի միջոցառում, որն, անշուշտ, կբարձրացնի ամեն մի մանկավարժի պատասխանատվությունը և կադրերի ընտրության հարցում լրիվ կարգ ու կանոն կմտցնի։

Մարդուն ճիշտ դաստիարակելը դժվար արվեստ է։ Անտարակույս, մանկավարժի մասնագիտությունն այնպիսին է, ինչպիսին, ասենք, երաժշտինը, բանաստեղծինը, նկարչինն է։ Մենք համոզված ենք, որ Մոցարտը և Չայկովսկին ծնված էին աստվածային երաժշտության համար, բայց կարո՞ղ ենք կասկածել, որ Ուշինսկին, Աբովյանը կամ Մակարենկոն էլ ծնված էին հենց ազնիվ մանկավարժության համար։ Չէ՞ որ ոչ ամեն մի գրագետ մարդ կարող է դառնալ բժիշկ, կոմպոզիտոր, դերասան... Դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ հատուկ ձիրք և ուրիշ շատ հատկանիշներ։ Բայց չէ՞ որ մանկավարժը և՛ բարոյական, և՛ հոգևոր բժիշկ է, և՛ քաղաշխատողի առաջին օգնականը և մի քիչ էլ արտիստ, ինչպես ասել է Ն. Ս. Խրուշչովը։

Ապագա որոշ ուսուցիչների, թերևս հենց ուսանողական նստարանից անհրաժեշտ է ասել. «Դուք ընկել եք մանկավարժական ինստիտուտ, որովհետև այստեղ հեշտ էր տեղավորվել, թերևս ձեզ թվացել է, որ կարելի է աշխատել դպրոցում, առանց սիրելու և հասկանալու երեխաներին։ Ուրեմն, իմացե՛ք, սա ձեր տեղը չէ, քանի ուշ չէ, փոխե՛ք մասնագիտությունը»։

Մի դույզն հենց այդ է պատճառը, որ մեր դպրոցներում աշխատում են ոչ քիչ թվով ուսուցիչներ, որոնք բարեխիղճ կերպով երեխաներին սովորեցնում են գրագիտության և գիտության հիմունքները, բայց խորապես սխալվում են, կարծելով, որ դրանումն է իրենց գլխավոր և միակ խնդիրը։ Մեզ մոտ, որպես օրենք, սովորողների գաղափարական դաստիարակությանն ուշադրություն են հատկացնում, գլխավորապես, դասերից դուրս ժամանակ։ Արդյո՞ք այդ չէ պատճառը, որ հատկապես մեծահասակ երեխաների հետ այժմ ավելի դժվար է աշխատել։ Դպրոցական կյանքի պրակտիկան ցույց է տալիս, որ այնտեղ, որտեղ թերագնահատվում է երեխաների գաղափարական դաստիարակությունը, այնտեղ անհապաղ իրենց զգացնել են տալիս սովորողների վատ վարքը, կուլտուրայի բացակայությունը, ցածր առաջադիմությունը և դպրոցականների հոգևոր կյանքի ու զարգացման հետամնացության մյուս գործոնները։

Կրթության և դաստիարակության հարցերը չի կարելի դիտել իրարից անջատ։ Խիստ անհրաժեշտ է ամեն մի դասի ժամանակ ուսուցման ընթացքը զուգորդել գաղափարական-դաստիարակչական աշխատանքին, հիշելով, որ դա այն հոգևոր սնունդն է, առանց որի չի կարելի պատկերացնել լիարժեք կրթություն։ Ոչ ոքի համար գաղտնիք չէ, որ ուսուցիչը սովորողներին դաստիարակում է իր ամբողջ էությամբ։ Աշակերտը նստում է նստարանին, ուսուցչի առջև նրա համար, որպեսզի յուրացնի այն մտքերը, զգացմունքները, սովորությունները, շարժուձևը, քայլվածքը և շատ այլ բաներ, որոնք պատկանում են սիրելի ուսուցչին։

Ոչ ոք չի զարմանում, երբ երեխաները նման են լինում իրենց ծնողներին։ Այդպես է նաև մանկավարժության մեջ. դաստիարակության հարցերում։ Ուսուցչին և աշակերտին ներկայացվող պահանջների չափանիշը պետք է լինի նրանց գաղափարական-բարոյական ընդհանրությունը։ Ուսուցիչը, որպես բազմահմուտ էքսկուրսավար, աշակերտին առաջնորդում է կյանքում՝ ամեն ինչ բացատրելով ու մեկնաբանելով։ Բայց ուսուցիչը չի կարող սոսկ անտարբեր էքսկուրսավար լինել։ Նա պետք է երեխաների մեջ դաստիարակի ո՛չ միայն բարձր գիտակցականություն, արդարության ճիշտ ըմբռնում, այլև նրանց մեջ մշակի բարոյական մտածելակերպ ու վարվելակերպ, այնպես, ինչպես թելադրում է նրան իր խիղճը, հասարակական պարտքի զգացումը։ Այդ կապակցությամբ ցանկանում ենք ընդգծել, թե որքան կարևոր է, որ աշակերտը հավատա ուսուցչին, որ դաստիարակի հեղինակությունը լինի հաստատուն ու անաղարտ, կամ,

ավելի ճիշտ՝ ուսուցիչը պետք է ունենա ներքին մեծ գրավչություն, որն իր ներգործության ուժով նմանվի հիպնոզի։ Իսկ դրա համար միևնույն ուսուցիչը պետք է ավելի երկար ժամանակ պարապի սովորողների տվյալ կոնտինգենտի հետ։

Մենք հաճախ ենք ասում, որ ուսուցիչները դպրոցում իրենց իրավունքներով ու պարտականություններով հավասար են ծնողներին։ Բայց դատեցե՛ք ինքներդ, ինչպիսի՞ն կլիներ երեխայի դաստիարակությունը, եթե ամեն մի երկու-երեք տարին մեկ փոխվեին նրա հայրը կամ մայրը։ Բայց, այնուամենայնիվ, ուսուցչի կերպարի բնութագրման համար գլխավորը, մեր կարծիքով, նրա դասերը և գիտելիքներն են, որ դրսևորվում են ուսուցման ընթացքում։

Մեզնից շատերն են ակամա վկա դարձել մանկական բուռն վեճերի այն մասին, թե ո՞ւմ ուսուցիչն է ավելի լավը, կամ, ինչպես իրենք են ասում «ուժեղը»։ Անվիճելի է մի բան. երեխաները չեն սիրում տխուր, միապաղաղ դասեր։ Դպրոցական հասակի երեխայի բնավորությունը չի կարողանում տանել ուսուցչի պատմածը, որը բառացիորեն կրկնում է դասագրքի շարադրանքը։ Լավագույն դասատուները մեծ ջանքեր են թափում իրենց դասերի նախապատրաստության վրա։ Եթե, ասենք, հումանիտար առարկաների ուսուցչի խոսքը հագեցած չլինի տարբեր աղբյուրներից կամ գեղարվեստական երկերից քաղված լրացուցիչ տեղեկություններով, եթե ուսումնասիրվող նյութի հետ կապված նրա որևէ հետաքրքրական մտահղացում չթարմացնի դասարանի մթնոլորտը, եթե 45 րոպեի ընթացքում թեկուզ կարճատև, բայց անբռնազբոսիկ զրույցը չստեղծի փոխըմբռնման մթնոլորտ և, վերջապես, եթե դասի ընթացքում ժամանակ չգտնվի ուսուցչի ժպիտի կամ կատակի համար, ապա հազիվ թե այդպիսի դասը բավարարի աշակերտներին և երկար ժամանակ մնա նրանց հիշողության մեջ։

Աճող սերնդի կրթության և դաստիարակության հարցերն այնքան համապարփակ են, որ ուսուցիչ-դաստիարակը դպրոցական կյանքում շատ առիթներ կարող է գտնել ուսուցանվող թեմաները մեր կենդանի առօրյայի հետ կապելու համար։

Անցյալ ուսումնական տարում մեր դպրոցի VIII գ դասարանում ժողով էր։ Քննարկվում էր դասարանի առաջադիմության և կարգապահության հարցը։ Ժողովն ընկավ փակուղու մեջ, որովհետև բոլորը լռում էին, խուսափելով քննադատությունից։ Հաջորդ օրը այդ նույն դասարանում աշակերտները դաս էին պատասխանում. նրանք վերլուծում էին Պեչորինի կերպարը։ Երեխաներն առանց դժվարության բնութագրում էին այդ բարդ և հակասական կերպարը, հատակ սահմանումները հնչում էին գեղեցիկ և սահուն նախադասություններով։ Ուսուցչուհին հիշեց երեկվա ժողովը և, ամփոփելով աշակերտների պատասխանները, որոշեց հետևյալ դիտողությունն անել դասարանին.

«Երեխանե՛ր։ Ահա դուք դասի ընթացքում պրոֆեսորի տեսքով քննադատում եք Պեչորինին, Գերցենի բառերով նրան անվանում եք «խելոք անպետքություն»։ Դա, իհարկե, այդպես է։ Բայց դուք մտածե՞լ եք, թե ինչպես երեկ, դասարանական ժողովի ժամանակ դուք չկարողացաք Պեչորինի նման ազնվորեն նայել փաստերին, դուք չունեցաք ինքնավերլուծության նրա համարձակ զգացումը։ Իսկ ինչո՞ւ ենք մենք ուսումնասիրում մարդկանց կերպարները և բնավորությունները։ Արդյո՞ք ոչ նրա համար, որ լավագույններին ընդօրինակենք, նմանվենք նրանց, մեր մեջ մշակենք լավագույն հատկանիշներ։ Չէ՞ որ եթե այսպես շարունակենք, ապա շատ հեռու չենք լինի տխրացուականությունից և կյանքին սառը նայելուց»։

Աշակերտները շփոթվեցին և ամաչեցին։ Ուսուցչուհին աշակերտների հասարակական ակտիվությունը բարձրացնելու նպատակով նրանց առաջարկեց դասարանում բանավեճ կազմակերպել՝ «Չի կարելի անտարբեր մնալ և՛ բարու, և՛ չարի նկատմամբ» թեմայով։

Այդպիսի դեպքեր շատ են պատահում, և իսկական ուսուցիչը նա է, ով կարողանում է արդիականացնել ծրագրային նյութը և կապել այն մեր առօրյային։ Կյանքը հաճախ երեխաների առջև հարցերը դնում է ուղղակի, և ուսուցիչը, որպես պարտիայի և ողջ հասարակայնության ներկայացուցիչ, պետք է դրանց պատասխանի ազնվորեն, շիտակ և անկեղծ։

Մեր բարձր դասարանցիները շատ հետաքրքրասեր ու լուրջ մարդիկ են։ Նրանք հաճախ այնպես լավատեղյակ են մեր կյանքի, կենցաղի հարցերին, որ ուսուցչին երբեմն դնում են անհարմար վիճակի մեջ։ Ինքնին հասկանալի է, որ այդպիսի հարցերով երեխաները դիմում են միայն այն ուսուցչին, որին անսահման վստահում են, սիրում և մտերիմ համարում։ Բայց ինչպե՞ս պատասխանել նրանց։ Այդպիսի դեպքերում չի կարելի կեղծել, ամեն մի անճշտություն կնկատվի և դա կխրտնեցնի աշակերտին, կստիպի նրան հաջորդ անգամ այդպիսի մտքեր չհայտնել, նրան կդարձնի լռակյաց ու ծածկամիտ։ Պետք է ունենալ խոր միտք, կյանքի մեծ փորձ, չափի զգացում և նրբանկատություն, խելացի և ազնվորեն պատասխանելու այդպիսի հարցերին։

* * *

Կցանկանայինք մի քանի խոսք ասել նաև դպրոցականներին ներկայացվող միասնական

պահանջների մասին: Մենք նպատակ չունենք բացատրելու ուսուցիչների կողմից մանկավարժական այդ կարևոր սկզբունքը պահպանելու անհրաժեշտությունը, դա հանրահայտ ճշմարտություն է: Խոսքը միայն այն մասին է, թե ինչպիսի անցանկալի հետևանքների ենք հանգում, երբ բացակայում է երեխաների նկատմամբ ուսուցիչների միասնական վերաբերմունքը: Միասնական վերաբերմունքը խիստ անհրաժեշտ է, չնայած կրթության և դաստիարակության գործում սովետական ուսուցիչների աշխատանքի ոճի, մեթոդների և հնարքների տարբերությանը:

Ուսուցչի կերպարը բնութագրող կարևորագույն հատկանիշների շարքում կա մեկը, որն անհրաժեշտ է ամեն մի մանկավարժի համար, առանց որի ոչ մի վարպետություն և ոչ մի տաղանդ չի կարող ապահովել երեխաների դաստիարակության արդյունավետությունը. դա ուսուցչի անձնական օրինակն է:

Եվ, իսկապես, ինչպե՞ս անվանել այն մանկավարժի գործողությունները, որն իր սաներին միշտ կոչ է անում լինել ճշտապահ, հոգ տանել սեփական արտաքինի մասին, սակայն ինքն ուշանում է աշակերտների գեղարվեստական ինքնագործունեության երեկոյից և անուշադիր է իր արտաքինի նկատմամբ, կամ շատ է խոսում կոմունիզմ կառուցող սովետական մարդու բազմակողմանի զարգացման մասին, իսկ ինքը չի ընթերցում գեղարվեստական գրականություն, համարյա չի լինում, ասենք՝ օպերայում, սիմֆոնիկ երաժշտության համերգներին, ծանոթ չէ սպորտի ձևերին, թերթեր ընթերցում է հազվադեպ: Կամ՝ ջատագովում է ֆիզիկական աշխատանքը, իսկ ինքը շաբաթօրյակի բոլորովին չի ներկայանում: Չափազանցությո՞ւն կլինի արդյոք, եթե մենք այդպիսի մանկավարժի դաստիարակչական ողջ աշխատանքը համարենք սոսկ շաղակրատություն: Կարծում ենք, որ դա ճիշտ գնահատական կլինի:

Ուսուցիչը չպետք է մոռանա, որ նա աշակերտների հետ կապված է բազմաթիվ տեսանելի ու անտեսանելի թելերով և դրա համար նա միշտ նրանց աչքի առջև է: Նա պետք է միշտ իր բարձրության վրա գտնվի, մնա միևնույն մարդը՝ հավատարիմ իր բնավորությանը, գործողություններին, վարքին ո՛չ միայն դպրոցում, իր տան բակում, այլև հասարակական վայրերում: Թող մեզ ճիշտ հասկանան. մենք չենք պահանջում, որ ուսուցիչն իրեն ամենուրեք այնպես պահի, ինչպես դասարանում: Բայց նա զբոսնելիս, կատակելիս և ընդհանրապես իր վարվեցողության ժամանակ պետք է հաշվի առնի հանգամանքները և, հատկապես, մանկական շրջապատը: Հիշենք, թե որքան անբասիր և հմայիչ է եղել Իլյիչն իր վարվեցողության մեջ աշխատանքում ու կենցաղում, մտերիմ ընկերների շրջանում և մանուկների աշխարհում: Յուրաքանչյուր գործում, իսկ մանկավարժական աշխատանքում՝ հատկապես, անձնական օրինակի ուժը, շրջապատի վրա սեփական անձնավորության խոսքի ու գործի ազդեցությունը դժվար է գերագնահատել: Ն. Գ. Չերնիշևսկին արդարացի կերպով ասում էր, որ դաստիարակն ամենից առաջ ինքը պետք է լինի այն, ինչ ցանկանում է դարձնել դաստիարակվողին: Ուսուցչի անձնական օրինակի հարցը սերտորեն կապված է աշակերտներին ներկայացվող միասնական պահանջների հետ, որովհետև երեխաները դրա մեջ են տեսնում ընդօրինակման չափանիշը: Իհարկե, ոչ բոլոր ուսուցիչներն են իրար նման, այնպես, ինչպես ոչ բոլոր աշակերտներն են միանման: Շատ բան կախված է նրանից, թե ինչպես է դրսևորում իրեն ուսուցիչը, որքան հաստատուն է նա իր հայացքներում և պահանջներում:

Համարյա ամեն մի դպրոցում կարելի է հանդիպել ուսուցիչների, որոնք չեն պահպանում աշակերտներին ներկայացվող պահանջների միասնականությունը: Որոշ ուսուցիչներ պահանջում են, որ աշակերտները փողկապ կրեն, իսկ մյուսները ոչ մի ուշադրություն չեն դարձնում դրա վրա, ոմանք միշտ պահանջում են օրագիր ներկայացնել, իսկ մյուսները դրա մասին հիշում են միայն այն ժամանակ, երբ երեխաներն իրենք են առաջարկում այն ուսուցչին: Մենք հանդիպել ենք նաև այնպիսի ուսուցիչների, որոնք վարքի կամ հուշելու համար նշանակել են «1» և «2» գնահատական, օգտագործելով դրանք որպես սպառնալիքի և ահաբեկման միջոց, ուսուցիչների, որոնք հաճախ աշակերտներին դասարանից դուրս են հանում, դիրեկցիայի ներկայացուցիչներից որևէ մեկին հրավիրում են իրենց դասին՝ կարգ պահպանելու համար: Բայց մեզ հայտնի է, որ շատ ուսուցիչներ այդ քայլին չեն դիմում: Չէ՞ որ դա հարվածում է ուսուցչի հեղինակությանը. բացի այդ, աշակերտներն էլ դժվարանում են կողմնորոշվել, թե ո՞ր մանկավարժի պահանջներին պետք է ենթարկվել:

Իսկ գոյություն ունի՞ ուսուցիչների միասնական պահանջներ սովորողների արտաքինի նկատմամբ: Պատկերացրեք, որ ո՛չ: Ֆիզիկայի ուսուցչուհին և ֆիզկուլտուրայի դասատուն, օրինակ, գտնում են, որ չափավոր նեղ անդրավարտիքները սազում են դեռահասներին, իսկ քիմիայի ուսուցչուհին այդպիսի անդրավարտիք հագնողներին անվանում է ստիլյագներ: Բարձր դասարանցի շատ աշակերտուհիների շրջանում տարածվել է հյուսերը կտրելու սովորությունը: Այդ հանգամանքը որոշ ուսուցիչներ համարում են «առաջավոր երևույթ», իսկ ոմանք էլ չթաքցրած բարկությամբ և արհամարհանքով են

խոսում մազերի նորաձև հարդարանքի մասին: Այդպիսի օրինակները շատ են: Ահա թե ինչու շատ դպրոցների մանկավարժական կոլեկտիվներ, թերևս, պետք է ճշտեն իրենց հայացքները, մանկավարժական խորհրդի հատուկ նիստում մշակեն միասնական պահանջներ աշակերտների նկատմամբ:

Մենք պետք է խոստովանենք, որ դպրոցական բազմակողմանի կյանքում և մանկավարժի մասնագիտության մեջ դասղեկի աշխատանքն ամենից ավելի է ենթակա քննադատության, որովհետև այն զգալի չափով ետ է մնում այն աճող պահանջներից, որ ներկայացնում են մեզ մեր պարտիան և կյանքը: Դժբախտաբար դասղեկը մեզ մոտ հաճախ կատարում է ինչ-որ մատենավարի, իսկ լավագույն դեպքում՝ միջնորդի դեր, մի կողմից աշակերտների և ուսուցիչների, մյուս կողմից՝ դպրոցի և ծնողների միջև: Այդպիսի աշխատանքը չի կարելի բավարար համարել, որովհետև երեխաների հետ տարվող դաստիարակչական մանրակրկիտ աշխատանքին շատ քիչ ժամանակ է նվիրվում:

Ինչ խոսք, որ այդ աշխատանքը պահանջում է բոլոր ուժերի լարում, ժամանակ, ստեղծագործական մոտեցում և մեծ սեր երեխաների նկատմամբ: Որպես կանոն դասղեկները լրացնում են դասամատյանները և օրագրերը, հանդիմանում երեխաներին և ծնող կանչում: Բայց արդյո՞ք այդ է դասղեկի աշխատանքը: Որտե՞ղ է երեխաների հետ տարվող անհատական աշխատանքը, որտե՞ղ են կուլտարշավներն ու էքսկուրսիաները, ո՞ւր են կորել ստեղծագործական երևակայությունը, աշխատանքը, հնարամտությունը, ինչո՞ւ չեն կազմակերպվում բանավեճեր, խաղեր, հանդիպումներ հին բոլշևիկների և հարազատ դպրոցի լավագույն շրջանավարտների հետ: Բոլորը չես թվարկի: Արդյո՞ք մանկական կոլեկտիվը, բարեկամությունը ստեղծվում է օրագրերի միջոցով կամ ծնողական ժողովների ժամանակ: Ո՛չ, այդպիսի ուսուցչին պակասում է գլխավորը՝ սերը երեխաների նկատմամբ, աշխատելու, իսկ եթե պետք է, նաև նրանց հետ չարչարվելու ունակությունը: Ամեն մի աշակերտի մեջ ամենից առաջ պետք է տեսնել և հարգել մարդուն՝ իր ուրախություններով ու հոգսերով, խինդով և տառապանքներով: Եթե ուսումնասիրելու լինենք շատ դասղեկների աշխատանքային պլանները, ապա ամենից առաջ աչքի կզարնի դրանց տհաճության հասնող նմանությունը, պարզունակությունը, խորության, թարմության, ստեղծագործական մոտեցման ու հնարամտության բացակայությունը:

Այդ կապակցությամբ չի կարելի կանգ չառնել ևս մի հարցի վրա, որը մեր պրակտիկայում հաճախ թերագնահատվում է: Խոսքը մանկական կոլեկտիվի ինքնագործունեության մասին է: Մենք նկատի ունենք դասղեկի աշխատանքը, որը կարողանում է երեխաների նկատմամբ մեծ վստահությունը զուգակցել հսկողության հետ: Մանկական բնավորությունը միշտ ձգտում է ինքնուրույնության, առանց մեծահասակների ուղեկցության պատասխանատու հանձնարարություններ կատարելուն: Աշակերտները շատ երջանիկ և հպարտ են զգում, երբ իրենց վստահում են. դրա շնորհիվ նրանք դառնում են լուրջ, խոհուն, աշխատում են այնպես վարվել, ինչպես կվարվեին ուսուցչի ներկայության դեպքում: Ինքնին հասկանալի է, որ դասարանում ամենից առաջ պետք է ունենալ ամուր, համերաշխ ակտիվ: Ավագ՝ պիոներական և կոմերիտական հասակի երեխաների սրտովն է, հատկապես, երբ նրանց ազատում են մանր խնամակալությունից: Չի կարելի մոռանալ, որ առանց ինքնուրույնության, այնուամենայնիվ, հնարավոր չէ գնալ դեպի իսկական հասունություն:

* * *

Դպրոցում իր ավանգարդային դերում թերանում է նաև պարտիական կազմակերպությունը: Մի շարք դպրոցներում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ պարտիական կազմակերպությունները չափից դուրս թույլ են ղեկավարում կոմերիտական և պիոներական կազմակերպությունների աշխատանքը, իրենց մի շարք պարտականություններ հանձնել են դպրոցի դիրեկցիային և դասղեկներին: Վաղուց ժամանակն է, որ դպրոցի պարտկազմակերպությունները հրաժարվեն շաբլոնից և ձևապաշտությունից, դադարեն սոսկ ժողովների և միտինգների կազմակերպիչ, կամ ժամերի բաշխման մասնակից լինելուց և գործնականորեն ղեկավարեն դպրոցական կյանքի բոլոր մեծ ու փոքր գործերը, քանի որ պարտիայի առջև նրանք դիրեկտորների հետ միասին կրում են հավասար պատասխանատվություն՝ երեխաների հետ տարվող ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքի համար: Երբեմն այս կամ այն դպրոցի ուսուցչանոցում կարելի է լսել խոսակցություն որևէ երիտասարդի կամ մի խումբ ստիլյագների անվայել արարքների մասին, որոնք ոչ աշխատում են, ոչ էլ սովորում, իրենց երիտասարդությունն անց են կացնում անբանների հետ երեկույթներում, ռեստորաններում և կամ թրև են գալիս փողոցներում:

Բայց, ասացե՛ք, ո՞ւմ վրա եք դուք զայրանում: Չէ՞ որ դրանք մե՛ր և ձե՛ր երեխաներն են: Մեր կարծիքով դպրոցներում անբավարար աշխատանք է տարվում նաև նախկին տարիների շրջանավարտների հետ: Աշակերտների հետ կազմակերպվող պատահական հանդիպումներով

և ամեն տարի կազմակերպվող տրադիցիոն երեկոներով շատ բան չես անի։ Այն փաստը, որ մենք այսօր չենք աշխատում մեր նախկին այն սաների հետ, որոնք ոչ մի օգտակար գործով չեն զբաղվում, որ մենք չենք գնում նրանց հետքերով, այսօր դա մեր լուրջ թերությունն է և մեղադրանքը մանկավարժական կոլեկտիվների հասցեին։ Նոր մարդու դաստիարակությունն ուժից վեր աշխատանք է, եթե նրանով զբաղվի միայն դպրոցը։ Անժխտելի ճշմարտություն է այն, որ առանց հասարակության գործնական օգնության մեր երկրում չի կարող յոլա գնալ և ոչ մի գործ։ Բայց արդյունաբերական ձեռնարկություններում և հիմնարկություններում գոյություն ունեցող դպրոցին օժանդակող հանձնաժողովները չափից դուրս վատ են աշխատում։ Այդ հանձնաժողովի անդամները լավագույն դեպքում մեկ անգամ լսում են ընդհանուր հաշվետվություն։

Մենք թույլ ենք տալիս մեզ՝ հարցնել, ո՞ւմ են պետք այդ հաշվետվությունները, եթե այդ հանձնաժողովների անդամները չեն լինում դպրոցներում, որտեղ մեծ մասամբ սովորում են նրանց զավակները, չեն զրուցում դասղեկների, երեխաների հետ, չեն լինում „կոլեկտիվի անդամների ընտանիքներում, իսկ երբեմն տեղեկությունները հավաքում են հեռախոսով։ Ինչո՞ւ հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարները չեն խրախուսում այն աշխատողներին, որոնք ինչպես հարկն է, օրինակելի դաստիարակում են իրենց երեխաներին։

Ժամանակն է սովետական աշխատողին գնահատելիս նկատի ունենալ նաև այն, թե նա ինչպես է կատարում իր ծնողական պարտականությունները։ Շատ ընտանիքներում ծնողների և երեխաների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները մտահոգության առիթ են տալիս։ Երբեմն երեխան դառնում է չլսող, տարօրինակ ու ներվային, երբ նա դառնում է իր ծնողների միջև գոյություն ունեցող սուր հակասությունների և փոխադարձ վիրավորանքների ականատեսը։ Դեռևս կան այնպիսի ընտանիքներ, որտեղ երեխաների ներկայությամբ ծնողներն անհարգալից արտահայտություններ են թույլ տալիս ուսուցիչների հասցեին, առանց հաշվի առնելու, որ նրանց աղջիկը կամ տղան պետք է շարունակեն սովորել և դաստիարակվել այդ մանկավարժների ղեկավարությամբ։ Այդպիսի ծնողները չե՞ն հասկանում, որ վաղ թե ուշ այն ամեն վատը, վիրավորականը, որ ծնողները թույլ են տալիս երեխաների ներկայությամբ, մի օր շրջվելու է հենց իրենց դեմ։

Մեր մի շարք ընտանիքներում կա մի չարիք ևս, որը մարդկանց գիտակցության մեջ մնացել է որպես անցյալի մնացուկ. դա երեխաներին ծեծելու սովորությունն է։ Երեխայի հետ հաճախ լինելու, նրա հոգու պահանջներն իմանալու, պարզաբանելու, համոզելու, համբերությամբ և համառորեն նրան օգնելու փոխարեն որոշ ծնողներ իրենց անտակտությամբ և դաժանությամբ երեխաների հոգու մեջ ներարկում են չարություն ու մաղձ։ Լինում է նաև հակառակը. ծեծը երեխայի հոգու մեջ մեռցնում է ինքնասիրությունը և հպարտությունը, հավատը մարդկանց նկատմամբ, նրան դարձնում վախկոտ և հիվանդագին։ Ցավոք, մեր դպրոցներում դեռևս պատահում են այդ վայրենի մեթոդի առանձին սիրահարներ։ Մանկավարժական կոլեկտիվները և մեր ողջ հասարակայնությունը դրա դեմ պետք է վճռական պայքար մղեն։ Այդպիսիներին չի խանգարի հիշեցնել Ա. Ի. Գերցենի ավելի քան հարյուր տարի առաջ ասած խոսքերը։ «Արդյո՞ք մարդիկ այն բանի համար չեն հոշոտում երեխաներին, իսկ երբեմն նաև մեծահասակներին, որ նրանց դժվար է դաստիարակել, իսկ ծեծելն այնքան հեշտ է։ Արդյո՞ք մենք վրեժ չենք լուծում մեր անընդունակության համար»։

Չի կարելի թերագնահատել նաև փողոցի ազդեցությունը երեխաների վրա։ Դժբախտաբար, այդ ազդեցությունն այժմ բարերար համարել չի կարելի։ Մեր հասարակայնությունը դեռևս թույլ է պայքարում հակասանիտարիայի, կոպիտ խոսքի, խուլիգանության դեմ, անտարբեր է հայհոյանքների նկատմամբ՝ նույնիսկ հասարակական վայրերում։ Այնինչ մեր շուրջն ամենուրեք վխտում են երեխաները, որոնց համար մեծահասակներն օրինակ են հանդիսանում։ Ավելին, աշակերտների որոշ մասի շրջանում իշխում է այնպիսի մի արտառոց կարծիք, որ քաղաքավարությունը և կուլտուրական վերաբերմունքը դեռահասի վարքի համար սազական չեն։ Նման վերաբերմունքը նրանց կողմից դիտվում է որպես ստորաքարշություն։

Շատ ծնողներ նախանձախնդիր կերպով հետևում են այն բանին, որ իրենց երեխան ժամանակին ընդունի կալորիայի պահանջված քանակությունը, ժամանակին նախաճաշի։ Դա, իհարկե, վատ չէ, դրա մասին պետք է մտահոգվել։ Բայց արդյոք շա՞տ ուսուցիչներ և ծնողներ են հետևում այն բանին, թե ինչպիսի հոգևոր սնունդ է ընդունում նույն դպրոցականը։ Որոշ մայրիկներ հրճվում են, երբ իրենց երեխաներն օր ու գիշեր անց են կացնում ինչ-որ գրքեր ընթերցելով և հետո հակված են, ասենք, ութերորդ դասարանցու մեջ դրսևորվող սանձարձակությունը համարել որպես ձևավորվող հասունություն։ Մեզ թվում է, որ ոչ ամեն տիպի ընթերցասիրությունը պետք է խրախուսել։ Երեխաներին չի կարելի թույլ տալ առանց ընտրության կարդալ այն գեղարվեստական ստեղծագործությունները և դիտել

այն գեղարվեստական կինոնկարները, որոնք տղային ժամանակից շուտ դարձնում են տղամարդ, իսկ աղջկան՝ օրիորդ։ Պետք է չմոռանալ հայտնի մտածող և մանկավարժ Ժ. Ժ. Ռուսսոյի խոսքերն այն մասին, որ ինքը «բնությունն է ցանկանում, որ երեխաները լինեն երեխաներ մինչև մեծահասակ դառնալը»։

Վերջին տարիներս մեր երկրում լայնորեն տարածվել է հասարակական հիմունքներով տարվող աշխատանքը։ Բայց պետք է անկեղծորեն ափսոսալ, որ մինչև այժմ մեզ մոտ չկան արտահաստիքային ուսուցիչներ և դաստիարակներ։ Իսկ թե դրանք որքան պետք են, դատեցեք ինքներդ։ Որքա՜ն ընտանիքներ ունենք, որտեղ աշխատանքը, ծառայությունը ծնողներին անջատում են երեխաներից մինչև երեկո։ Եվ այդ ժամանակ հազարավոր երեխաներ թողնված են իրենց բախտի քմահաճույքին։ Թոշակի անցած ուսուցիչները, գիշերօթիկների, մանկապարտեզների դաստիարակները ձանձրույթից մաշվում և իրենց մեջ տարբեր հիվանդությունների ախտանշաններ են փնտրում։ Այդպիսի ուսուցիչների կոչմանն ավելանում է «նախկին» տհաճ բառը, այնինչ, մեր կարծիքով, դրանց շարքում քիչ չեն եռանդուն և իրենց գործն այնքան սիրող մանկավարժներ, որոնք առանց երեխաների խրոք տառապում են և նույնիսկ հիվանդանում։ Մեզ թվում է, որ ոչ միշտ է մարդու հասակը որոշվում տարիներով։

Իսկ ի՞նչ ասել տարբեր տիպի դիպլոմներ ունեցող երիտասարդ մասնագետների մասին։ Նրանց մասին, ում ամուսնության վկայականը խանգարել է հասարակական կյանք մտնել։ Արդյոք նրանցից շատերը չէի՞ն կարող ամեն մեկն իր թաղում, տանը, պաշտոնապես, տնային կառավարչության միջոցով իրենց վրա վերցնել երեխաների ուսուցման ու դաստիարակության այդ հետաքրքրական և շնորհակալ աշխատանքը։ Պարտիական ու սովետական օրգանները պետք է լրջորեն զբաղվեն այդ գործով և տնային կառավարչություններին կից կազմակերպեն ընտանիքին ու դպրոցին օժանդակող հանձնաժողովներ։ Երեխաների դաստիարակությունը, որի հետ ժողովուրդը և պարտիան կապում է ապագայի բոլոր պլանները, համաժողովրդական հոգացողության առարկա է և դրան պետք է վերաբերվել ինչպես պետական մեծ կարևորություն ունեցող գործի։

Մեզ թվում է, որ, ինչպես մանկավարժները, այնպես էլ մեր ողջ հասարակայնությունը վաղուց սպասում են հատուկ հանդիպման՝ քննարկելու համար մեր հասարակության ապագա կառուցողների ուսման, դաստիարակության և աճի հետ կապված հարցեր։ Մանկավարժական այդ ֆորումում պետք է կատարել լավագույն փորձի փոխանակում, վիճաբանել, կոնկրետ քննադատել ուսուցման և դաստիարակության բնագավառում գոյություն ունեցող թերությունները, որովհետև մեր գործում ևս առանց կարծիքների բախման հնարավոր չէ առաջադիմություն։ Ռուս մեծ մանկավարժ Ուշինսկին ասում էր, որ ամեն աշակերտ՝ մի նոր աշխարհ է։ Իսկ որքա՜ն այդպիսի խորունկ, ինքնատիպ, ուժեղ, կամային և զգայուն աշխարհներ կան ամեն մի դպրոցում։ Ինչպես մատղաշ շիվեր, տարբեր աշակերտներ պահանջում են համապատասխան վերաբերմունք և հոգատարություն իրենց նկատմամբ։ Ահա թե ինչու մեր պլաններն ու ծրագրերը, որքան էլ նրանք կատարյալ լինեն, չեն կարող ամեն ինչ ընդգրկել և նախատեսել։ Չի կարելի պլանավորել մարդու կենդանի հոգին, ենթադրելով, որ պլանի կետերով կատարված դաստիարակչական աշխատանքը կտա սպասված արդյունքը։

Մեր երկիրը գտնվում է նոր խիզախումների և հայտնագործությունների շեմին, և մենք՝ սովետական ուսուցիչներս, հատուկ պատասխանատվություն ենք կրում ո՛չ միայն մեր Հայրենիքի առջև։ Չէ՞ որ մեր պարտիայի նոր Ծրագրում վեհ նպատակ է առաջադրված. սովետական ժողովուրդը պետք է դառնա ապագա մարդկության նախատիպը։ Այդ խելացի, դաստիարակված, թևավոր, համարձակ մարդկանց ամենից առաջ պետք է թևավորեն ուսուցիչները։

ԿՈՄԵՐԻՏՄԻՈՒԹՅԱՆ ՈՒԺԸ ՊԱՐՏԻԱԿԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ Է

Երիտասարդությունը մեր երկրի հույսն է, նրա պայծառ ապագան: Սովե-
տական երիտասարդությունը և նրա ավանգարդը՝ Լենինյան կոմերիտմիությու-
նը, իրենց ողջ ուժն ու ավյունը նվիրել ու նվիրաբերում են կյանքում կոմունիզ-
տական իդեալների մարմնավորմանը: «Սոցիալիստական շինարարության բո-
լոր էտապներում,- ասաց ՍՄԿՊ XXII համագումարում Ն. Ս. Խրուշչովը,—
սովետական երիտասարդությունը, կոմերիտականները ցուցաբերել են պար-
տիայի առաջադրած խնդիրների հստակ ըմբռնում, նրանք իրենց աշխատանքով
հաստատում են, որ ռևոլյուցիոն մեծ տրադիցիաների արժանավոր ժառանգորդ-
ներն են, իրենց հայրերի ու մայրերի փառավոր գործերի շարունակողը»:

Կոմերիտմիությունը դարձել է երիտասարդ սերնդի կյանքի ու աշխատան-
քի դպրոց, ստեղծագործ մի վիթխարի ուժ՝ կոմունիզմի համար մղվող պայքա-
րում: Սակայն կոմունիստական շինարարության շահերը պահանջում են պար-
տիական կազմակերպություններից օգնել կոմերիտմիությանն ավելի մեծ նա-
խաձեռնություն ցուցաբերելու կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի
ստեղծման գործում:

ՍՄԿՊ XXII համագումարից հետո Լենինականի պարտիական կազմակեր-
պություններն սկսել են ավելի կոնկրետ ու արդյունավետ զբաղվել երիտա-
սարդության գաղափարական-քաղաքական դաստիարակության հարցով, կա-
տարելագործել են կոմերիտմիության ղեկավարման ձևերն ու մեթոդները: ՀԿՊ
Լենինականի քաղկոմը և սկզբնական պարտիական կազմակերպությունները
պարբերաբար քննության են առնում երիտասարդության դաստիարակության,
նրա կյանքի կենցաղի բարելավմանը վերաբերող բազմազան հարցեր: Մեր
քաղկոմի բյուրոյի նիստերում և պլենումում լսվել են. գուլպայի և կարի ֆաբ-
րիկաների, մահճակալի գործարանի, «Լենշին» տրեստի և ուրիշ պարտիական
կազմակերպությունների, երիտասարդության շրջանում տարվող աշխատանքին
վերաբերող հարցեր:

Լենինական քաղաքի երիտասարդությունն անձնվիրաբար աշխատում է
ՍՄԿՊ XXII համագումարի առաջադրած խնդիրների իրականացման համար:
Արդյունաբերության, տրանսպորտի ձեռնարկություններում, շինարարության
մեջ աշխատող հազարավոր պատանիներ և աղջիկներ պատվով են կատարում
իրենց ստանձնած սոցիալիստական պարտավորությունները: Կոմունիստական
շարժման մեջ ներգրավված են 6891 կոմերիտականներ ու երիտասարդներ,
կոմերիտական-երիտասարդական 215 բրիգադա պայքարում են կոմունիստա-

կան աշխատանքի կոչման համար. այդ բարձր կոչմանն են արժանացել արդեն
53 բրիգադա: Կ. Ղուկասյանի (հղկող հաստոցների գործարան), Վ. Մկրտչյա-
նի (գուլպայի ֆաբրիկա), Լ. Սահակյանի (շոգեքարշային դեպո), Հ. Մացակ-
յանի (էլեկտրաքարշային դեպո), Ժ. Արշակյանի (տրիկոտաժի ֆաբրիկա),
Հ. Մինասյանի (էլեկտրատեխնիկական գործարան) և շատ ուրիշների ղեկա-
վարած կոմերիտական-երիտասարդական բրիգադները, որոնք հաջողությամբ
են կատարում իրենց արտադրական առաջադրանքները և թողարկում միմիայն
բարձրորակ արտադրանք, արժանացել են կոմունիստական աշխատանքի բրի-
գադայի բարձր կոչման: Երիտասարդները պայքարում են մեքենաների ու սար-
քավորումների արտադրողականության բարձրացման, ներքին ռեսուրսների
հայտաբերման ու ռացիոնալ օգտագործման համար, հանդես են գալիս ընդդեմ
խոտանի, շռայլումների ու թափթփվածության:

Արտադրական ձեռնարկությունների կյանքին երիտասարդությանը ակտի-
վորեն մասնակից դարձնելու գործում դրական փորձ ունեն քաղաքի մի շարք
պարտիական կազմակերպություններ:

Մի ժամանակ միկրոէլեկտրաշարժիչների գործարանի պարտբյուրոն ան-
ուշադրության էր մատնել ԼԿԵՄ կազմակերպությունը, անբավարար էր հոգում
ձեռնարկության պատանիների ու աղջիկների կարիքները: Դրանով պետք է
բացատրել, որ այստեղ ընկած էր աշխատանքային կարգապահությունը, որոշ
երիտասարդներ թերակատարում էին արտադրական պլանները, թույլ էին տա-
լիս հակահասարակական արարքներ և այլն: Երբ կոմունիստներն իրենց ձեռքը
վերցրին երիտասարդության դաստիարակության գործը, դրությունն արմատա-
պես փոխվեց, աշխուժացավ գործարանի կոմերիտական կազմակերպության
գործունեությունը: Լայնորեն ծավալվեց կոմունիստական աշխատանքի շար-
ժումը. այժմ գործարանի 11 երիտասարդական բրիգադներ պայքարում են կո-
մունիստականի կոչման համար: Բոլոր կոմերիտականներն, առանց բացառու-
թյան, կատարում ու գերակատարում են իրենց առաջադրանքները: Կոմերիտա-
կաններ Գ. Մխիթարյանը և Հ. Ղազարյանը հանդես եկան հայրենասիրական
նախաձեռնությամբ՝ պահանջելով բարձրացնել արտադրական նորմաները.
երիտասարդների առաջարկությունը ջերմ պաշտպանություն գտավ կոլեկտի-
վում և այն արմատավորվում է: Ձեռնարկության բոլոր տեղամասերում ստեղծ-
վեցին կոմերիտական հսկիչ պոստեր, սկսեցին լույս տեսնել երիտասարդական
պատի թերթեր, կոմերիտականների քաղաքական ուսուցման գործն իրենց վրա
վերցրին կոմունիստները: Կազմակերպվել և խրախուսելի գործ է կատարում
«Կոմերիտական լուսարձակի» շտաբը:

Պարտիական կոմիտեի օգնությամբ գուլպայի ֆաբրիկայի ԼԿԵՄ կազմա-
կերպությունը մեծ գործ է կատարում երիտասարդ բանվորների նախաձեռնու-
թյան, ակտիվության զարգացման գործում: Ֆաբրիկայում գործում են կոմերի-
տական հսկիչ պոստեր, որոնք հետևում են, որպեսզի խնայողաբար ծախսվի
հումքը, թողարկվի բարձրորակ արտադրանք: Հսկիչ պոստերի անդամների աչ-
քից չեն վրիպում աշխատանքային տեղամասերում տեղ գտած թափթփվածու-
թյան, անտնտեսվարության դեպքերը: «Տագնապ» թերթիկը, որն ամփոփում է
երիտասարդական ռեյդերի արդյունքները, փակցվում է ցեխերում, խոտան ար-
տադրանք տվողների հաստոցների վրա և այլն: Կազմակերպված կոմերիտա-
կան հանձնաժողովը հետևում է, որ ժամանակին քննարկվեն ու արտադրու-
թյան մեջ արմատավորվեն ռացիոնալիզատորական և գյուտարարական արժե-

քավոր առաջարկությունները։ Իրականացվող բազմաթիվ միջոցառումներ նը-
պաստում են կոմունիզմի երիտասարդ կառուցողներին աշխատելու ուժերի ա-
ռավելագույն լարմամբ։ «Մենք՝ երիտասարդներս ենք կառուցել կոմունիզմը»—
այդպես է կոչվում այն լեկտորիումը, որը ֆաբրիկայում սկսել է գործել ՍՄԿՊ
XXII համագումարից հետո. երիտասարդության համար կարդացվող դասախո-
սությունններն անմիջականորեն առնչվում են արտադրության, կյանքի հետ։
Պարտկոմիտեն չի խնամակալում կոմերիտականներին, այլ ամեն կերպ զար-
գացնում է նրանց ձեռներեցությունը, աջակցում մինչև վերջ հասցնելու իրենց
լավագույն նախաձեռնությունները։

Հղկող հաստոցների գործարանում ցածր էր թողարկվող արտադրանքի
որակը։ Պարտկազմակերպությունն այդ հարցի վրա բևեռեց երիտասարդների
ուշադրությունը. կազմակերպվեցին զեկուցումներ, զրույցներ, բարելավվեց
երիտասարդ բանվորների տեխնիկական ուսուցումը. պարբերաբար միջոցա-
ռումներ իրականացրեց նոր տեխնիկայի ներդրման, տեխնոլոգիայի բարելավ-
ման ուղղությամբ։ Երիտասարդների նախաձեռնությամբ կազմակերպվեց
որակյալ արտադրանքի ռացիոնալիզատորական առաջարկությունների ցուցա-
հանդես, ինչպես և խոտանի թանգարան, ուր ցուցադրվում են անորակ արտա-
դրանքի նմուշները։ Արտադրանքի որակի բարձրացման ուղղությամբ արդյու-
նավետ գործ է անում «Կոմերիտական լուսարձակի» շտաբը, որի անդամները
դարձել են կոմունիստների ակտիվ ու մարտական օգնականները։ Երիտասար-
դության աջակցությամբ գործարանի պարտկազմակերպությանը հաջողվել է
զգալիորեն լավացնել թողարկվող հաստոցների որակը։

Երիտասարդ սերնդի գաղափարական-քաղաքական դաստիարակությունը
բարդ ու հարատև պրոցես է, այն պարտիական կազմակերպություններից պա-
հանջում է քրտնաջան աշխատանք, այս կամ այն միջոցառումը իրականացնե-
լիս խստիվ հաշվի առնել երիտասարդների տարիքային, կրթական առանձնա-
հատկությունները, նրանց կյանքի փորձը, ցանկություններն ու ձգտումները։
Իսկ դա պետք է անել վառ ու գունեղ, խելացի ու համոզիչ, կյանքի ու կոնկրետ
գործերի հետ սերտորեն առնչված։

Լենինական քաղաքի պարտիական կազմակերպությունները դաստիարակ-
չական գործի հիմքում դնելով աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վե-
րաբերմունքի սերմանումը, ջանում են գաղափարական ներգործման բոլոր մի-
ջոցներով ձևավորել երիտասարդ մարդկանց մարքսիստական-լենինյան աշ-
խարհայացքը, նրանց մեջ պատվաստել և առօրյա վարքագիծ դարձնել կոմու-
նիզմ կառուցողի բարոյական սկզբունքները։

Այդ գործում մեծ դեր է վերապահված պրոպագանդային։ Կոմերիտական
քաղաքական-լուսավորության ցանցում քաղաքի 6000 կոմերիտականներ ու
երիտասարդներ ուսումնասիրում են Կոմունիստական պարտիայի պատմու-
թյունը, ՍՄԿՊ Ծրագիրը, պարտիայի ներքին ու արտաքին քաղաքականության
հարցերը և այլն։ 110 քաղխմբակի և սեմինարի ղեկավարներից 84-ը կոմու-
նիստներ են։ Միաժամանակ պարտիական լուսավորության ցանցում սովորում
են 1236 կոմերիտական ակտիվիստներ։ Երիտասարդության համար դասախո-
սություններ, զեկուցումներ են կարդում պարտիական, սովետական ղեկավար
շատ աշխատողներ, մասնագետներ, գիտության ու կուլտուրայի գործիչներ։
Կազմակերպվում են հարց ու պատասխանի և թեմատիկ երեկոներ, էքսկուր-
սիաներ, հանդիպումներ ռևոլյուցիայի վետերանների ու արտադրության առա-

ջավորների հետ, գրքերի քննարկումներ, տեխնիկական կոնֆերանսներ և այլն։
Վերջերս արդյունաբերական մի շարք ձեռնարկություններում կազմակերպվե-
ցին «Եկեք խոսենք անկեղծ», «Ուզում եմ ամեն ինչ իմանալ», «Ապրել և աշ-
խատել կոմունիստաբար» թեմաներով երեկոներ, որոնց մեծ սիրով մասնակցե-
ցին բանվոր երիտասարդները։

ՀԼԿԵՄ քաղկոմին առընթեր գործում է հասարակական կարծիքի ինստիտուտ,
որի պարապմունքներին մասնակցում են քաղաքի տարբեր խավերի ներկայա-
ցուցիչներ՝ երիտասարդ բանվորներ, ինժեներներ, բժիշկներ, գիտական աշխա-
տողներ, կոմերիտական ակտիվիստներ։ Այստեղ երիտասարդության համար
կազմակերպվում է կարծիքների աշխույժ փոխանակություն հետաքրքրող հար-
ցերի շուրջ։ Օրինակ, «Ի՞նչ եք մտածում դուք ձեր սերնդի մասին» և «Ինչպե՞ս
կցանկանայիք տեսնել ձեր քաղաքը» թեմաների քննարկմանը մասնակցել են
ունկնդիրներից շատ-շատերը։

Երիտասարդությանը սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի և ժողովուրդ-
ների լենինյան բարեկամության ոգով դաստիարակելու նպատակով քաղաքի
կոմերիտական շատ կազմակերպություններում կազմակերպվում են հանդի-
պումներ, մերձեցման երեկոներ, սպորտային մրցումներ և այլն։ Գուլպայի,
մանվածքային, կարի ֆաբրիկաների, տեքստիլ կոմբինատի կոմերիտական-
ներն ու երիտասարդները Ադրբեջանի ու Վրաստանի, ինչպես և Միության մյուս
եղբայրական ռեսպուբլիկաների քաղաքների արդյունաբերության ու կուլտու-
րայի բնագավառներում ձեռք բերված նվաճումներին ծանոթանալու նպատա-
կով սիստեմատիկաբար կազմակերպում են արտադրական էքսկուրսիաներ,
նամակագրական կապ պահպանում նույնատիպ ձեռնարկությունների երիտա-
սարդ բանվորների հետ։ Գուլպայի ֆաբրիկայում կազմակերպված ժողովուրդ-
ների բարեկամության երեկոյին մասնակցում էին 15 ազգի ներկայացուցիչներ,
հաջող են անցել քաղաքի երիտասարդության համար սովետական ժողովուրդ-
ների բարեկամությանը նվիրված երեկոները։

Այդ գործում լավ չեն օգտագործվում եղած հնարավորությունները։ Հատ-
կապես վատ է դրված գործը բանվորական հանրակացարաններում, ուր ապ-
րում են տարբեր ազգերի հարյուրավոր երիտասարդներ. քիչ են կազմակերպ-
վում հանդիպումներ, զրույցներ, դասախոսություններ, էքսկուրսիաներ։

Պարտիական կազմակերպություններն սկսել են ավելի մեծ ուշադրություն
հատկացնել երիտասարդության կրթությանը, հանգստի ու ժամանցի կազմա-
կերպմանը։ Երեկոյան հանրակրթական դպրոցներում սովորում են 2300 պա-
տանի ու աղջիկ, հարյուրավոր երիտասարդներ առանց արտադրությունից
կտրվելու սովորում են միջնակարգ ու բարձրագույն մասնագիտական ուսում-
նական հաստատություններում։ Արտադրական ձեռնարկություններում մեծ
գործ է կատարվում երիտասարդ բանվորների տեխնիկական ուսուցման բնա-
գավառում։ Տրիկոտաժ ֆաբրիկայի կոմերիտականների նախաձեռնությամբ
վերջերս այնտեղ բացվեց տեխնիկական պրոգրեսի ուսումնարան, որտեղ հա-
սարակական կարգով պարապում են ֆաբրիկայի շատ մասնագետներ։

Սակայն քաղաքի ոչ բոլոր պարտիական կազմակերպություններն են, որ
ինչպես հարկն է զբաղվում են կոմերիտականների կյանքով։ Որոշ տեղերում
պարտիական ղեկավարությունը հանգում է միայն պարտիական ժողովներում
կոմերիտական կազմակերպությունների աշխատանքի առանձին հարցերի
քննարկման կամ դեպքից-դեպք կազմակերպվող միջոցառումներին։ Պատա-

ական չէ, որ որոշ ձեռնարկություններում (քարհանքերի վարչություն, «Կարմիր Նոյեմբեր» ֆաբրիկա, երկաթուղային շինարարության տեղամաս, մահճակալի գործարան, կահույքի ֆաբրիկա և այլն) կոմերիտականների ու երիտասարդների զգալի մասը լավ չի մասնակցում արտադրական կյանքին, չի կատարում ստանձնած պարտավորությունները, թողարկում է ցածրորակ արտադրանք: Շինմոնտաժային № 6 տրեստում աշխատում են 500-ից ավելի կոմերիտականներ, սակայն մինչև վերջերս էլ ամիսներով չէին հրավիրվում կոմերիտական ժողովներ, հազվադեպ էին անցկացվում հետաքրքրական միջոցառումներ, տասնյակ երիտասարդներ դատվել են մանր խուլիգանության համար:

Մեզ մոտ դեռևս կան երիտասարդներ, որոնք ապրում են իրենց ծնողների հաշվին, պարազիտի կյանք են վարում, թույլ են տալիս հակահասարակական արարքներ, խախտում սոցիալիստական համակեցության կանոնները: Այդ ցույց է տալիս, որ որոշ տեղերում դաստիարակչական աշխատանքը կրում է ձևական բնույթ, պարտիական և կոմերիտական կազմակերպությունները վճռական պայքար չեն մղում երիտասարդության գիտակցությունից անցյալի մնացուկները վերացնելու համար: Առանձին հիմնարկ-ձեռնարկություններում լավ չի կազմակերպվում դասախոսական պրոպագանդան, երիտասարդների հանգիստն ու ժամանակը, լավ չեն գործում կոմերիտական քաղխմբակները, չեն օգտագործվում կուլտուրայի տները, ակումբները, դահլիճները, դեռևս քիչ գործ է արվում սպորտային խմբակներում ու սեկցիաներում երիտասարդությանը մասսայաբար ներգրավելու ուղղությամբ:

Քաղաքի պարտիական կազմակերպությունները ձգտում են ամրապնդել ու մարտունակ դարձնել կոմերիտական սկզբնական կազմակերպությունները, աճեցնել ու դաստիարակել կոմերիտական ակտիվը և գաղափարական-քաղաքական աշխատանքի ծավալման միջոցով երիտասարդությանը լայնորեն ներգրավել կոմունիստական շինարարության արմատական խնդիրների լուծման գործում:

Լենինականի կոմերիտականները ջերմորեն արձագանքելով ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումներին, ջանում են 1963 թվականը դարձնել սխրագործ աշխատանքի նոր տարի: Ինչ խոսք, որ կոմունիստական շինարարության արդի պահանջներին համապատասխան կոմերիտական կազմակերպությունների կառուցվածքի վերակառուցումը բարերար ազդեցություն կունենա կոմունիզմի երիտասարդ կառուցողների դաստիարակության, նրանց աշխատանքային ու քաղաքական ակտիվության բարձրացման գործում:

Դ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀԿՊ Լենինականի քաղկոմի քարտուղար

ՄԵՐ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

Պարտիական, սովետական և տնտեսական ղեկավար կադրերին տնտեսական կայուն գիտելիքներ տալու նպատակով 1960 թ. սկզբներին Իջևանում կազմակերպվեց ու հասարակական հիմունքներով գործում է Տնտեսագիտական համալսարան: Մեր համալսարանն ունի գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, շինարարության և առևտրի էկոնոմիկայի ֆակուլտետներ, ուր սովորում են համապատասխան բնագավառի տասնյակ աշխատողներ: Համալսարանն ունի իր ուսումնական ծրագրերը, այնտեղ հասարակական կարգով դասախոսում են տեսականորեն պատրաստված մի շարք ընկերներ: Դասախոսություններ կարդալու համար պարբերաբար հրավիրում ենք նաև ռեսպուբլիկայի առանձին գիտական աշխատողների, որոնք միաժամանակ տեսական-մեթոդական անհրաժեշտ օգնություն են ցույց տալիս մեր դասախոսներին՝ ծրագրով նախատեսած թեմաները լավ նախապատրաստելու և անցկացնելու համար: Մասնավորապես մեզ լավ են օգնում Երևանի Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի ու արտադրության կազմակերպման ինստիտուտի աշխատակիցներ Ա. Այրումյանը, Կ. Թումանյանը, Ս. Հովհաննիսյանը, Ս. Ղուշչյանը, Գիտությունների ակադեմիայի էկոնոմիկայի ինստիտուտից՝ Ա. Երիցյանը և ուրիշներ:

Համալսարանի ֆակուլտետների պարապմունքները տեղի են ունենում ամիսը մեկ անգամ, սահմանված օրը: Ունկնդիրներն ուսումնասիրում են ծրագրով նախատեսված թեմաները և, հատկապես այնպիսի տեսական լուրջ պրոբլեմներ, ինչպիսիք են՝ սոցիալիստական արտադրաեղանակը և նրա զարգացման օրինաչափությունները, կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծումը, քաղաքում ու գյուղում հասարակական հարաբերությունների հետագա զարգացման ուղիները, ՍՄԿՊ XXII համագումարի, Կենտկոմի Մարտյան ու Նոյեմբերյան պլենումների որոշումները սոցիալիստական էկոնոմիկայի արմատական խնդիրների վերաբերյալ և այլն:

Տեսական հարցերի ուսումնասիրությունն անմիջականորեն շաղկապվում է արտադրության ու առևտրի գործնական, առօրյա հարցերի հետ, մի բան, որը մեծ չափով նպաստում է ունկնդիրներին՝ իրենց պրակտիկ գործունեության ընթացքում արդյունավետ օգտագործելու արտադրության ներքին ռեզերվները, խելացիորեն տնտեսավարելու:

Առևտրի էկոնոմիկայի ֆակուլտետի պարապմունքներից մեկում, ուր քննարկվում էր «Արտադրության ծախքեր» թեման, ունկնդիրների ուշադրությունը մասնավորապես հրավիրվեց այն հարցի վրա, որ շրջապտույտի ցանցում հնարավորություններ կան անարտադրողական ծախքերը կրճատելու, աշխատանքն ավելի հստակ կազմակերպելու համար: Դա թելադրեց մարդկանց խորհելու, կատարելու բազմաթիվ հաշվարկումներ: Օրինակ, տվյալ թեման քննարկելիս ունկնդիրներից մեկն արտահայտեց այն միտքը, որ, եթե որոշ ապրանքներ ռեսպուբլիկայի արդյունաբերական ձեռնարկություններից փոխադրվեն ոչ թե ավտոտրանսպորտի, այլ երկաթուղագծի միջոցով, ապա նկատելի չափով կպակասեն ծախքերը: Այդ առաջարկությունն արժանացավ բոլորի հավանությանը և այժմ արմատավորվել է պրակտիկայում, տալով ֆինանսական միջոցների զգալի տնտեսում:

Իջևանի շինարարական առարկաների արտադրության կոմբինատում շենքի ծածկի սնամեջ երկաթբետոնե սալիկներն արտադրվում էին պրիմիտիվ եղանակով, հիմնականում՝ ձեռքով. երկաթբետոնը սկզբում կաղապարվում էր, ապա նոր տեղափոխվում խտացնող սարքավորման վրա: Շինարարության էկոնոմիկայի ֆակուլտետում «Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը շինարարության մեջ» թեման անցնելիս Հ. Աղասարյանը համոզիչ փաստարկումներով ցույց տվեց, թե որքան օգտավետ է աշխատանքային պրոցեսի

մեքենայացումը։ Սակայն նա դրանով չբավարարվեց. մի խումբ մարդկանց հետ մեկտեղ Հ. Աղասարյանը երկարատև պրպտումներից հետո ստեղծեց մի հարմարանք, որը հնարավորություն տվեց բետոնը կաղապարել և խտացնել միաժամանակ։ Արտադրության մեջ վերոհիշյալ սարքավորման արմատավորմամբ երկու անգամ բարձրացավ աշխատանքի արտադրողականությունը։ Ուշադրության արժանացավ նաև ունկնդիր Հ. Ադամյանի առաջարկությունը. երկաթբետոնե առարկաների պատրաստման համար մինչ այդ օգտագործվող Անիի պեմզան փոխարինվեց տեղական հումքով՝ իջավ արտադրանքի ինքնարժեքը, 20 տոկոսով պակասեցին տրանսպորտային ծախսերը։

Գործարար մթնոլորտում անցավ արդյունաբերության էկոնոմիկայի ֆակուլտետի այն պարապմունքը, որի թեման էր՝ «Արդյունաբերության ճիշտ մասնագիտացումը կարևոր նախապայմանն է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման գործում»։ Թեմայի քննարկումն առաջ բերեց մտքերի աշխույժ փոխանակություն, տաք վիճաբանություն։ Մարդիկ իրենց մտքերը հաստատում էին տեսականորեն, տնտեսագիտական լուրջ հաշվարկումներով։ Ունկնդիրներից Գ. Սարուխանյանը, Վ. Եսայանը, Ի. Մարգարյանը, Մ. Պետրոսյանը և ուրիշներ, նշելով Իջևանի արդյունաբերության մասնագիտացման և ձեռնարկությունների տեղադրման գործում գոյություն ունեցող թերությունները, հայտնեցին իրենց կոնկրետ, գործնական նկատառումները։ Նշվեց, որ արդյունաբերական ձեռնարկությունների մասնագիտացման գործում եղած հիմնական թերությունն այն է, որ կոնստրուկտիվ-տեխնոլոգիական տեսակետից միատեսակ արտադրանքի արտադրությունը և վերանորոգումը կատարվում են արդյունաբերական տարբեր ձեռնարկություններում։ Տարիներ առաջ Իջևանի փայտամշակման և տեղարդ կոմբինատներում ստեղծվել են կահույքի պատրաստման ցեխեր, որոնք շատ հաճախ արտադրում են միևնույն տեսակի կահույք, սակայն տարբեր որակով ու ինքնարժեքով։ Ունկնդիրները կարծիք հայտնեցին, որ լավ կլինի միացնել վերոհիշյալ երկու ցեխերը, հնարավորության դեպքում դրանց բազայի վրա կառուցել կահույքի գործարան, դրանով իսկ նպաստավոր պայմաններ ստեղծել արտադրության տեխնոլոգիական պրոցեսների մեքենայացման, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար։

Կամ՝ ավտոմեքենաների, շարժիչների և այլ սարքերի վերանորոգման պատվերներ են ընդունում «Հայգյուղտնտեխնիկայի» Իջևանի բաժանմունքը, նորոգման մեխանիկական և ավտովերանորոգման արհեստանոցները, որոնք պատվերները կատարում են տարբեր ինքնարժեքով։ Ունկնդիր Գ. Սարուխանյանը գտնում էր, որ նորոգման մեխանիկական արհեստանոցի մեխանիկական և ձուլման ցեխերի բազայի վրա հնարավոր է կազմակերպել մեխանիկական և ձուլման գործարան, իսկ վերանորոգումները կենտրոնացնել մեկ ձեռնարկությունում։ Մի այլ ունկնդրի՝ Վ. Եսայանի կատարած ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ փայտամշակման կոմբինատի թողարկած արտադրանքի ինքնարժեքը բարձր է այն պատճառով, որ կոմբինատը թողարկում է տարանքային տախտակ, իսկ պարկետի արտադրության համար պահանջվող ֆրիզան ստանում երկրի հեռավոր վայրերից։ Նա գտնում էր, որ եթե կոմբինատին հնարավորություն տրվի տարանքային տախտակի փոխարեն ֆրիզա արտադրելու, ապա յուրաքանչյուր խորանարդ մետր պարկետի ինքնարժեքը կիջ-

նի 30 կոպեկով։ Նշված առաջարկություններին մենք իրազեկ ենք դարձրել համապատասխան վերադաս կազմակերպություններին և սպասում ենք լուծման։

Մի այլ պարապմունքի ժամանակ, խոսելով արտադրության ռեզերվների օգտագործման մասին, խոսք եղավ, որ փայտամշակման կոմբինատում անհրաժեշտ է օգտագործել փայտանյութի թափուկները։ Այժմ այդ նպատակով կառուցվում է նոր ցեխ, ուր փայտանյութի թափուկներից նախատեսվում է պատրաստել ատաղձագործական սալիկներ կահույքի արտադրման համար։

Բարձր մակարդակով են անցնում նաև համալսարանի գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի ֆակուլտետի պարապմունքները. ունկնդիրներն ստանում են ոչ միայն անհրաժեշտ տեսական գիտելիքներ, այլև ձեռք են բերում դրանք կենսագործելու հմտություն։ Այսպես. «Աշխատանքի կազմակերպումը, նորմավորումը, վարձատրումը կոլտնտեսություններում և սովխոզներում» թեման խոր ուսումնասիրելու նպատակով ունկնդիրներին նախօրոք տրվեցին դասախոսության թեզիսները, հանձնարարվեց նրանց իրենց տնտեսություններում ուսումնասիրել աշխատանքի կազմակերպման, նորմավորման և վարձատրման վիճակը։ Թեմայի քննարկման ժամանակ ունկնդիրները ջանում էին տեսական դրույթները հիմնավորել ու ամրապնդել կյանքից առնված կոնկրետ փաստերով ու օրինակներով։

Պարզվեց, օրինակ, որ Իջևանի և Կույբիշևի սովխոզներում անասնապահների վարձատրությունը սահմանել էին ոչ թե ըստ տրված արտադրանքի քանակի ու որակի, այլ ըստ խնամած անասունների գլխաքանակի, որը թուլացնում էր աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը. մի շարք կոլտնտեսություններում գործում էին տեխնիկա-տնտեսական տեսակետից չհիմնավորված նորմաներ. այդ հասցրել էր այն բանին, որ երկրորդական կամ օժանդակ աշխատանքում ներգրավված բանվորը մի քանի անգամ ավելի շատ վարձատրություն էր ստանում, քան անմիջապես արտադրության ոլորտում աշխատողը։ Սակայն միայն թերությունների մասին չէ, որ լրջորեն խոսվեց այդ օրվա պարապմունքում։ Կույբիշևի, Աչաջրի, Իջևանի տնտեսություններն ունեն աշխատանքի կազմակերպման դրական փորձ. Կույբիշևի տնտեսությունում խոշորացրել են անասնաբուծական բրիգադները, Աչաջրում ստեղծել են տրակտորա-դաշտավարական կոմպլեքսային բրիգադներ, Իջևանի սովխոզում խոզաբուծական բրիգադ խոշորացնելու, խոզերի ցեղայնությունը բարելավելու շնորհիվ խոզի մսի ինքնարժեքն իջել է երեք անգամ։

Ունկնդիրների առաջարկությունների հիման վրա, պարապմունքից հետո արտադրական վարչության մի խումբ մասնագետներ՝ Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի և արտադրության կազմակերպման ինստիտուտի աշխատողների հետ միասին մշակեցին և կոլտնտեսություններն ուղարկեցին «Խորհուրդներ աշխատանքի լրացուցիչ վարձատրության կիրառման մասին» հրահանգ-նամակը։ Իջևանի սովխոզի առաջավոր խոզաբույծների փորձն ընդհանրացնելու նպատակով հրատարակվեց բյուլետեն։

Արդյունավետ անցավ նաև «Արտադրության մասնագիտացումը և գյուղատնտեսական ճյուղերի ճիշտ զուգորդումը կոլտնտեսություններում և սովխոզներում» թեմայի քննարկումը։ Ունկնդիրներից շատերը փաստերով ցույց տվեցին անասնաբուծական մանր ֆերմաների անարդյունավետությունը. Համակողմանի ուսումնասիրության վրա ունկնդիրներից մեկը ցույց տվեց, որ ճիշտ

չեն այն ընկերները, ովքեր դեմ են Իջևանի տնտեսական շրջանում խոշոր եղջե-
րավոր անասնաբուծության հետագա զարգացմանը։ Նույն պարապմունքում
խոսվեց նաև խոտադաշտային ցանքաշրջանառության վնասակարության, կերի
համար շարահերկ կուլտուրաների արմատավորման անհրաժեշտության մա-
սին։

Տնտեսագիտական համալսարանը կատարում է նաև առաջավոր փորձի
տարածման ու արմատավորման դպրոցի դեր։ Այդ նպատակով, հաճախ պա-
րապմունքներն անց են կացվում հենց գյուղում։ Օրինակ, «Անասնաբուծության
րապմունքներն անց են կացվում հենց գյուղում։ Օրինակ, «Անասնաբուծության
վիճակը և զարգացման հեռանկարները Ուզունթալայի կոլտնտեսությունում» և
«Ուզունթալայի ֆինանսական տնտեսությունը» թեմաներն անցնելիս ֆակուլ-
տետի հերթական պարապմունքը տեղի ունեցավ Ուզունթալայում։ Կույբիշևում
քննարկվեց «Սոցիալիստական գյուղատնտեսության արտադրանքի ինքնարժե-
քի իջեցումը հանրային արտադրության աճի անսպառ աղբյուրն է» թեման.
դեկուցողն էր Կույբիշևի սովխոզի դիրեկտոր Մ. Թամրազյանը, հարակից զե-
կուցումներով հանդես եկան Իջևանի սովխոզի դիրեկտոր Վ. Թամրազյանը և
Ճարիգյուղի կոլտնտեսության վարչության նախագահ Ս. Գևորգյանը։ Պա-
րապմունքներն ամփոփեց Գյուղատնտեսական էկոնոմիկայի և արտադրության
կազմակերպման ինստիտուտի դիրեկտոր Ա. Այրումյանը։

Համալսարանի բոլոր ֆակուլտետներում հանգամանորեն ուսումնասիրվել
են ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումները։

Մեր ասածից թող ընթերցողը չկարծի, թե համալսարանի պարապմունք-
ները կրում են արտադրական խորհրդակցության կամ ժողովի բնույթ։ Ուսում-
նական ծրագրերով նախատեսված տեսական հարցերի ուսումնասիրությունը
մեզ մոտ կատարվում է ո՛չ թե վերացական կերպով, այլ կյանքի, արտադրու-
թյան հետ սերտորեն զուգորդված։

Տնտեսագիտական համալսարանի դրական օրինակով 1962 թ. վերջերին
հասարակական հիմունքներով Իջևանում ստեղծվեց «Ժողովուրդների բարեկա-
մության համալսարան»։ Առաջին պարապմունքը նվիրված էր հայ և վրաց ժո-
ղովուրդների բարեկամությանը։ «ՍՍՌՄ ժողովուրդների լենինյան բարեկամու-
թյան» մասին զեկուցեց «Զարյա Վոստոկա» օրաթերթի բաժնի վարիչ Զ. Բերի-
ձեն, «Լուսավոր էջեր հայ և վրաց ժողովուրդների դարավոր բարեկամության
պատմությունից» թեմայով՝ գրող Բ. Սեյրանյանը։ Հայ և ադրբեջանական ժո-
ղովուրդների բարեկամությանը նվիրված պարապմունքին հանդես եկան Ադրբե-
ջանի Կոմունիստական պարտիայի Կենտկոմից՝ Ն. Ահմեդովը, բանասիրական
գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Գ. Անտոնյանը։ Հաջող անցավ նաև հայ և
Մերձբալթյան ժողովուրդների բարեկամությանը նվիրված պարապմունքը, ուր
հանդես եկան աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու Կ. Ավետիսյանը,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու Արծ. Կարապետյանը, ապա սովե-
տական ժողովուրդների բարեկամությանը նվիրված իր բանաստեղծությունները
կարդաց բանաստեղծ Աշոտ Գրաշին։ Պարապմունքների վերջում միշտ էլ հան-
դես են գալիս արվեստի գործիչները, ցուցադրվում են կինոնկարներ և այլն։

Ջ. ԱՆԱՆՅԱՆ
Իջևանի տնտեսագիտական
համալսարանի ռեկտոր

ՈՒՆԿՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Մեծ Պարնիի կոլտնտեսության քսանչորս անդամներ՝ կոմունիստներ ու անկուսակցականներ քաղաքական լուսավորության ցանցում ուսումնասիրում են գյուղատնտեսության էկոնոմիկան, կոլտնտեսային արտադրության արմատական հարցերը։ Քաղխմբակում առանձին պարապմունքներ են հատկացվել ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումների ուսումնասիրությանը։

Ես ցանկանում եմ պատմել, թե մեր քաղխմբակում ինչպես կազմակերպվեց պլենումի նյութերի ուսումնասիրությունը։

Մեր պարտիայի վարած լենինյան կուրսը, ժողովրդական տնտեսության պարտիական ու պետական ղեկավարման կատարելագործման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը լավ պարզաբանելու նպատակով, առաջին հերթին ես հանգամանորեն ծանոթացա Նոյեմբերյան պլենումի փաստաթղթերին, ապա նորից դիմեցի Լենինի աշխատություններին և պլենումի որոշումների լույսի տակ վերլուծեցի մեր արտելի տնտեսական անցած տարվա արդյունքները։ Այդ վերլուծությունը խիստ անհրաժեշտ էր նախատեսած թեմաները խոր պարզաբանելու և տնտեսական նոր տարվա պրակտիկ գործունեության ունկնդիրներին լավ նախապատրաստելու համար։

Սովորաբար ներածական խոսքում հակիրճ շարադրում եմ թեմայի հիմնական հարցերը, դրանց վրա կենտրոնացնելով ունկնդիրների ուշադրությունը։ Ապա սկսվում է նյութի կոլեկտիվ քննարկումը՝ աշխույժ ու անկաշկանդ ընկերական զրույցը։

Այսպես. «Յոթնամյա պլանի կատարման չորս տարվա մի քանի արդյունքներ» թեմայի քննարկմանը մասնակցեցին խմբակի շատ անդամներ։ Ե. Ուստյանը, խոսելով սոցիալիստական արդյունաբերության վերելքի մասին, պարզաբանեց առաջիկայում ևս ծանր ինդուստրիայի առավել զարգացման լենինյան քաղաքականության կիրառման, արտադրության միջոցների արդյունաբերության և սպառման միջոցների արդյունաբերության ճիշտ հարաբերակցության պահպանման հարցերը։ Ունկնդիր Ա. Ղուկասյանը ցույց տվեց, թե պարտիայի ձեռնարկած հեղաշրջող միջոցառումները ինչպիսի բարերար ազդեցություն են ունեցել գյուղատնտեսության անշեղ վերելքի գործում. Նա իր միտքը հաստատելու համար բերեց կոնկրետ փաստեր հարազատ կոլտնտեսությունից՝ այն է. 1953 թվականի 50 հազար ռուբլու դիմաց արտելի եկամուտները հասել են 400 հազարի, մեծ չափով ավելացել է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունը։

— Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումը,— շարունակեց նա,— խնդիր դրեց 1963 թվականին հացահատիկային և լոբազգի կուլտուրաների ցանքերն ընդարձակել 13 միլիոն հեկտարով և հացահատիկի գնումները հասցնել 4,2—4,5 միլիարդ փթի։ Պարտիայի կոչին մենք պետք է պատասխանենք գործով. մեր տնտեսությունը ևս ունի հացահատիկի արտադրությունն ավելացնելու ռեալ հնարավորություններ։

— Իսկ ինչի՞ հաշվին,— միջամտում է ունկնդիր Վ. Աշուղաթոյանը։

Ն. Բաբայանը, պատասխանելով այդ հարցին, ասաց, որ ցանքատարածությունների կառուցվածքի հետագա բարելավման և չորացրած ճահիճների հողային տարածությունների օգտագործման հաշվին հնարավոր է 1963 թ. հարյուր հեկտարով ընդլայնել հացահատիկային կուլտուրաների ցանքերը, ինչպես

*և բարձրացնել բերքատվությունը: Բ. Իվանյանն իր ղեկավարած ճակնդեղա-
գործական օղակի աշխատանքի փորձով ցույց տվեց, որ եթե շաքարի ճակնդե-
ղի ցանքերը մեկի փոխարեն ջրվեն երեք անգամ, ապա 1963 թվականին յուրա-
քանչյուր հեկտարից 251-ի փոխարեն կոլտնտեսությունը կարող էր ստանալ
400—450 ցենտներ բերք: Անջրդի հողերի ոռոգման նպատակով ունկնդիր
Ս. Շահբազյանն առաջ է քաշում Չիչխան գետակի ջրերի ռացիոնալ օգտագործ-
ման հարցը:*

*Ունկնդիրները հանգամանորեն քննարկեցին ՍՄԿԿ Կենտկոմի Նոյեմբեր-
յան պլենումի որոշումներին նվիրված մյուս թեմաները ևս, ինչպիսիք են՝
«Պլանավորումը սոցիալիստական էկոնոմիկայի զարգացման անխախտ օրենքն
է», «Պարտիական օրգանները վերակառուցել կոմունիստական շինարարության
խնդիրներին համապատասխան», «Վերականգնել և խստորեն կիրառել պար-
տիական-պետական վերահսկողության լենինյան սկզբունքները» և այլն:*

*Ես գոհ էի իմ ունկնդիրների հիմնավորված պատասխաններից, իմաստա-
վորված հարցադրումներից: Զգում էի, որ մարդիկ լավ են ըմբռնել պլենումի
որոշումների էությունը և այն դիտում են որպես իրենց գործողության ծրագիր՝
կոմունիստական շինարարության վիթխարի պլանները հաջողությամբ կատա-
րելու համար:*

*Ուսումնական ծրագրով նախատեսված հիմնական թեմաներն անցնելիս
լայնորեն օգտագործում ենք պարտիայի Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի
նյութերը, առաջին պլանի վրա քաշելով գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի
զարգացման, գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ավելացման,
արտադրության մեջ գիտության նվաճումների և առաջավոր փորձի արմատա-
վորման հարցերը: Դա անցնելիք նյութի ուսումնասիրությունը դարձնում է ավե-
լի կոնկրետ ու արդյունավետ, օգնելով քաղխմբակի ունկնդիրներին՝ հայտա-
բերելու և գործողության մեջ դնելու տնտեսության ներքին ռեզերվները:*

Ա. ԳԱՍՈՅԱՆ

Սպիտակի շրջանի Մեծ Պարնի գյուղի
կոլտնտեսության քաղխմբակի ղե-
կավար

ԲԱՐՁՐԱՑՆԵԼ ՄՇՏԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

Սովետները թևակոխեցին իրենց զարգացման
նոր էտապը: Մեր պարտիայի XXII համագումա-
րում ընդունված ՍՄԿԿ նոր Ծրագրում Սովետնե-
րի աճող դերի ու հետագա զարգացման մասին
ասված է. «Կոմունիստական շինարարության ըն-
թացքում կբարձրանա Սովետների դերը, որոնք
հանդիսանում են ժողովրդի համապարփակ կազ-
մակերպություն, նրա միասնության մարմնավո-
րում: Զուգակցելով պետական ու հասարակական
կազմակերպության գծերը, Սովետները ավելի ու
ավելի մեծ չափով են հանդես գալիս որպես հա-
սարակական կազմակերպություններ՝ մասսաների
լայն ու անմիջական մասնակցությամբ նրանց
գործունեությանը»:

Սոցիալիստական պետության զարգացման այս
նոր ժամանակաշրջանում քանի գնում համակող-
մանի զարգանում և կատարելագործվում են կա-
ռավարման դեմոկրատական սկզբունքները: Պե-
տության կառավարման հետագա դեմոկրատաց-
ման ուղիներն են՝ Սովետների և նրանց մշտա-
կան հանձնաժողովների դերի բարձրացումն ու
իրավունքների լայնացումը, տեղական Սովետնե-
րի աշխատանքներում հասարակական հիմունք-
ների լայն ծավալումը և բնակչության հոծ մաս-
սաներին նրանց ստեղծագործական աշխատան-
քում ընդգրկելը:

Սոցիալիստական պետականության զարգացու-
մը աստիճանաբար կհանգեցնի այն բանին, որ

նա կվերափոխվի կոմունիստական ինքնավարու-
թյան, երբ արդեն կառավարումը չի լինի մարդ-
կանց պրոֆեսիոնալ գործը և, դրա համար հարկ
չի լինի պահել հատուկ վճարովի ապարատ, այն
կլինի հասարակության յուրաքանչյուր անդամի
հասարակական պարտականությունը:

Մշտական հանձնաժողովները Սովետներին և
հասարակայնությանը իրար հետ կապող հիմնա-
կան օղակն են, Սովետների կազմակերպական-
մասսայական աշխատանքի կարևոր ձևը. դրանք
այն հիմնական օրգաններն են, որոնց միջոցով
գործնականորեն կլուծվեն սոցիալիստական պե-
տությունն աստիճանաբար կոմունիստական ինք-
նավարության վերածելու խնդիրները: Մշտական
հանձնաժողովները, սերտ կապ պահպանելով հա-
սարակական ինքնագործ կազմակերպություննե-
րի, հասարակական ակտիվի և անմիջականորեն
բնակչության լայն խավերի հետ, նրանց մասնա-
կից են դարձնում տեղական Սովետների գործե-
րին, լուծելով տնտեսական ու կուլտուրական շի-
նարարության բազմապիսի հարցեր: Մշտական
հանձնաժողովները և Սովետների մյուս օղակնե-
րը բնակչության լայն զանգվածներին պետության
կառավարման մեջ ընդգրկելով, էժանացնում,
պարզեցնում և ավելի օպերատիվ են դարձնում
կառավարման ապարատը:

Մշտական հանձնաժողովները դեպուտատների
ակտիվ մասնակցությամբ կոչված են հետևելու
և վերահսկելու գործկոմների, նրանց բաժինների
ու վարչությունների գործունեությունը: Գործկոմ-
ների բաժինների հետ մեկտեղ և ինքնուրույն
նրանք պետք է ուսումնասիրեն ու պատրաստեն
հարցեր գործկոմի և Սովետի քննարկմանը ներ-
կայացնելու համար, օգնեն գործկոմին՝ կատա-
րելու Սովետի որոշումները: Այսպես, Երևանի
Քաղսովետի մշտական հանձնաժողովները ընթա-
ցիկ տարում նախապատրաստել և քննարկել են
մոտ 130 հարց, որոնց մի մասը քննարկվել է
գործկոմի նիստերում:

Սոցիալիստական դեմոկրատիայի զարգացման
հիմնական ուղիներից մեկը մշտական հանձնա-
ժողովների դերի բարձրացումն է և նրանց
ֆունկցիաների ընդլայնումը: Նրանք մինչև այժմ
ավելի շատ հանդես են եկել օգնողի, աջակցողի
դերում: Մեր հասարակության զարգացման արդի
էտապում մեծանում է նրանց նշանակությունը,
մշտական հանձնաժողովները դառնում են պետա-
կան կառավարման ավելի ակտիվ ու անմիջա-
կան օղակներ: Դրա հետ մեկտեղ նրանք վերա-
հսկում են Սովետների գործադիր օրգանների
գործունեությանը: Մշտական հանձնաժողովները
պետք է ծավալուն աշխատանք կազմակերպեն
Սովետի և նրա գործկոմի որոշումները կատա-
րելու ուղղությամբ, այդ գործում անմիջականո-
րեն մասնակից դարձնելով աշխատավորական

լայն խավերին:

Երևանի Քաղաքային Սովետի տրանսպորտի,
առողջապահության, լուսավորության, բնակա-
րանների բաշխման մշտական հանձնաժողովները
հաճախակի ստուգում են, թե ինչպես են կա-
տարվում Սովետի և գործկոմի որոշումները,
հանձնաժողովների նիստերում քննարկում հա-
մապատասխան բաժինների գործունեությունը և
ձեռք առնում կոնկրետ միջոցներ դրանց բարե-
լավման համար:

Բնակարանների բաշխման հանձնաժողովը
(նախագահ՝ դեպուտատ Ա. Ղազարյան) հան-
գամանորեն ստուգել է բնակարանների հաշվառ-
ման և բաշխման մասին Քաղսովետի գործկոմի
ընդունած կանոնադրության կատարման վիճակը
Լենինյան շրջսովետի գործկոմում և շրջանի մի
շարք ձեռնարկություններում: Ստուգման ար-
դյունքները քննության են առնվել գործկոմում և
ընդունվել է որոշում տեղերում այդ գործի դր-
վածքը բարելավելու համար: Լուսավորության
մշտական հանձնաժողովը (նախագահ՝ դեպու-
տատ Բ. Բաղդասարյան) դեպուտատների և քա-
ղաքի կանանց խորհրդի անդամների ակտիվ
մասնակցությամբ ստուգել է մանկապարտեզնե-
րի և մանկամսուրների շինարարության ընթաց-
քը: Այն քննության է առնվել գործկոմի նիստում՝
շինարարական կազմակերպությունների ներկա-
յացուցիչների մասնակցությամբ և ձեռնարկվել
են գործնական միջոցառումներ շինարարության
տեմպերն արագացնելու համար: Առողջապահու-
թյան մշտական հանձնաժողովը քննության է ա-
ռել, թե ինչպես է տարաժինը նյութապես ապա-
հովում իրեն ենթակա հիվանդանոցներն ու կլի-
նիկաները:

Բայց շատ մշտական հանձնաժողովներ դեռևս
անբավարար են աշխատում, քիչ են օգնում գործ-
կոմին, ինքնուրույն չեն լուծում հարցերը. այդ-
պիսիք են՝ բնակարանային-կոմկենցաղային
հանձնաժողովը (նախագահ՝ դեպուտատ Ա. Մա-
նուկյան), բարեկարգման և կանաչապատման
հանձնաժողովը (նախագահ՝ դեպուտատ Ս. Սա-
հակյան) և այլն: Այդ և մյուս մշտական հանձ-
նաժողովների վատ աշխատանքը խիստ քննա-
դատվեց Քաղսովետի նախավերջին սեսիայում,
որտեղ քննարկվում էր տրանսպորտի մշտական
հանձնաժողովի հաշվետվությունը:

Սովետները այժմ, ինչպես նշված է ՍՄԿԿ-ի
Ծրագրում, աստիճանաբար պետք է ավելի ու ա-
վելի շատ հարցեր հանձնեն մշտական հանձնա-
ժողովների տնօրինությանը:

Առանձին մարդիկ թերահավատ են մշտական
հանձնաժողովների նկատմամբ և միայն հենվում
են վճարովի, հաստիքային ապարատի վրա:
Նման ղեկավարները հեռու են ժամանակակից
խնդիրների ըմբռնումից և, անշուշտ, նրանց հա-

մար հեշտ է ղեկավարել, հրամայել ու միայն վարչական մեթոդներով աշխատել հասարակական աշխատողների հետ, մեթոդներ, որոնք անիմաստ կլինի գործադրել մշտական հանձնաժողովների, հասարակական հիմունքներով աշխատողների նկատմամբ: Այս դեպքում պահանջվում է ավելի շատ բացատրել, օգնել, սովորեցնել, զարգացնել գիտակցական կողմը՝ համոզման մեթոդները, մի բան, որ շատ ժամանակ ու ջանքեր է պահանջում: Չէ՞ որ կարգադրելը, հրամայելը միշտ էլ հեշտ է: Սովետների մշտական հանձնաժողովները կուտակել են բավականին հարուստ փորձ և պատրաստ են արդեն պետական ապարատի կառավարման շատ ֆունկցիաներ վերցնել իրենց վրա: Գործկոմների բաժինների ու վարչությունների ֆունկցիաները մշտական հանձնաժողովներին պետք է արվեն աստիճանաբար: Ինչպես ցույց է տալիս Միության շատ խոշոր քաղաքների և շրջանների Սովետների աշխատանքի փորձը՝ մշտական հանձնաժողովներն արդեն հաջողությամբ կատարում են իրենց տրված այնպիսի ֆունկցիաներ, ինչպիսիք են՝ բնակելի շենքերի հիմնական վերանորոգումը, նորոգումից հետո ընդունումը, գիշերօթիկ դպրոցներում և մանկապարտեզներում ընդունելության, բնակարանների բաշխման և շատ այլ գործեր:

Երևանի քաղաքային Սովետն իր վերջին սեսիայում, քննության առնելով մշտական հանձնաժողովների աշխատանքը, որոշեց մշտական հանձնաժողովների դերը բարձրացնելու և նրանց իրավունքները ընդլայնելու նպատակով աշխատավորների դեպուտատների Երևանի քաղսովետի մշտական հանձնաժողովներին իրավունք տալ կազմակերպությունների ղեկավարների մասին ընդունելու պարտավորեցնող որոշումներ այն հարցերի շուրջ, որոնք կապված են Երևանի քաղաքային Սովետի որոշումների կատարման հետ: Բացի դրանից նա հանձնարարեց քաղաքային և շրջանային Սովետների գործկոմներին՝ մշտական հանձնաժողովների հետ մեկտեղ միջոցառումներ մշակել, որպեսզի գործադիր կոմիտեների և վարչությունների իրավասությանը ենթակա որոշ հարցեր առաջիկայում հանձնվեն մշտական հանձնաժողովների լուծմանը: Մեր կարծիքով այժմ մշտական հանձնաժողովների տնօրինությանը կարելի է հանձնել քաղաքային և շրջանային Սովետների գործկոմների ապարատի այնպիսի ֆունկցիաներ, որոնք առնչվում են բնակչության ամենալայն խավերի հետ և կենսական կարևոր նշանակություն ունեն, որոնց կատարման համար անհրաժեշտ են լայն հասարակայնության անմիջական մասնակցությունն ու վերահսկողությունը: Այսպես, օրինակ՝ բնակարանների հաշվառումն ու բաշխումը, բնակարանների նորոգումն ու նորոգումից հետո ընդունելը, նոր բնակելի շենքերի, դպրոցների և կուլտ-կենցաղային օբյեկտների ընդունումը շինարարներից, խնամակալության, որդեգրության, գիշերօթիկ դպրոցների և մանկական հիմնարկների ընդունելության, անհատական թոշակավորման, նրանց միանվագ օգնության և բուժման սանատորիական ուղեգրերի բաժանման, առևտրական կազմակերպությունների միջև ապրանքային ֆոնդերի բաժանման գործը:

Սովետների և նրա մշտական հանձնաժողովների դերը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է նաև ուժեղացնել վերահսկողությունը գործկոմների ապարատների և նրանց ենթակա կազմակերպությունների վրա: Դրա համար նպատակահարմար է, որ մշտական հանձնաժողովներն իրավունք ունենան քննելու և հաստատելու համապատասխան բաժինների և վարչությունների աշխատանքի պլանները, լսեն նրանց վարիչների և պետերի հաշվետվությունները, ուսումնասիրեն գործկոմին ենթակա հիմնարկ-ձեռնարկությունների աշխատանքը Սովետի և գործկոմի որոշումների կատարման ուղղությամբ և, վերջապես, քննարկեն Սովետների գործկոմների ապարատի հասցեին եղած բողոքները: Հարց է առաջանում. ինչո՞ւ Սովետների մշտական հանձնաժողովները չպետք է զբաղվեն և վերահսկեն, թե գործկոմների համապատասխան բաժիններն ինչպես են կազմակերպում այդ որոշումների կատարումը և ինչպիսի միջոցներ են ձեռք առնում դեպուտատների քննադատական դիտողությունները կենսագործելու համար:

Վերը նշված խնդիրների հաջող կատարման համար անհրաժեշտ է ավելի մեծ ուշադրություն հատկացնել մշտական հանձնաժողովների անդամների ընտրությանը: Դրանց կազմում պետք է լինեն համապատասխան բնագավառի մասնագետներ, գործն իմացող եռանդուն ակտիվիստներ, որոնք առանց իրենց ջանքերը խնայելու կմասնակցեն հասարակական հիմունքներով պետական կառավարման գործին: Հաճախ մշտական հանձնաժողովների վատ աշխատանքը բացատրվում է նրանց կազմի ոչ ճիշտ ընտրությամբ: Այսպես, օրինակ, Երևանի քաղաքային Սովետի կուլտուրայի և կոմունալ սպասարկման մշտական հանձնաժողովների կազմում եղած ընկերներից շատերը տարվա զգալի մասը լինում են պաշտոնական գործուղումների մեջ, իսկ առանձին ընկերներ էլ անտեղյակ են տվյալ բնագավառի աշխատանքներին և իրենց գործունեությամբ չեն առնչվում տվյալ աշխատանքի հետ:

Պետք է հասնել այն բանին, որ յուրաքանչյուր մշտական հանձնաժողովի շուրջ համախմբվեն Սովետի գրեթե բոլոր դեպուտատներն ու հասարակական ակտիվը: Մշտական հանձնաժողովների ուժը նրանց մասսայականության մեջ է:

Անհրաժեշտ է կոնկրետացնել մշտական հանձնաժողովների աշխատանքները ըստ Սովետի գործունեության համապատասխան բնագավառների. յուրաքանչյուր հանձնաժողով պետք է մասնատվի խմբերի՝ աշխատանքի ավելի մասնակի բնագավառ ընդգրկելու համար. օրինակ, նպատակահարմար է, որ բնակարանային տնտեսության հանձնաժողովն ունենա բնակֆոնդի նորոգման, բնակարանների հաշվառման ու բաշխման, տնային կառավարչությունների և այդ ուղղությամբ եղած հասարակական ինքնագործ կազմակերպությունների և այլ խմբեր: Կուլտուրայի մշտական հանձնաժողովը դրական արդյունքների կհասնի, երբ ունենա գրադարանային, կուլտուրայի տների և ժողովրդական գեղարվեստական ինքնագործունեության, կուլտուրայի և հանգստի պարկերի, կինո-թատրոնների խմբեր: Աշխատանքն այս ձևով կազմակերպելու դեպքում ավելի մեծ թվով դեպուտատներ ու հասարակական ակտիվիստներ կընդգրկվեն տեղական Սովետների գործունեության ոլորտում և ավելի շատ հարցեր կլուծվեն:

Այսպիսով, Սովետների մշտական հանձնաժողովների գործունեության զարգացումը, հասարակական հիմունքների արմատավորումը և դրանց ծավալումը տեղական Սովետների աշխատանքներում արդի և հեռանկարային մեծ նշանակություն ունի, որին այսուհետև ավելի, քան երբևիցե, պետք է ուժգին զարկ տրվի:

Այս տեսակետից խոշոր անելիքներ ունեն պարտիական ու սովետական կազմակերպությունները: Հատկապես պետք է ուշադրություն հատկացնել տեղական սովետների մշտական հանձնաժողովների, դեպուտատների, Սովետների շուրջ համախմբված հասարակական ինքնագործ կազմակերպությունների աշխատանքներին, Սովետների ու նրանց գործկոմների գործունեության մեջ հասարակայնության տվյալ մասսաների ընդգրկմանը՝ արտահաստիքային անվճար աշխատանքի, ինչպես և սովետական ապարատի կատարելագործմանը՝ ճկունացմանը, օպերատիվ ու էժան, այն մասսաներին մատչելի ապարատ դարձնելուն:

Դրա հետ մեկտեղ տեղական Սովետները պետք է ավելի սերտ դարձնեն իրենց կապերը և ուժեղացնեն համատեղ գործունեությունը արհմիութենական կազմակերպությունների հետ՝ աշխատանքի, սոցապահովագրության, բնակարանային, կուլտուր-կենցաղային, աշխատավորների հանգստի կազմակերպման և ֆիզիկական դաստիարակության հարցերը ժամանակին լուծելու և բարելավելու նպատակով:

Այս խնդիրների իրականացման գործում առանձնապես դրական աշխատանք կարող են կատարել նաև տեղական Սովետների պարտիական խմբակները, որոնց աշխատանքը այժմ սահմանափակվում է միայն նրանով, որ ամեն մի նոր ընտրությունից հետո Սովետի առաջին սեսիայի գումարման նախօրյակին հավաքվում և քննում են կազմակերպական հարցեր: Անհրաժեշտ է ավելի շատ գործ վստահել այդ պարտխմբակներին և ավելի շատ բան պահանջել նրանցից:

Տեղական Սովետներին, նրանց մշտական հանձնաժողովներին, ինչպես և դեպուտատներին պետք է մշտապես օգնեն Սովետի գործադիր կոմիտեները: Նրանք պետք է հարկ եղած դեպքում ուղղություն ցույց տան և աշխուժացնեն մշտական հանձնաժողովների աշխատանքը, պարբերաբար ծանոթացնեն մշտական հանձնաժողովներին և դեպուտատներին Սովետի առաջ դրված մոտակա և հեռանկարային խնդիրներին:

Այդ ուղղությամբ որոշ քայլեր է կատարել Երևանի քաղսովետի գործկոմը. վերջերս նա մշտական հանձնաժողովներին ծանոթացրել է մայրաքաղաքի գլխավոր հատակագծման հեռանկարային պլանի հիմնական խնդիրներին, քննարկել է այն նրանց հետ մեկտեղ: Բացի դրանից գործկոմի նիստում և սկզբնական պարտկազմակերպության ժողովում քննվել է մշտական հանձնաժողովներին օգնություն ցույց տալու հարցը:

Քաղաքային և շրջանային Սովետների գործկոմները Սովետի սեսիաներում քննարկվող հարցերի նախապատրաստմանն ու քննարկմանը պետք է մասնակից դարձնեն ո՛չ միայն մշտական հանձնաժողովների անդամներին, դեպուտատներին. այլև տվյալ Սովետի ընտրողներին:

Մեր սեսիաների հրավիրման մասին երկու-երեք օր առաջ սովորաբար հայտարարվում է թերթերում, այն էլ առանց օրակարգի. շատ հաճախ նույնիսկ դեպուտատները գնում են Սովետի նիստին, չիմանալով, թե ինչ հարց է քննվելու: Կարծում ենք, որ նպատակահարմար կլինի երկու-երեք շաբաթ առաջ Սովետների սեսիաների հրավիրման և նրանում քննվող հարցի մասին հայտնվի դեպուտատներին և ընտրողներին, որպեսզի յուրաքանչյուր ընտրող քննարկվելիք հարցի վերաբերյալ արտահայտի իր կարծիքը թերթի, նամակի կամ հենց իր օկրուգի դեպուտատի կամ համապատասխան մշտական հանձնաժողովի միջոցով:

Այսօր Սովետների և նրանց մշտական հանձնաժողովների և այլ հասարակական հիմունքներով աշխատող օղակների միջոցով բազմահազար սովետական մարդիկ մասնակցում են երկրի գործերի կառավարմանը:

Գ. ՓԱՆՈՍՅԱՆ

Երևանի քաղսովետի գործկոմի պարտբյուրոյի քարտուղար

ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՅԻ ՀԱՐՑԵՐ

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՈՒ ՁԵՎԵՐԻ ՄԵՐՁԵՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սոցիալիզմից կոմունիզմին անցնելու շրջանում բարձրանալու է կոլտնտեսային արտադրության հանրայնացման մակարդակը, տեղի է ունենալու կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականության միաձուլում համաժողովրդական սեփականության հետ, անհետանալու են դրանց սահմանները:

Կոլտնտեսային կարգի անտեսական ծաղկումը պայմաններ է ստեղծում, որ կոլտնտեսային սեփականությունը աստիճանաբար մոտենա, իսկ հետագայում նաև ձուլվի համաժողովրդական սեփականությանը՝ դառնալով միասնական կոմունիստական սեփականություն (ՍՄԿԿ XXII համագումարի նյութերը, Հայպետհրատ, էջ 498—499): Դրա անտեսական հիմքը կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերն են, որոնք անընդհատ աճում ու որակապես փոփոխվում են: Անբաժանելի ֆոնդերն ընդգրկում են կոլտնտեսությունների հիմնական ֆոնդերը և կազմում են հանրային տնտեսության հիմքը:

Կոլտնտեսությունների կազմակերպման շրջանում անբաժանելի ֆոնդերը գոյացան գյուղացիների մասնավոր աշխատանքի կուտակման, պարզ միավորման հիման վրա: Բայց հետագայում, սոցիալիստական ընդլայնված վերարտադրության ընթացքում, դրանք մի քանի անգամ բազմապատկվեցին: Այսպես, ՍՍՌՄ կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերը 1932 թ. 470 միլիոն ռուբլու դիմաց 1960 թ. կազմեցին 19,7 միլիարդ ռուբլի:

Հայկական ՍՍՌ կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերը 1940 թ. կազմում էին 26,9 միլիոն ռուբլի, իսկ 1960 թ. 158,9 միլիոն ռուբլի: Անբաժանելի ֆոնդի մեջ փայավճարների գումարը 1960 թ. կազմել է 1,2, 1953 թ. 3,1 տոկոսի դիմաց: 1960 թ. մեկ աշխատունակ կոլտնտեսականի հաշվով անբաժանելի ֆոնդի գումարի միջինը Հայկական ՍՍՌ-ում կազմել է 545 ռուբլի, դրամական միջոցները՝ 350 ռուբլի:

Կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերը ստեղծվել են ո՛չ միայն կոլտնտեսականների, այլև ամբողջ հասարակության աշխատանքով, բանվոր դասակարգի օգնությամբ, սոցիալիստական պետության անմիջական մասնակցությամբ:

Գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող հողային տարածության մեկ հեկտարին ընկնող անբաժանելի ֆոնդը Հայկական ՍՍՌ-ում 1960 թ. միջին հաշվով կազմել է 148, այդ թվում դրամական միջոցները՝ 98 ռուբլի:

ՄՏԿ-ների վերակազմվելուց հետո զգալի միջոցներ հատկացվեցին գյուղատնտեսական տեխնիկա ձեռք բերելուն: Այս հանգամանքն ավելի ամրապնդեց կոլտնտեսային արտադրության նյութատեխնիկական բազան և կոլտնտե-

սությունների արտադրական ֆոնդերում առաջ բերեց կառուցվածքային լուրջ փոփոխություններ: Եթե կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերի կազմում բանող անասունների և տրակտորների ու այլ շարժիչների արժեքը 1950 թ. Հոկտեմբերյանի շրջանում գրեթե հավասար էր, ապա 1960 թ. փոխվել է այդ հարաբերությունը. շարժիչներին բաժին էր ընկնում 93, իսկ բանող անասուններին՝ 7 տոկոսը:

Պետությունը կոլտնտեսություններին բաց է թողել միլիարդավոր ռուբլու վարկեր, երբ կոլտնտեսությունները թույլ են եղել, իսկ հետագայում չեղյալ է համարել այդ պարտքերը: Բազմիցս կոլտնտեսություններին տրվել է սերմացու ու պարենափոխատվություն: Դրանց մի մասը կոլտնտեսությունները վերադարձրել են, իսկ մի մասն էլ դուրս է գրվել:

Կոլտնտեսությունները պետությունից հսկայական վարկեր են վերցրել բուսաբուծության, մելիորացիայի և իրիգացիայի, կուլտուր-լուսավորական շինարարության և այլ նպատակների համար: Գյուղբանկը ռեսպուբլիկայի կոլտնտեսություններին 1953—1960 թթ. տվել է ավելի քան 18 միլիոն ռուբլի վարկ (հին դրամով): Տեխնիկան գնելու համար կոլտնտեսությունների 1960 թ. պետությունից ստացված վարկը 1957 թ. համեմատությամբ աճել է 1,9 անգամ:

Կոլտնտեսությունների անբաժանելի ֆոնդերը ընթացիկ յոթնամյակում և քանամյակում ավելի արագ կաճեն, որովհետև համախառն արտադրանքից ավելի արագ է աճելու նրանց ապրանքային արտադրանքը (դրամական միջոցների մուտքն ավելի մեծ տոկոս է կազմելու, քանի որ կոլտնտեսային արտադրանքը կոլտնտեսությունների համար այսուհետև ավելի նպաստավոր գներով վաճառվելու է պետությանը):

Անբաժանելի ֆոնդերի նշանակությունը չի սահմանափակվում նրանով, որ դրանք որոշում են կոլտնտեսությունների տեխնիկական հագեցվածությունը: Դրանց հաշվին իրագործվում է նաև կուլտուր-կենցաղային լայն շինարարություն՝ կառուցվում են դպրոցներ, հիվանդանոցներ, գրադարաններ, կոլտնտեսային հանգստյան տներ, ճաշարաններ, սպորտհրապարակներ, գիշերօթիկ դպրոցներ, ծերանոցներ, ճանապարհներ և այլն: Հետևաբար, անբաժանելի ֆոնդերն օգտագործվում են կոլտնտեսությունների հանրային տնտեսության հետագա զարգացման և կոլտնտեսականների նյութական բարեկեցության բարձրացման նպատակով:

Օգտագործման տեսակետից անբաժանելի ֆոնդերն ունեն նաև համաժողովրդական սեփականության գծեր: Կոլտնտեսականների հետ միասին ֆոնդերի բարիքներից օգտվում են նաև բանվորներն ու ինտելիգենցիան: Բացի այդ, ՍՍՌՄ յուրաքանչյուր քաղաքացի, մտնելով կոլտնտեսության մեջ, անբաժանելի ֆոնդերի նկատմամբ դառնում է նույնպիսի սեփականատեր, ինչպիսին կոլտնտեսության մյուս բոլոր անդամներն են: Այսպիսով, կոլտնտեսային կարգի զարգացմամբ անբաժանելի ֆոնդերն ավելի ու ավելի են մոտենում համաժողովրդական սեփականությանը՝ ըստ իրենց աղբյուրների, որակական կառուցվածքի և օգտագործման ձևի:

Կոլտնտեսությունների հանրային արտադրությունն այսօր ամբողջովին ընդգրկել է գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերը, որի շնորհիվ կբավարարվեն կոլտնտեսականների աճող պահանջմունքները:

Կոլտնտեսային կարգի զարգացման սկզբնական շրջանում հիմնական

ուշադրություն հատկացվեց դաշտավարության՝ ամենից առաջ հացահատիկային տնտեսության և տեխնիկական կուլտուրաների արտադրության հանրայնացման վրա։ Կոլտնտեսականների անձնական օժանդակ տնտեսությունը դաշտավարության մեջ հենց սկզբից աննշան տեղ էր գրավում, բացառությամբ կարտոֆիլի և բանջարեղենի։

Այլ էր դրությունը անասնաբուծության մեջ։ Դեռևս 1941 թվականի սկզբին կոլտնտեսությունների օժանդակ տնտեսություններում էր գտնվում երկրում գոյություն ունեցող բոլոր խոշոր եղջերավոր անասունների 35,3 (կովերի՝ 45,5 տոկոսը), խոզերի՝ 31,3, ոչխարների՝ 31,8, այծերի՝ 53,4 տոկոսը։ Այժմ կոլտնտեսականների պահանջմունքների զգալի մասը դեռևս բավարարվում է նրանց օժանդակ տնտեսության հաշվին։ 1961 թվականի սկզբին կոլտնտեսականների օժանդակ տնտեսություններում էր գտնվում երկրում գոյություն ունեցող բոլոր խոշոր եղջերավոր անասունների 19,7 (կովերի 29,2 տոկոսը), խոզերի՝ 17,5, ոչխարների՝ 14,6, այծերի՝ 44,1 տոկոսը։

Անձնական, օժանդակ տնտեսությունից ստացվող եկամուտը շոշափելի բաժին է կազմում կոլտնտեսային ընտանիքի բյուջեում, որը սակայն աստիճանաբար կորցնելու է իր նշանակությունը։

Օժանդակ տնտեսության վերացումը տեղի կունենա ոչ թե վարչական միջոցներով, վերևից եկող հրամանագրերով, այլ միայն կամավորության սկզբունքով, աստիճանաբար՝ հանրային արտադրության աճին և կոլտնտեսականների անձնական համոզմունքին զուգընթաց։ «Որոշակի էտապում կոլտնտեսությունների հանրային տնտեսությունը կհասնի զարգացման այնպիսի մակարդակի, երբ հնարավոր կդառնա նրա ռեսուրսների հաշվին լրիվ բավարարել կոլտնտեսականների պահանջմունքները։ Այդ հիման վրա անձնական օժանդակ տնտեսությունը աստիճանաբար տնտեսապես կկորցնի իր նշանակությունը։ Երբ կոլտնտեսությունների հանրային տնտեսությունը կարողանա լրիվ փոխարինել կոլտնտեսականների անձնական օժանդակ տնտեսությանը, երբ կոլտնտեսականներն իրենք համոզվեն, որ իրենց համար շահավետ չէ ունենալ տնամերձ տնտեսություն, նրանք կամավոր կերպով կհրաժարվեն դրանից» (ՍՄԿԿ XXII համագումարի նյութերը, էջ 505)։

Կոլտնտեսային կոոպերատիվ սեփականությունը համաժողովրդական սեփականության մակարդակին մոտեցնելու գործում մեծ դեր է խաղում միջկոլտնտեսային արտադրական կապերի զարգացումը։ Դրա անհրաժեշտությունը բխում է ժամանակակից արտադրողական ուժերի զարգացման պահանջներից, հողագործության մեջ արտադրության ավելի ու ավելի համակենտրոնացումից։

«Արտադրողական ուժերի աճման հետ միասին կզարգանան միջկոլտնտեսային արտադրական կապերը, տնտեսության հանրայնացման պրոցեսը դուրս կգա առանձին կոլտնտեսությունների շրջանակներից։ Հարկավոր է խրախուսել միջկոլտնտեսային ձեռնարկությունների և կուլտուր-կենցաղային հիմնարկների, պետական-կոլտնտեսային էլեկտրակայանների, գյուղատնտեսական մթերքների նախնական մշակման, պահպանման ու փոխադրման ձեռնարկությունների, շինարարության առանձին տեսակների, շինանյութերի, կոնստրուկցիաների արտադրության և այլ ձեռնարկությունների համատեղ կառուցման պրակտիկան» (ՍՄԿԿ XXII համագումարի նյութերը, էջ 505)։

Ընդհանուր ջանքերի այդպիսի միավորումը օգնում է կոլտնտեսություննե-

րին՝ լուծելու առանձին արտելների շրջանակներից դուրս եկող արտադրական ու հասարակական շատ կարևոր հարցեր։

ՍՄԿԿ XXI արտահերթ համագումարը և Կենտկոմի 1959 թվականի դեկտեմբերյան պլենումը ցույց տվեցին միջկոլտնտեսային արտադրական կապերի զարգացման ու ամրապնդման պրոգրեսիվ դերը, որոնք արագացնում են կոլտնտեսությունների հանրային տնտեսության վերելքը, նպաստում արտադրողական ուժերի և սոցիալիստական արտադրական հարաբերությունների զարգացմանը, տանում դեպի սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի մերձեցում։

Վերջին տարիներում բնորոշ է այն, որ Միության մեջ լայնորեն ծավալվել են միջկոլտնտեսային արտադրական կապերը. բոլոր ռեսպուբլիկաներում կազմակերպվել են միջկոլտնտեսային, կոոպերատիվ տարբեր նշանակություն ունեցող կազմակերպություններ։

Ռեսպուբլիկայի Գյուղատնտեսության մթերքների արտադրության և մթերումների մինիստրության, Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի և կազմակերպման հայկական գիտահետազոտական ինստիտուտի նախաձեռնությամբ, 1958 թվականին առաջին անգամ միջկոլտնտեսային խորհուրդ ստեղծվեց Արտաշատի շրջանում, իսկ հետագայում՝ Հոկտեմբերյանի, Շահումյանի, Էջմիածնի, Իջևանի և այլ շրջաններում։ Միջկոլտնտեսային խորհուրդների նպատակն է ստեղծել միջկոլտնտեսային ֆոնդեր և օգտագործել դրանք միջկոլտնտեսային կառուցումների համար։

Միջկոլտնտեսային կազմակերպությունների միջոցները գոյանում են կոոպերատիվ, փայատիրական սկզբունքներով։ Մուծվող փայի չափը նախնական շրջանում ճիշտ չէր սահմանված։ Որոշ կազմակերպություններում բոլոր փայատերերը մուծում էին հավասար գումար, անկախ տնտեսության մեջ ստացած համախառն արտադրանքից։ Կային կազմակերպություններ, որտեղ փայի չափը սահմանելիս ելակետ էին ընդունում ըստ տարվա սկզբում տնտեսության անբաժանելի ֆոնդի դրամական մասի, կամ ըստ կոլտնտեսություններին ամրացված ամբողջ հողատարածության յուրաքանչյուր հեկտարից ստացված դրամական միջոցների և կամ ըստ տնտեսության ցանքատարածությունների։

Կային նաև կազմակերպություններ, որտեղ փայի չափի սահմանման ժամանակ ելակետ էին ընդունում տնտեսության մեջ ստացված ամբողջ դրամական միջոցների գումարը և մասհանումներ կատարում։ Մեր կարծիքով այս ավելի նպատակահարմար է, քանի որ միջկոլտնտեսային կազմակերպությունների օբյեկտների կառուցումները մնում են որպես կոլտնտեսությունների սեփականություն՝ ապա ամենից ճիշտ կլինի տնտեսությունում ստեղծված ամբողջ դրամական միջոցների մուտքից որոշ մասհանումներ կատարել միջկոլտնտեսային խորհրդի ֆոնդին, ինչպիսին արվում է անբաժանելի ֆոնդերի համար։

Մասնակցության բաժնեմասերի չափը և մուծման ժամկետները որոշվում ու հաստատվում են միջկոլտնտեսային լիազորական ժողովի կողմից՝ ելնելով նախատեսված օբյեկտների կառուցման արժեքներից։ Մուծման չափերի հիմքում դնելով կոլտնտեսությունների դրամական միջոցների ամբողջ գումարը, տնտեսապես ուժեղները կմասնակցեն ավելի մեծ փայով, քան համեմատաբար թույլ կոլտնտեսությունները։

Որոշ տվյալներ ցույց են տալիս, որ 1957-ից մինչև 1959 թվականները

միջկոլտնտեսային կազմակերպությունների ու պետական ձեռնարկությունների փայական մուծումները ՍՍՌՄ-ի կոլտնտեսություններում ավելացել են միջին հաշվով 45,4 տոկոսով, ընդ որում՝ Էստոնական ռեսպուբլիկայում՝ 275, Մոլդավական ՍՍՌ-ում՝ 207, Վրացական ՍՍՌ-ում՝ 136, Ադրբեջանական ՍՍՌ-ում՝ 65, Թուրքմենական ՍՍՌ-ում՝ 181, Բելոռուսական ՍՍՌ-ում՝ 154 և Հայկական ՍՍՌ-ում՝ 71 տոկոսով: Միջկոլտնտեսային ֆոնդերը ամենից քիչ ավելացել են Ադրբեջանական և Հայկական ռեսպուբլիկաներում:

Բոլորովին այլ պատկեր են ներկայացնում ռեսպուբլիկայի տարբեր գոտիների շրջաններում ստեղծված միջկոլտնտեսային կազմակերպությունների ֆոնդերը: Օրինակ, Հոկտեմբերյանի շրջանի կոլտնտեսություններում այդ ֆոնդի գումարը 1958 թ. եղել է 59,2 հազար, իսկ 1960 թ. 531,6 հազար ռուբլի կամ ավելացել է 9 անգամ: Իջևանի շրջանում 1960 թ. 70 հազար ռուբլի կամ ավելացել է 1,4 անգամ:

ՍՍՌՄ կոլտնտեսությունների միջկոլտնտեսային կապիտալ ներդրումները 1959 թ., (1957 թ. համեմատությամբ) ավելացել են 62,3 տոկոսով: Միութենական ռեսպուբլիկաներում, Ղազախական ՍՍՌ-ում՝ 196, Բելոռուսական ՍՍՌ-ում՝ 150, Մոլդավական ՍՍՌ-ում՝ 142 տոկոսով, իսկ Հայկական ՍՍՌ-ում՝ աճել է 35,5 անգամ: Հայկական ՍՍՌ-ում աճի նվազությունը բացատրվում է 1957 թ. հատկացումների սակավությամբ:

Միջկոլտնտեսային կազմակերպությունների և պետական ձեռնարկությունների մեջ կապիտալ ներդրումների գումարը 1958 թ. Հոկտեմբերյանի շրջանում կազմել է 2 հազար, իսկ 1960 թ.՝ 137 հազար ռուբլի կամ ավելացել է 68,5 անգամ: Իջևանի շրջանում, այդ նույն ժամանակամիջոցում, ավելացել է 2,2 անգամ:

Միջկոլտնտեսային ֆոնդերի ստեղծման հետ միասին կարևորն այդ միջոցների տնտեսապես հիմնավորված օգտագործումն է: Ներդրումները պետք է լինեն ավելի արդյունավետ, ծախսվեն ամենից առաջ կարևոր նշանակություն ունեցող կառույցների վրա, որոնք խոշոր, պետական ձեռնարկությունների տիպի մեծածավալ ձեռնարկություններ են: Նրանք թեև կոոպերատիվ սեփականություն են, բայց արդեն համաժողովրդական օգտագործման բնույթ ունեն:

ՍՄԿՊ Ծրագրում ասված է. «Հանրային հարստության աճի համեմատ կոլտնտեսություններն ավելի ու ավելի մեծ չափով կմասնակցեն համաժողովրդական օգտագործման ձեռնարկությունների և կուլտուր-կենցաղային հիմնարկների, գիշերօթիկ դպրոցների, ակումբների, հիվանդանոցների, հանգստյան տների ստեղծմանը: Այս բոլոր պրոցեսները, որոնք պետք է տեղի ունենան կամավորության հիման վրա և տնտեսական անհրաժեշտ պայմանների առկայությամբ, կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականությանը հետզհետե համաժողովրդական բնույթ կտան» (ՍՄԿՊ XXII համագումարի նյութերը, էջ 505):

Բանն այն է, որ միջկոլտնտեսային ձեռնարկությունների սեփականությունն այլևս չի ծառայում մեկ կոլտնտեսության շահերին, այլ մանր-խմբային սեփականությունից դառնում է խոշոր-խմբային սեփականություն, որտեղ դժվար չէ տեսնել համաժողովրդական սեփականության մի շարք ֆունկցիաներ: Այս դեպքում է, որ աշխատանքի ու արտադրության հանրայնացման աստիճանը սկսում է դուրս գալ առանձին կոլտնտեսությունների շրջանակներից և ընդգրկել մի շարք կոլտնտեսությունների կամ ամբողջ շրջանի կոլտնտեսությունների արտադրական ոլորտները:

Ձեռնարկությունների համատեղ կառուցումը օրգանապես միավորում է պետական ու կոլտնտեսային արտադրությունը, երկու սեկտորների արտադրական գործունեությունը:

Սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի մերձեցման մյուս ուղին գյուղատնտեսության մասսայական էլեկտրիֆիկացման, արտադրության մեքենայացման ու ավտոմատացման շնորհիվ հետզհետե տեղի ունեցող կոլտնտեսային արտադրության միջոցների յուրօրինակ միաձուլումն է պետական-համաժողովրդական արտադրամիջոցների հետ:

Ընթացիկ յոթնամյակի պլանային առաջադրանքների կատարումը վճռական էտապ կհանդիսանա երկրի համատարած էլեկտրիֆիկացման լենինյան գաղափարների կենսագործման ասպարեզում: 1959—1965 թվականների էլեկտրիֆիկացիայի զարգացման ասպարեզում գլխավոր ուղղությունը կլինի առավելապես ջերմային էլեկտրակայանների շինարարությունը, էլեկտրական ցանցերի ծավալումը և ՍՍՌՄ միասնական էներգետիկ սիստեմի ստեղծումը:

Կոլտնտեսային արտադրության միջոցները պետական-համաժողովրդական արտադրության միջոցների հետ ձուլելու համեմատ անհրաժեշտ է կոլտնտեսությունների և սովխոզների արտադրական կապերի ուժեղացում: Աստիճանաբար կստեղծվեն ագրարա-արդյունաբերական միավորումներ՝ գյուղատնտեսությունն օրգանապես զուգորդելով արտադրանքի արդյունաբերական վերամշակման հետ՝ այդ ձեռնարկությունների ռացիոնալ մասնագիտացմամբ և կոոպերացմամբ հանդերձ: Դա հնարավորություն կտա տարվա ընթացքում առավել հավասարաչափ ու լրիվ օգտագործել աշխատուժն ու արտադրական ռեսուրսները, բարձրացնել հանրային աշխատանքի արտադրողականությունը և բնակչության նյութական ու կուլտուրական մակարդակը:

Առաջիկա տարիներում կոլտնտեսային արտադրանքի իրացումն ավելի ու ավելի կկարգավորվի, աշխատանքի նորմավորումն ու վարձատրությունը կմոտենա պետական ձեռնարկություններում եղած մակարդակին ու ձևերին, անցում կկատարվի աշխատանքի ամենամսյա երաշխավորված վարձատրության և ավելի լայնորեն կզարգանա հասարակական սպասարկումը, կոլտնտեսային և պետական միջոցների հաշվին. կոլտնտեսականները լիովին կօգտվեն ճաշարանների, փռերի, լվացքատների, մանկամսուրների ու մանկապարտեզների, ակումբների, գրադարանների, ռադիոյի սպասարկումից, սոցիալական ապահովության բոլոր տեսակներից (կենսաթոշակներ, արձակուրդներ և այլն):

Սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի մերձեցման գործում ակտիվ դեր են խաղում նաև կոլտնտեսություններում կատարվող բաշխման ձևերի զարգացումն ու փոփոխությունները: Կոլտնտեսություններում բաշխման նոր ձևերի առաջացումն ու զարգացումը հետզհետե մոտենում են պետական-համաժողովրդական սեփականության մեջ գոյություն ունեցող բաշխման ձևերին (կոլտնտեսականների ավանսավորումը, նատուրալ վարձատրությունից դրամական վարձատրության անցնելը, առանձին կոլտնտեսություններում աշխօրի վերացումը և այլն):

Կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականությունը համաժողովրդական սեփականության մակարդակին հասցնելու համար անհրաժեշտ է ամրապնդել գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական բազան, գյուղի աշխատավորների ֆիզիկական ու մտավոր ունակությունների բազմակողմանի զարգացմամբ: Այդ պրոցեսը կլինի տևական և անցում կկատարվի աստիճանաբար՝ արտադրողա-

կան ուժերի աճման և մթերքների առատության հասնելուն համապատասխան։

Այսպիսով, նշված առանձնահատկությունների կիրառման և հետևողական զարգացման շնորհիվ կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականությունը աստիճանաբար մերձենալու, իսկ հետագայում միաձուլվելու է պետական համաժողովրդական սեփականության հետ։

Կոլտնտեսային գյուղերը դառնալու են քաղաքատիպ բնակավայրեր, մեծ քաղաքների բնակչությունը ավելի ու ավելի է տարաբնակվելու գյուղական վայրերում, ստեղծվելու են քաղաք-արբանյակներ։ Մեր բոլոր բնակավայրերը ավելի ու ավելի են համապատասխանելու «կանաչ քաղաքների», «այգի քաղաքների» վերաբերյալ եղած պատկերացումներին. «...կզուգորդեն այն ամեն լավագույնը, ինչ ունի ժամանակակից քաղաքը՝ բարեկարգ բնակելի տներ, տրանսպորտային մայրուղիներ, կոմունալ-կենցաղային, մանկական կուլտուրական և սպորտային հիմնարկներ, այն ամեն լավագույնի հետ, ինչ ունեն գյուղական վայրերը՝ հարուստ կանաչ, ջրավազաններ, մաքուր օդ» (ՍՄԿՊ XXII համագումարի նյութերը, էջ 225)։

Սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի միաձուլումը կազմակերպական տնտեսական հասարակ միջոցառում չէ, այլ քաղաքի և գյուղի էական տարբերությունների հաղթահարման հանրանշանակ արգասիք։

«Քաղաքի և գյուղի սոցիալ-տնտեսական և կուլտուր-կենցաղային տարբերությունների վերացումը կհանդիսանա կոմունիզմի կառուցման մեծագույն արդյունքներից մեկը» (ՍՄԿՊ XXII համագումարի նյութերը, էջ 507)։

Ա. ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ԲՆԱԳԻԾԸ ԳՐԱՎՎԱԾ Է

Չորս տարի առաջ մեր գյուղատնտեսական արտելը իր յոթնամյա պլանը կազմելիս նշեց այն սահմանագիծը, որը գրավելու է 1965 թվականին։ Կոլտնտեսության վարչությունն ու պարտիական կազմակերպությունը որոշեցին ամեն ինչ անել հողը լավ մշակելու, գյուղատնտեսական մեքենաներն ու ռեզերվները արդյունավետ օգտագործելու, անասնաբուծության վիճակը բարելավելու, գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունը տարեցտարի ավելացնելու համար։ Մենք ձգտում ենք այնպես անել, որ արտադրության բոլոր ճյուղերը զարգանան համաչափ և լինեն շահութաբեր, անընդհատ աճի հանրային տնտեսությունը, կոլտնտեսականն իր գործադրած աշխատանքի դիմաց ստանա համապատասխան վարձատրություն՝ բարձր եկամուտ։

Կոլտնտեսության յոթնամյա պլանով նախատեսված է 1965 թվականին արտադրել բամբակի հումք՝ 450, բանջարեղեն՝ 720, խաղող՝ 750, միս՝ 63, կաթ՝ 351 տոննա, բուրդ՝ 27,5 ցենտներ, 286 հազար հատ ձու. յուրաքանչյուր հեկտարից ստանալ հացահատիկ՝ 22, եգիպտացորենի կանաչ մասսա՝ 330, առվույտ՝ 125 ցենտներ։

Արդեն չորս տարի է անցել յոթնամյակից։ Այդ տարիների մեր կոլտնտեսության գործունեության ամփոփումը ցույց է տալիս, որ արդյունքը վատ չէ։ Հանրային արտադրության մեջ կոլտնտեսականներն ու կոլտնտեսուհիները ցուցաբերում են ջանասիրություն, ձեռներեցություն, և յուրաքանչյուրը ձգտում է իր ազնիվ աշխատանքով տարեցտարի ավելացնել գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունը, հաջողությամբ կատարել պլանային առաջադրանքները։ Պարտիական կազմակերպությունը, գլխավորելով կոլտնտեսականների արտադրական ակտիվությունը, իր ողջ ջանքերն ուղղել է ՍՄԿՊ XXII համագումարի և պարտիայի Կենտկոմի պլենումների որոշումները կենսագործելու նպատակին։

Արտադրության մեջ արմատավորելով գիտության նվաճումները, առաջավորների փորձը, հողագործությունն ու անասնաբուծությունը վարելով պրոգրեսիվ ձևերով, տնտեսության բոլոր ճյուղերում մեր կոլտնտեսությունը գերակատարեց 1962 թվականի առաջադրանքները, իսկ գյուղատնտեսական մի շարք մթերքների արտադրությամբ հասավ յոթնամյակի վերջին տարվա համար սահմանված մակարդակին։ Անցյալ տարի կոլտնտեսությունն արտադրեց բամբակ՝ 446 (պլանային առաջադրանքը 420 տոննա), խաղող 876, բանջարեղեն՝ 758 տոննա, կամ միջին հաշվով բամբակենու յուրաքանչյուր հեկտարից ստացվել է 28 ցենտներ հումք, խաղողի այգիների յուրաքանչյուր հեկտարից՝ 160, բանջարեղենի ցանքատարածության յուրաքանչյուր հեկտարից՝ 390 ցենտներ բերք։

Բուսաբուծության բնագավառում ձեռք բերված հաջողությունները գլխավորապես արդյունք են ագրոկանոնների ճիշտ կիրառման. հողին տրվում է անհրաժեշտ քանակությամբ տեղական և հանքային պարարտանյութ, հետևողական պայքար է մղվում գյուղատնտեսական կուլտուրաների հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ։ Ցանքատարածությունները մշակվում են մեքենաներով։ Այսպես, անցյալ տարի բամբակենու ցանքի 60 տոկոսը կատարվեց քառակուսի բնային եղանակով, որը հնարավորություն տվեց զգալիորեն խնայելու մարդկային աշխատանքը, ավելի բարձր բերք ստանալու և իջեցնելու հումքի ինքնարժեքը։

Սովետական Միության Կոմունիստական պարտիայի Կենտրոնական Կոմիտեն և Սովետական կառավարությունը անցյալ տարի (հունիսին) մեր երկրի գյուղատնտեսության աշխատողներին ուղղված իրենց դիմումում խորհուրդ տվին կոլտնտեսություններում ու սովխոզներում մշակել մսի, կաթի, անասնաբուծական մյուս մթերքների արտադրությունն ավելացնելու կոնկրետ պլան, հաշվի առնելով եղած հնարավորություններն ու ռեզերվները։ Գիտակցելով այդ գործի կարևորությունն ու լրջությունը, մեր կոլտնտեսության վարչությունը և պարտիական կազմակերպությունը վերանայեցին անասնապահության զարգացման յոթնամյա պլանը։

Անասնապահության զարգացման հիմքը կերի կայուն ու էժան բազայի ստեղծումն է և աշխատատար պրոցեսների մեքենայացումը։ Այդ մասին գյուղատնտեսության աշխատողներին ուղղված դիմումում ճշմարտացիորեն ասված էր. «Եթե կեր լինի, կլինեն նաև անասուններ, կլինեն նաև միս ու կաթ, բուրդ ու ձու»։ Կերի կայուն բազա ստեղծելու նպատակով մենք հատուկ ուշադրություն հատկացրինք եգիպտացորենի մշակությանը. ցանքատարածության ընդարձակման հետ միասին մեքենայացրինք մի շարք աշխատատար պրոցեսներ։ Մեր կոլտնտեսության հողակլիմայական պայմաններում պակաս արդյունավետ չէ առվույտը, որի ցանքատարածությունները խնամքով մշակելու դեպքում հիանալի բերք է ստացվում։ Կոլտնտեսականների ջանքերն ապարդյուն չանցան. անցյալ տարի յուրաքանչյուր հեկտարից ստացանք մոտ 400 ցենտներ եգիպտացորենի կանաչ մասսա և 140 ցենտներ առվույտ, իսկ Անուշ

Աբգարյանի օղակը իր մշակած եգիպտացորենի ցանքատարածության ամեն մի հեկտարից ստացավ 500 ցենտներ կանաչ մասսա։

Անցյալ տարի կովանոցում անցկացրինք ավտոխմոցներ, սարքեցինք հարմարանքներ գոմերից աղբը դուրս տանելու և անասունների կերը մանրացնելու համար։

Մեր պայմանները հնարավորություն են ընձեռում թռչնաբուծության, (հատկապես հնդկահավի) զարգացման համար, որը մսի արտադրությունն ավելացնելու լավագույն աղբյուր է։ Այդ նպատակով վերջին չորս տարում մենք յուրացրինք 50 հեկտար աղուտային հողեր և գլխավորապես ցանեցինք կերային կուլտուրաներ։ Ամառն ու վաղ աշնանը հնդկահավերին դուրս բերեցինք Սև ջրի ափի արոտավայրը, եղեգնով ու ճիմով պատրաստեցինք թռչնանոցներ, որն աննշան ծախսեր պահանջեց։ Տարվա ընթացքում 3500 ճտից պահպանվեցին ու աճեցին 3100-ը, որոնց յուրաքանչյուրի քաշը հինգ ամսեկան հասակում հինգ կիլոգրամ էր։ Հնդկահավի մսի յուրաքանչյուր կիլոգրամի ինքնարժեքը եղավ մեկ ռուբլի։ Այս գործում մեր կոլտնտեսությանը մեծ աջակցություն ցույց տվեց ռեսպուբլիկայի Գյուղատնտեսության մթերքների արտադրության ու մթերումների մինիստրության թռչնաբուծության մասնագետ՝ Լ. Գրիգորյանը։

Անասնաբուծության զարգացման ասպարեզում մեր գործադրած ջանքերը և կատարած նյութական ծախսերը լավ արդյունք տվին։ Անցյալ տարի կոլտնտեսությունն արտադրեց 97,5 տոննա միս, որից մոտ 30 տոննան թռչունի (հավի և հնդկահավի), կաթ՝ 232,5 տոննա, բուրդ՝ 29,5 ցենտներ, ձու՝ 335 հազար հատ։ Մսի արտադրության ասպարեզում մեր կոլտնտեսությունը գրավել է պարտիայի և կառավարության կողմից սահմանված երրորդ բնագիծը՝ յուրաքանչյուր 100 հեկտար վարելահողի դիմաց արտադրել է 160 ցենտներ միս (սպանդանոցային քաշով)։

Անասնաբուծական և բուսաբուծական մթերքների արտադրությունն ավելացնելու հետ միասին կոլտնտեսությունը պատվով է կատարում նաև դրանք պետությանը վաճառելու իր ստանձնած պարտավորությունը։ Անցյալ տարի պետությանը մթերքներ վաճառելու առաջադրանքները կատարվել են՝ մսինը՝ 175, կաթինը՝ 104, բրդինը՝ 120, ձվինը՝ 200, խաղողինը՝ 163, բամբակինը՝ 106, բանջարեղենինը՝ 130, շերամինը՝ 180 տոկոսով։

Գուցե ընթերցողն ինձ հարց տա՝ թերևս անասնաբուծական մթերքների վաճառքի այդպիսի մեծ աճը կատարվել է հանրային անասունների և թռչունների գլխաքանակի նվազմա՞ն հաշվին։ Երբեք։ Յոթնամյակի առաջին իսկ տարվանից մեր կոլտնտեսությունում սեփական հոտի վերարտադրության հաշվին ավելացել է անասունների ու թռչունների գլխաքանակը։ Այսպես, 1959 թվականի 301 խոշոր եղջերավոր, 890 մանր եղջերավոր, 130 խոզի, 1121 թռչունի դիմաց անցյալ տարի մեր ֆերմաներում հաշվվում էր 315 խոշոր եղջերավոր, 1100 մանր եղջերավոր անասուն, 250 խոզ, շուրջ 4600 թռչուն, կովերի գլխաքանակն այդ ժամանակաշրջանում 93-ից հասել է 106-ի։ Անասնաբուծության բնագավառում ձեռք բերված այս հաջողությունների մեջ իր նշանակալի բաժինն ունի զոոտեխնիկ, պարտկազմակերպության քարտուղար ընկ. Գառնիկ Դանղյանը։

Մեզ մոտ ամեն ինչ արվում է անասունների և թռչունների ցեղը բարելավելու համար, կատարվում է արհեստական սերմնավորում, բտում են մսացու անասուններին. եթե անցյալներում վաճառվող խոշոր եղջերավոր անասուն-

ներից յուրաքանչյուրի կենդանի քաշը 120—150 կիլոգրամ էր, խոզինը՝ 60—70, ոչխարինը՝ 35—40, ապա այժմ համապատասխանորեն հասնում է 200—220, 100 և 45—50 կիլոգրամի։

Գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունն ավելացնելու կարևորագույն լծակներից է այդ բնագավառում աշխատողների նյութական շահագրգռվածության բարձրացումը։ Մոտիկ անցյալում, մեզ մոտ կոլտնտեսականը յուրաքանչյուր աշխօրի դիմաց ստանում էր տասը-տասնհինգ (հին դրամով) ռուբլի։ Պարզ է, որ այդ նրան այնքան էլ չէր շահագրգռում։ Կոլտնտեսության վարչությունն ու պարտիական կազմակերպությունը անհրաժեշտ համարեցին փոխել վարձատրության գոյություն ունեցող սիստեմը և կիրառել պարգև հավելումների սկզբունքը։ Այժմ անասնապահության բնագավառում աշխատողներից՝ հորթապահները պլանից ավելի ստացած և մինչև 6 ամսականը անկորուստ պահպանած հորթերի 10 տոկոսը կամ նրանց արժեքը ստանում են որպես պարգև հավելում։ Անցյալ տարի բամբակագործության բնագավառում աշխատողներին իբրև պարգև հավելում տրվել է պլանից ավելի արտադրված հումքի արժեքի 10 տոկոսը, իսկ այգեգործները պլանից ավելի արտադրած խաղողի համար ստացել են յոթ հազար ռուբլի։

Վարձատրության այս սիստեմը շահագրգռում է կոլտնտեսականներին ու կոլտնտեսուհիներին՝ ավելի շատ գյուղատնտեսական մթերքներ արտադրելու։ Այսպես, Հակոբ Խաչատրյանի այգեգործական բրիգադան անցյալ տարի միջին հաշվով ամեն մի հեկտարից ստացավ 186 ցենտներ բերք։ Իվան Բայրամյանի բրիգադան՝ ավելի քան 400 ցենտներ բանջարեղեն, թռչնաբույծ Աղասի Թևանյանն իր խնամած յուրաքանչյուր հավից ստացավ 125 ձու, կթվորուհի Ղարե Խալիլյանը ամեն մի կովից՝ 2300 լիտր կաթ, իսկ խոզաբույծ Վարդան Միսակյանը յուրաքանչյուր մայր խոզից՝ 23 խոճկոր։ Լավ արդյունքի հասան բամբակագործության բնագավառում աշխատող Իվան Գաբրիելյանի և Սահակ Գրիգորյանի բրիգադաները։

Գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության վերելքը մեծ չափով նպաստել է արտելի հանրային ֆոնդի և կոլտնտեսականների եկամտի աճմանը։ Կոլտնտեսության ընդհանուր եկամուտը 1955 թվականին եղել է 150 հազար, 1958 թվականին՝ 200 հազար, իսկ անցյալ տարի՝ 510 հազար ռուբլի։ Կոլտնտեսականներին յուրաքանչյուր աշխօրի դիմաց 1955 թվականին բաշխվել է մեկ, 1958 թվականին երկու, իսկ անցյալ տարի չորս և կես ռուբլի (նոր դրամով)։

Հանրային տնտեսության աճի հիման վրա կոլտնտեսականների բարձր եկամուտը նրանց հնարավորություն է տվել վարելու բարեկեցիկ ու կուլտուրական կյանք։ Անցած չորս տարում կոլտնտեսականների մեծ մասը կառուցել է նոր բնակարաններ։ Կոլտնտեսության միջոցներով կառուցվել է դպրոցի նոր շենք իր բոլոր հարմարություններով, բաղնիք, աղբյուր-հուշարձան, իսկ դպրոցի հին շենքը վերակառուցվել է. այնտեղ այժմ տեղավորված են բուժարանը, մանկապարտեզն ու մանկամսուրը։

Շուկայական գներից շատ ցածր գնով կոլտնտեսությունը գյուղատնտեսական արտելի անդամներին վաճառում է կաթ, միս, ձու, բանջարեղեն ու միրգ, որը շահագրգռում է կոլտնտեսականներին՝ ավելի ջանասիրաբար ու ազնվորեն աշխատելու արտադրության մեջ և հարստացնելու հանրային տնտեսությունը։

Ինչպես ողջ սովետական գյուղացիությունը, այնպես էլ մեր գյուղի կոլտն-

տեսականները, ոգեշնչված Նոյեմբերյան պլենումի որոշումներով, ծավալել են սոցիալիստական մրցություն գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունն ավելացնելու համար։ Այս տարի յուրացնելու ենք 15 հեկտար նոր հողեր, գլխավորապես կերի կուլտուրաներ ցանելու համար. կովաբուծական ֆերմայում սարքավորելու ենք կթի ագրեգատր, հնդկահավերի գլխաքանակը հասցնելու ենք տասը հազարի, կառուցելու ենք երկու հեկտար տարածությամբ ջրավազան, որը միացնելու ենք Սև ջուր գետի հետ՝ ձկնաբուծությունը զարգացնելու նպատակով։ Մեր կատարած հաշվարկումները ցույց են տալիս, որ այդ լճակից կարող ենք տարեկան վեցից-ութ տոննա ձուկ որսալ։ Կոլտնտեսությունը պարտավորվել է 1963 թվականին ստանալ 1100 ցենտներ միս, կամ յուրաքանչյուր 100 հեկտար վարելահողի դիմաց՝ 170 ցենտներ (սպանդանոցային քաշով)։ Անցյալ տարվա համեմատությամբ կաթի արտադրությունն ավելացել է 15, բամբակինը՝ 10, ձվինը՝ 20 տոկոսով։

Վերին քյոլանլեցիները այսուհետև էլ ազնվորեն կաշխատեն և իրենց բոլոր ջանքերը կգործադրեն՝ պատվով կատարելու ստանձնած պարտավորությունները։

Խ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ
Էջմիածնի Վերին Քյոլանլու գյուղի
կոլտնտեսության նախագահ

Սովետական Միությունում տարեցտարի ավելանում է տրակտորների, ավտոմեքենաների և գյուղատնտեսական այլ մեքենաների ու գործիքների քանակը: Անցյալ տարվա հոկտեմբերի սկզբներին, 1961 թվականի համեմատությամբ, երկրի կոլտնտեսություններն ու սովխոզները ավելի են գնել 15800 տրակտոր (ֆիզիկական միավոր), 11500 հասկավոր կուլտուրաների կոմբայն: Ընդհանրապես, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ավելի է գնված 233 միլիոն 700 հազար ռուբլու գյուղատնտեսական տեխնիկա ու մեքենաներ:

ԱԹԵԻՍՏԻ ԱՄԲԻՈՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Վ. Ն. ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ

Երկյուղն է աստվածներ ստեղծել

Կրոնը հավատ է «գերբնական» ուժերի և աստծու նկատմամբ և լինելով հասարակական երևույթ, առաջացել ու ձևավորվել է հասարակական կյանքում։ Սակայն կրոնական քարոզիչները և իդեալիստ տեսաբանները հավատացնում են, որ կրոնը «բնաբուխ զգացմունք է», մարդուց և նրա գիտակցությունից անխզելի մի երևույթ։ Նրանց կարծիքով մարդը նրանով է տարբերվում կենդանական աշխարհից, որ նա հավատում է աստծուն։ Եվ իբր այդ հավատը գոյություն է ունեցել դեռևս այն պահից, երբ առաջացել է մարդը, և որ այն մարդուն տրվել է մեկընդմիշտ՝ աստվածային զորության շնորհիվ։ Սակայն մարդկային հասարակության պատմության բազմահարուստ տվյալներն այլ բան են ասում։

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մարդկային կյանքի պատմությունն սկսվել է առանց կրոնի և նույնիսկ ժամանակակից առավել քիչ զարգացած ժողովուրդների պատկերացումները «գերբնական» երևույթների մասին հեռու են «առաջադեմ» կրոնավորների աստվածային ուժերի նկատմամբ ունեցած պատկերացումներից։ Գիտությունը պարզել է, որ պիտեկանտրոպը, որն ավելի քան մեկ միլիոն տարի առաջ է ապրել, կամ սինանտրոպը, թեկուզ և հայդելբերգյան մարդը, որն ապրել է 500 հազար տարի մեզանից առաջ, ոչ մի կրոնական պատկերացում չեն ունեցել։ Այդ են հաստատում նրանց բրածո մնացորդների պալեոնտոլոգիական (հնագույն օրգանիզմներն ուսումնասիրող), արխեոլոգիական (հնէաբանության) ուսումնասիրությունները։ Սակայն ոչ միայն կապկանման մարդկանց մոտ, այլև հնագույն մարդկանց՝ նեանդերթալյան մարդու և կրոմանյոնյան* մարդու մոտ նույնպես չեն եղել կրոնական պատկերացումներ, չնայած կապկանման մարդկանց համեմատությամբ նրանք ավելի զարգացած էին, և նրանց մոտ առաջ էին եկել բաժանահնչյուն խոսքի սաղմերը։

Պալեոնտոլոգիան հաստատում է, որ կրոնական հավատալիքների առաջին նշանները հայտաբերվել են մեզնից 100 հազար տարի առաջ ընկած ժամանակաշրջանում (այն սկիզբ է առել կայնոզոյան նոր էրայի երրորդական շրջանում՝ մեզնից ավելի քան մեկ միլիոն տարի առաջ), մոտ 900 հազար տարի մեր նախնիներն ապրել են առանց որևէ կրոնական հավատալիքի և միայն 100 հազար տարի է, ինչ մարդկային հասարակությունը կրոնական հավատալիքներ ունի։

* Նախամարդկանց, բրածո մարդկանց տիպեր, որոնք կազմում են անցման շրջան՝ կապկանման մարդուց դեպի ժամանակակից մարդը։

Դիալեկտիկական մատերիալիզմի ուսմունքը բնության և հասարակության զարգացման մասին հաստատում է կյանքի էվոլյուցիոն զարգացումը, ըստ որի՝ ինչպես օրգանական կյանքը, այնպես էլ հասարակական երևույթներն անցել են աստիճանական զարգացման պատմական երկարատև պրոցես և միանգամից չէ, որ դարձել են այնպիսին, ինչպիսին նրանք այժմ կան։ Մարդը ևս իր կազմվածքով և գիտակցությամբ այնպիսին չի եղել, ինչպիսին հիմա է։ Նա բոլորովին էլ չի առաջացել աստվածային ուժերի շնորհիվ, Եվայից ու Ադամից։ Մարդն առաջացել է օրգանական աշխարհի էվոլյուցիոն զարգացման հետևանքով մեր մոլորակի վրա էոզոյան (հնագույն) դարաշրջանում ձևավորված առաջին սպիտակուցային մարմինների՝ կոացերվատների (նախնական կուտակումների) հետագա զարգացման շնորհիվ, որոնցից սկզբում առաջացան ավելի պարզագույն միաբջիջ օրգանիզմներ և որոնց աստիճանական զարգացումը ծնեց ավելի ու ավելի բարձրակարգ օրգանիզմներ և, վերջապես, մարդուն։

Մարդը ծագել է մարդանման կապիկներից աշխատանքի պրոցեսում, աշխատանքային գործիքների արտադրության, գոյության ահեղ պայքարում, էվոլյուցիոն զարգացման շնորհիվ։ «Աշխատանքն է ստեղծել մարդուն», հանճարեղ կերպով մատնանշել է Էնգելսը։

Իր գոյության սկզբնական շրջանում, բնության երևույթները չհասկացող, էլեմենտար գիտակցության տեր մարդը չէր կարող ունենալ կրոնական և ոչ մի զգացում, նույնիսկ հասարակ կրոնական պատկերացում։ Չէ՞ որ դրա համար անհրաժեշտ էր ունենալ վերացական մտածողության կարողություն։ Չէ՞ որ կրոնը, վերջին հաշվով, ֆանտաստիկ պատկերացումների և հասկացողությունների մի յուրահատուկ և որոշակի կոմպլեքս է։ Որպեսզի մարդկային ուղեղը կարողանար ունենալ թեկուզ և չնչին, թեկուզ և ամենաաննշան կրոնական պատկերացումներ, մարդը պետք է ունենար որոշակի մակարդակով վերացական մտածողության ունակ ուղեղ, որոշակի զարգացման հասած ներվային սիստեմ։ Բայց վաղ նախնադարյան մարդու ուղեղը դեռ շատ քիչ բանով էր տարբերվում մարդանման կապիկների ուղեղից, այն դեռ չուներ զարգացման ժամանակակից մակարդակը և չէր էլ կարող ունենալ։ Մարդու ուղեղը զարգացել է աստիճանաբար։

Հնդկական մի լեգենդ պատմում է այն մասին, որ Ջելալ-ուդ-Դին Աքբարը, ցանկանալով իմանալ, թե ինչ լեզվով են խոսել «առաջին մարդիկ», հրաման է տվել, ծնվելուց անմիջապես հետո 12 երեխա առանձնացնել և փակել մի աշտարակի մեջ։ Ապա նրանց խնամքը նա հանձնարարում է համր ծծմայրերի։ 12 տարի հետո փոքրիկ բանտարկյալներին բերում են ռաջայի մոտ, որտեղ հավաքված էին բազմաթիվ հյուրեր՝ պարսիկներ, հնդիկներ, արաբներ, խալդեր և ուրիշներ։ Նրանք եկել էին, որպեսզի ամեն մեկն իր «սուրբ գրքի» հիման վրա ապացուցի, որ այդ երեխաները պետք է խոսեն հենց իրենց լեզվով։ Բայց ի հիասթափություն բոլորի, ոչ մի խոսք։ Դժբախտ մանուկներն իրենց ցանկություններն արտահայտում էին անհասկանալի հնչյունների, ճիչերի, դեմքի ու մարմնի յուրահատուկ շարժումների միջոցով։ Այս լեգենդը ևս հաստատում է գիտական այն թեզը, որ մարդկանց մոտ չկա բնատուր լեզու, չկան և չեն էլ կարող լինել բնածին գաղափարներ։ Ուրեմն, ոչ թե «սուրբ գրքերն» են ամենազոր, այլ բնությունը՝ բնության և հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրենքները, և որ կրոնը մշտնջենական չէ, որ մարդկային հասարակության պատմության մեջ ծագել և ոչնչացել են շատ կրոններ։

Կրոնական պատրանքներն առաջին անգամ երևան եկան նախնադարյան հասարակության տոհմատիրական կարգերում։ Ի հակադրություն անգլիացի գիտնական Էդվարդ Թեյլորի և ֆրանսիացի Լևի-Բրյուլի, սովետական գիտնականները (հատկապես Անիսիմովը և Ցրանցևը) ամենանախնական կրոնական պատկերացումների առաջացումը կապում են նախնադարյան մարդու աշխատանքային գործունեության հետ։ Մարդն անզոր էր բնության ուժերի առաջ։ Նրա ողջ կյանքը, հաջողությունն ամբողջությամբ կախված էին քմահաճ բնության ահռելի ուժերից։ Քարանձավներում, բաց երկնքի տակ և հազար ու մի արհավիրքներով, ամեհի գազաններով լի կուսական անտառների ծառերի վրա գիշերող վայրենի մարդը ոչ մի միջոց չուներ բնության տարերային ուժերից պաշտպանվելու համար։ Մարդու անբաժան ուղեկիցներն էին՝ ահն ու սարսափը, սովը, ցուրտը, գիշատիչ գազանները, հիվանդությունները. վաղաժամ և աղետալի մահը հետապնդում էին նախամարդուն ամեն քայլափոխում։ Մշտական անօգնական վիճակում, գոյության կռվի ահեղ պայքարում, բնության հզոր և անհասկանալի ուժերի հանդեպ ունեցած վախը ճնշում էր նախնադարյան մարդուն, թունավորում նրա միտքը, նրա մեջ անխուսափելիորեն ծնում պատկերացումներ, որ բնության մեջ թագավորում են այնպիսի ուժեր, որոնք անհասկանալի, անըմբռնելի են իր գիտակցության համար։ Այն, ինչ հասկանալի չէր մեր նախահայրերի թույլ զարգացած գիտակցությանը, պատկերացվում էր իբրև անհասանելի, ինչ-որ վերուստ տրված մի բան՝ «հրաշք»։ Ամենուրեք բնության ուժերը նրան ներկայանում էին իբրև թշնամի, «խորհրդավոր» ուժեր ու երևույթներ, և նա սկսում էր խորհել նրանց մասին՝ մերթ սարսափով, մերթ ակնածանքով, մերթ հայեցողական գունեղ ենթադրություններով։

Նախնադարյան մարդը համառ պայքար է մղել իր գոյության համար։ Հենց գոյության այդ պայքարն է ստիպել նրան գործիքներ պատրաստել՝ գազաններից պաշտպանվելու, որսի, բնության բարիքներից օգտվելու համար։ Բայց, այդ բոլորով հանդերձ, ոչ թե մարդն էր իշխում բնության վրա, այլ բնության տարերային ուժերն էին իշխում մարդու վրա։ Եվ ահա բնության տարերքի դեմ մղած ահեղ պայքարում վայրենու տգիտությունն է ստիպել նրան բնության երևույթների մեջ խորհրդավոր և աստվածային ուժեր տեսնել,— այս միտքն է արտահայտել Լենինը կրոնական հավատալիքների ծագման պատճառները վերլուծելիս։ Սկզբում մարդիկ բնության երևույթների և առարկաների մեջ տեսնում էին գիտակցություն, կամք, ուժ և իշխանություն ունեցող հատուկ էակներ։ Եվ իրենց մտքի ստեղծած այդ խորհրդավոր էակները մարդկանց գիտակցության մեջ հետզհետե առանձնացան բնության երևույթներից ու առարկաներից, սկսեցին երևալ բնությանն ու մարդկային հասարակությանը ղեկավարող «ամենազոր ուժերի»՝ աստվածների տեսքով։ Հենց այդ ժամանակ էլ մարդն սկսեց աշխարհը բաժանել մարմնական և հոգևոր երևույթների։ Նախնադարյան մարդուն թվում էր, թե ամբողջ բնությունը բնակեցված է բազմաթիվ ոգիներով ու աստվածներով։ Նա կարծում էր, թե ոգիները կան ամենուր՝ հողում, օդում, կրակի, ջրի, ծառի մեջ և այլուր։ Նախնադարյան մարդը երկյուղածությամբ էր նայում ամեն ինչի. նա խոնարհվում էր ոչ թե աստծու առջև՝ ներկայիս պատկերացմամբ, այլ բնության ամեն մի երևույթի՝ կայծակի, որոտի, քամու, արևի, նույնիսկ ծառի, այս կամ այն կենդանու առջև։

Առաջին հարցերից մեկը, որի հետ բախվեց նախնադարյան մարդը, դա

կյանքի ու մահվան հարցն էր։ Մահը նրան սպառնում էր յուրաքանչյուր քայլափոխում, ազդում նրա գիտակցության վրա։ Նախնադարյան կյանքի այդ շրջանում վայրենու համար դեռևս այդ երևույթն անհասկանալի էր։ Եվ, քանի որ մահից հետո մարդկային մարմինը անկենդան էր դառնում և արագ քայքայվում, ուստի նախնադարյան մարդն ստիճանաբար հանգեց այն եզրակացության, որ կյանքի կրողը մարմինը չէ, այլ ինչ-որ ուրիշ, անմատչելի մի բան։ Նրա այդ պատկերացումն ամրապնդվեց նաև այնպիսի երևույթների առեղծվածային բնույթով, ինչպիսին է երազը։ Հաճախ նրանք երազում տեսնում են իրենց մահացած բարեկամներին, տոհմակիցներին, խոսում նրանց հետ, որսի գնում միասին։ Դա նախնադարյան մարդու գիտակցությամբ ընկալվում էր այնպես, որ իբր քնած մարդու կամ մահացածի հոգին դուրս է գալիս նրա մարմնից և ճանապարհորդում է, թե երբեմնի մահացած նախնիների հոգիները գալիս են իրենց սերունդներին տեսնելու, նրանց մասին հոգալու։ Հիվանդության, մահի, գոյության պայքարի բոլոր դժվարություններն ու սարսափներն իրենց ազդեցությունն էին թողնում նախնադարյան մարդու պրիմիտիվ գիտակցության վրա։ Եվ հզոր գերբնական ուժերի, ոգիների ու հոգու անմահության մասին նախնադարյան մարդու հավատը ծագեց ո՛չ միայն նրանց տգիտությունից, այլև գոյության պայքարում նրանց կրած տառապանքներից ու դժվարություններից։ Այսպիսով, մարդկանց մոտ սխալ հասկացություն է առաջանում իբրև, առարկաների մեջ չեղած հավիտենական, անմահ հոգու և անհետացող, քայքայվող, ոչնչացող, ժամանակավորապես գոյություն ունեցող մարմնի մասին։

Անցնելով «հոգու անմահության» հարցին, մենք թևակոխում ենք սնոտիապաշտության այն բնագավառը, որը, որոշ չափով, բոլոր միստիկական և դուալիստական պատկերացումների միջնաբերդն է։ Այստեղ ավելի շատ, քան մեկ ուրիշ հարցում, փիլիսոփայական պատկերացումներին խառնվում է նաև մարդկային էգոիզմը, որն ամեն կերպ ձգտում է ապահովել իր կյանքի գոյությունը մահից հետո ևս։ Եվ, քանի որ հոգու այդ բարձրագույն պահանջը շատ հզոր է, իսկ նախնադարյան մարդու գիտակցությունը՝ պրիմիտիվ, ուստի դադարում է մարդու կողմից կյանքի երևույթների քննադատական ընկալումը։ Գիտակցաբար թե անգիտակցաբար մարդկանց մեծամասնության մեջ, բոլոր մնացած ընդհանուր հայացքները, հետևապես և ամբողջ աշխարհայացքը, գտնվում են մարդու անմահության ֆանտաստիկ գաղափարների ազդեցության ներքո։

«Հոգու անմահության» այդ պահանջը մարդու մոտ ամրապնդվել, դրսևորվել է երկու պատճառով։ Նախ՝ դրանով նա գիտակցաբար իրեն հույս է ներշնչում ավելի լավ և հավիտենական կյանք վայելելու հանդերձյալ աշխարհում և երկրորդ, այնտեղ տեսնելու իր մերձավոր ազգականներին ու բարեկամներին, որոնք վաղուց արդեն մահացել են։ Առաջին դեպքում գործն առնչվում է բանական պահանջը բավարարելու ցանկության հետ և երկրային կյանքում կրած զրկանքների դիմաց մարդը ձգտում է հավիտենական, հաճելի և երջանիկ կյանքի՝ այն պատկերացնելով անդրշիրիմյան դրախտային կյանքի ձևով։ Երկրորդ դեպքում մարդը ցանկանում է սփոփել իր սիրո և կարոտի զգացմունքները հանդեպ մտերիմների և հարազատների, որոնք հեռացել են երկրային կյանքից։

Մի րոպե, միայն մի րոպե պատկերացրեք մեր նախնիներին՝ այդ երականքից զուրկ և նրանց հասկացրեք այն դառը ճշմարտությունը, որ նա ճնշված

ու զրկանքներով ապրեց իր երկրային կյանքը, կմեռնի և այսպես էլ մեկընդմիշտ կզրկվի հրաշալիքներով լի բնության սքանչելի տաճարի կյանքի վայելքներից օգտվելու հնարավորությունից։ Մարդը երբեք չի հաշտվում այն մտքի հետ, որ մահից հետո ինքն այլևս երբեք կյանքը, աշխարհը չի տեսնելու։ Բարձր բանականության հասած մարդու մոտ անգամ մի ինչ-որ հույս, ինչ-որ մի աղոտ ցոլք գուրգուրում է նրա անմահության էգոիստական զգացումը։ Մարդկանց մեծամասնության պատկերացումը «հանդերձյալ» կյանքի և երկնային անմահության մասին տարօրինակ է և խիստ զարմանալի հենց նրանով, որ «աննյութական հոգին» օժտված է չափազանց նյութական հաճույքներ վայելելու ընդունակությամբ։ Հենց այստեղից էլ կարելի է անել այն հետևությունը, որ աննյութական, գերբնական ոչինչ չկա, որ դրանք մարդկային մտքի ֆանտաստիկ ստեղծագործություններ են, որոնք ծագել են դժվարին կյանքից ելք որոնելու նրա ճանապարհին։ Աֆրիկայի կրոնապաշտ նեգրը հույս ունի դրախտում գտնելու իր նախնիների դարավոր երազանքը՝ ազատությունը, վայելելու աֆրիկյան փարթամ բնության բարիքները, էսկիմոսը հույս ունի գտնել հավերժական սպիտակափառ սառցադաշտեր՝ անհամար սպիտակ արջերով, փոկերով և այլ կենդանիներով. Թուրք մահմեդականը երազում է երկնային հավերժական կյանք վայելել ծաղկափթիթ պարտեզների, սառնորակ աղբյուրների, հրաշագեղ ու սևաչյա աղջիկների կուսական գրկում. խիզախ մեքսիկացին ակնկալում է դրախտում գտնել ամենահրաշալի որսորդական վայրեր, վայրի ձիերի հսկա երամակներ, շոտլանդացի եկեղեցականն այն աշխարհում ցանկանում է տեսնել հսկայական գոթական տաճարներ, որտեղ պիտի հավերժորեն փառաբանվի ուժերի աստվածը։ Մի խոսքով, ինչպես Շիլլերն է ասել, յուրաքանչյուր հավատացյալ մարդ «անդրշիրիմյան» երանելի կյանքը պատկերացնում է իր երևակայության, իր ցանկության համաձայն, որպես երկրային կյանքի երկնային շարունակություն։

Հոգու անմահության և «հանդերձյալ կյանքի» միստիկական պատկերացումները մարդկանց մոտ առաջացել են պոլիֆիլետիկ կերպով (բազում նախնիներից են ծագել)։ «Լյուդվիգ Ֆոյերբախը և գերմանական կլասիկ փիլիսոփայության վախճանը» աշխատության մեջ Ֆ. Էնգելսը գրել է. «Արդեն իսկ այդ հեռավոր ժամանակներից սկսած, երբ մարդիկ, տակավին չունենալով ոչ մի գաղափար իրենց մարմնի կազմվածքի մասին և չկարողանալով բացատրել երազները, եկան այն պատկերացման, թե նրանց մտածողությունն ու զգայությունները նրանց մարմնի գործունեությունը չեն, այլ ինչ-որ հատուկ նախասկիզբը-հոգու, որ ապրում է այդ մարմնում և նրան թողնում մահվան ժամանակ,— արդեն այդ ժամանակից սկսած նրանք պետք է խորհրդածեին այդ հոգու արտաքին աշխարհի հետ ունեցած հարաբերության մասին։ Եթե այդ հոգին մահվան մոմենտին անջատվում է մարմնից և շարունակում է ապրել, ապա ոչ մի առիթ չկա նրա համար ինչ-որ մի առանձին մահ հնարելու։ Այսպես ծագեց հոգու անմահության պատկերացումը, անմահություն, որը զարգացման այն աստիճանում չէր պարունակում իր մեջ մի մխիթարական բան, որը թվում էր մի անհաղթահարելի ճակատագիր և շատ հաճախ, օրինակ հույների մոտ, համարվում էր մի իսկական դժբախտություն» (Կ. Մարքս, Ֆ. Էնգելս, Ընտիր երկեր, հ. 2, էջ 472)։

Դրա վառ ապացույցն է այն հանգամանքը, որ նույնիսկ այժմ, դեռևս Ամերիկայում ապրող քիչ զարգացած հնդիկների և այլ կիսավայրենի ցեղերի

մոտ անիմիստ պաշտամունքը՝ հոգու անմահության գաղափարը, զարգացած չէ։ Միայն բանականության զարգացման, կյանքի ու մահվան, քնի և երազների վերաբերյալ խորհրդածելու հետևանքով է, որ մարդկության զանազան հնագույն ցեղերի մեջ, իրարից անկախ, սկսել են զարգանալ միստիկական պատկերացումներ մեր օրգանիզմի դուալիստական կառուցվածքի մասին։ Այդ պրոցեսում իրենց ուրույն դերն են խաղացել նաև բազմաթիվ այլ հանգամանքներ՝ մեծերի պատմածը, ազգականների կարոտը, կյանքը երկարացնելու ցանկությունը, հանդերձյալ աշխարհում ավելի լավ կյանքով ապրելու հույսը (մանավանդ երկրային կյանքում ճնշված, տառապած մարդկանց մոտ), լավ գործերի համար վարձատրվելու, վատ գործերի համար պատժվելու և այլ գաղափարներ։ Վերոհիշյալ բոլոր հանգամանքները դարձել են հենց այն նյութական պատճառը, որի հետևանքով մարդիկ սկսել են հավատալ հոգու անմահությանը։

Նախնադարյան մարդու հասկացողությամբ բնության մեջ ամենազորեղ ուժը՝ դա բնության առարկաների ու երևույթների մեջ թաքնված ոգին է, որը կարող էր և՛ օգտակար լինել, և՛ վնասակար։ Նման դեպքում մարդուն մնում էր խոնարհվել այդ երևույթների առաջ, օգտակար երևույթները համարելով «բարի» իսկ վնասաբերը՝ «չար»։ Խուսափելով չար ոգիներից, մարդիկ միաժամանակ նրանց դեմ օգնության էին կանչում բարի ոգիներին, իսկ հաճախ էլ հաճոյանում նրան, շողոքորթում, զոհեր մատուցում, որպեսզի այդ չար երևույթներն այլևս չվնասեն իրենց։

Ֆանտաստիկ, գերբնական ուժերին՝ «հոգիներին» և «ոգիներին» հավատալը նախնադարյան մարդկանց մոտ հարուցեց անիմիստական հավատալիքներ։ Շատ ժողովուրդների մոտ գոյություն են ունեցել այնպիսի հավատալիքներ, որ իբր իրենք առաջացել, սերվել են հատկապես այս կամ այն կենդանիներից կամ բույսերից, որ իրենց նախնիները այս կամ այն կենդանին կամ բույսն է։ Այստեղից էլ հայտնի են աստված տոտեմները (պաշտամունքի առարկաները). գառներ, ցուլեր, օձեր, ծառեր և այլն։ Ավելի ուշ, երբ առաջանում են դասակարգերը, հասարակության մեջ տիրող հարաբերությունները տարածվում են նաև «ոգիների» աշխարհի վրա։ Մարդիկ աստծուն պատկերացնում են մարդու կերպարանքով, իսկ ոգիների աշխարհում տարբերում են իշխող և ենթարկվող «ոգիներ»։ Բարի և չար ոգիների մասին պատկերացումների հետ միաժամանակ երևան եկան նաև առաջին ծեսերը, որոնց օգնությամբ մարդը միջոցներ էր փնտրում գերբնական ուժերին իր կողմը տրամադրելու, նրանց համոզելու կամ ստիպելու համար։ Նրանց հզորությունը ցանկալի ուղղությամբ գործադրելու ձգտումով մարդիկ հաճախ դժվար կացությունից դուրս գալու համար օգնության էին կանչում «հզոր ուժերին»։ Հետագայում այս հողի վրա հանդես են գալիս առանձին մարդիկ (շամանները, քրմերը), որոնք «հզոր ուժերին» համոզելու կամ «ստիպելու» մեջ ավելի «կարող» կամ «ընդունակ» անձնավորության համբավ են ձեռք բերում։ Այսպես է առաջանում հոգևորականների դասը, իսկ հետագայում նաև եկեղեցին՝ իր սխոլաստիկ աշխարհայեցողությամբ և իդեալիստական փիլիսոփայությամբ։

Գերբնական ուժերի վերաբերյալ մարդիկ ստեղծում են նախ պոլիթեիզմի՝ բազմաստվածության և այնուհետև մոնոթեիզմի՝ միաստվածության ֆանտաստիկ պատկերացումներ։ Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ քրիստոնեական, բուդդայական, մահմեդական և բոլոր մյուս կրոններում էլ ոգի-

ների և հոգիների անիմիստական պատկերացումները դեռ պահպանվում են։ Ավելին, դրանք պահպանվում են նաև իդեալիստական փիլիսոփայության մեջ։ Իսկ ժամանակակից կապիտալիզմի, իմպերիալիզմի պայմաններում, բուրժուական իդեալիստական փիլիսոփայությունն ավելի է թաղվում միստիցիզմի և խավարամոլության մեջ։

«Շահագործողների դեմ մղած կռվում,— գրում է Լենինը,— շահագործվողների անզորությունը նույնպես անխուսափելիորեն հանդերձյալ լավագույն կյանքի հավատ է ծնում, ինչպես բնության դեմ մղած պայքարի մեջ վայրենու անզորությունն աստվածների, սատանաների, հրաշքների ու այլ բաների հավատ է ծնում։ Ով իր ամբողջ կյանքում աշխատում է ու կարիքի մեջ է, կրոնը նրան երկնային կյանքում հեզություն ու համբերություն է ուսուցանում, մխիթարելով նրան երկնային հատուցման հույսով։ Իսկ նրանց, ովքեր ուրիշի աշխատանքով են ապրում, կրոնը բարեգործություն է ուսուցանում երկրային կյանքում, նրանց արդարանալու շատ էժանագին միջոց առաջարկելով իրենց շահագործողական ամբողջ գոյության համար, և ձեռնտու գնով երկնային բարեկեցության տոմսեր ծախելով։ Կրոնը ժողովրդի հաշիշն է։ Կրոնը հոգևոր օղու մի տեսակն է, որի մեջ կապիտալի ստրուկները խեղդում են իրենց մարդկային պատկերը, փոքրիշատե մարդավայել կյանքի իրենց պահանջը» (Երկեր, հ. 10, էջ 92—93)։

Չնայած ժամանակակից պայմաններում շահագործման լծի տակ հեծող միլիոնավոր աշխատավորներ հասկացել են կրոնի և իդեալիզմի գաղափարների սնանկությունն ու ռեակցիոն էությունը, սակայն դեռ քիչ չեն այնպիսի մարդիկ, որոնք հավատում են այդ սնանկ գաղափարախոսություններին։ Քիչ չեն նաև այն մարդիկ, որոնք չկարողանալով բացատրել կապիտալի աշխարհին հատուկ տնտեսական ճգնաժամերը, գործազրկությունը, պատերազմները և այլ երևույթներ, դրանք դիտում են որպես աստվածային պատիժ ու նրանց մասին ստեղծում կեղծ, ֆանտաստիկ պատկերացումներ։ Այս տեսակետից ժամանակակից մարդկանց մոտ կրոնական հավատալիքների ծագման և պահպանման խթանը ոչ թե բնության ահռելի ուժերի դեմ պայքարի նրանց անզորությունն է, այլ կապիտալի աշխարհում տիրող դասակարգային ճնշման դեմ մարդկանց անզորությունը, նրանց անօգնական վիճակը։ Տարբերությունն այն է միայն, որ նախամարդը ենթակա էր բնության ուժերի, իսկ շահագործողական հասարակարգերում ապրող ժամանակակից մարդը՝ հասարակական-դասակարգային ուժերի ազդեցությանը։

Ինչպես հայտնի է, նախնադարյան մարդը կարողանում էր արտադրել շատ չնչին քանակությամբ գոյության միջոցներ, այն էլ միայն իր համար։ Սակայն հետագայում, երբ նա հասավ զարգացման բարձր աստիճանի, կարողացավ բարձրացնել նաև իր աշխատանքի արտադրողականությունը և արտադրել, ոչ միայն առօրյա կարիքների բավարարման, այլև հավելյալ արտադրանք, որը նրա փառավոր հաղթանակն էր բնության ուժերի դեմ մղած պայքարում։ Մարդն առաջին անգամ հնարավորություն ստացավ նյութական բարիքներ ստեղծելու վաղվա օրվա համար։ Սակայն մարդու այդ նոր նվաճումն, իր հերթին, նաև չարիք ծնեց մարդկության համար։ Մարդկային հասարակության առաջընթաց նավն իր խարիսխը ձգեց մամռոտ ծովածոցում՝ ծնվեց մասնավոր սեփականությունը, որն իր հերթին հանգեցրեց դասակարգերի առաջացման։ Անդասակարգ հասարակությունը բզկտվեց իրենց շահերով հակա-

դիր, անտագոնիստական դասակարգերի։ Մարդը, որ բնության ստրուկն էր, դարձավ մարդու ստրուկը, իր իսկ ստեղծած կարգերի ստրուկը։ Եվ, քանի որ շահագործվող աղքատը, ստրուկ մարդը այլ միջոցներ չունի բացի երազելուց, ուստի դիմում է կրոնին, որը նրանց տանջանքների համար փոխհատուցում է խոստանում, եթե ոչ երկրային, գոնե անդրշիրիմյան կյանքում, ոչ թե նրա համար, որ չգիտե բնության տարերային ուժերի առաջացման պատճառները, կամ տգետ է, այլ նրա համար, որ անզոր է դասակարգային՝ սոցիալական ուժերի հանդեպ։

Սակայն հարցը միայն դրանով չի սահմանափակվում։ Աստծուն հավատում են ո՛չ միայն աղքատները, այլև հարուստները։ Դասակարգային հասարակության մեջ ո՛չ միայն ճնշվածներն ու շահագործվողներն են անզոր կերպով ենթարկվում հասարակական կյանքի կույր ուժերին և տարերայնորեն զարգացող հասարակական օրենքների ազդեցությանը, այլ ամբողջ հասարակությունը։ Հասարակական կյանքի կույր ուժերը, շահագործողական հասարակարգերում քաղաքակրթված մարդկանց կողմից նույնպես դիտվում են որպես խորհրդավոր, գերբնական։ Կապիտալիստական հասարակարգում մարդու ամբողջ կյանքը կախված է տարերայնորեն ծագող իրադրություններից, որոնք բխում են տվյալ հասարակարգի արտադրաեղանակի ոչ պլանային բնույթից։ Սարսափը վաղվա օրվա համար համակել է ո՛չ միայն պրոլետարիատին, շահագործվող դասակարգերին, այլ ամենահարուստ կապիտալիստներին։ Պրոլետարիատին մշտապես սպառնում են սովը, գործազրկությունը, իսկ կապիտալիստներին՝ ներդրված կապիտալի կորուստը և սնանկացումը։

Վերլուծելով կապիտալիստական հասարակության մեջ կրոնի արմատները՝ Վ. Ի. Լենինը մատնանշել է, որ դրանք «...գլխավորապես սոցիալական են։ Աշխատավոր մասսաների սոցիալական ճնշվածությունը, նրանց առերևույթ կատարյալ անօգնականությունը կապիտալիզմի կույր ուժերի հանդեպ, որն ամեն օր և ամեն ժամ հազարապատիկ ավելի ամենասոսկալի տառապանքներ, ամենավայրագ տանջանքներ է պատճառում շարքային բանվոր մարդկանց, քան ամեն տեսակ արտակարգ պատահարներ, ...ահա թե որտեղ է կրոնի արդի ամենախոր արմատը... երկյուղը կապիտալի կույր ուժերի հանդեպ, որը կույր է, որովհետև ժողովրդի մասսաները չեն կարող նախատեսել, որը պրոլետարիատի և մանր տնտեսատիրոջ կյանքի ամեն մի քայլափոխում սպառնում է նրան բերել «հանկարծահաս», «անակնկալ», «պատահական» քայքայում, կորուստ, մուրացկանություն, պաուպերի, պոռնկության, սովամահության դուռը հասցնել և հասցնում է,— ահա արդի կրոնի... արմատը...» (Երկեր, հատ. 15, էջ 505)։

Կրոնը ո՛չ միայն սոցիալական, այլև գնոսեոլոգիական (ճանաչողական) արմատներ ունի։ Կրոնի (ինչպես և իդեալիզմի) թեորիական-ճանաչողական արմատները կայանում են նրանում, որ ճանաչողության բարդ, բազմակողմանի և հակասական պրոցեսից վերցվում է ինչ-որ մի կողմը և չափազանցվում՝ ի վնաս մյուս կողմերի։ Ինչպես մատնանշել է Լենինը, իդեալիզմն ու կրոնը ճանաչողության գծերից, կողմերից մեկի, միակողմանի, չափազանցեցրած զարգացումն է, ճանաչողության բարդ պրոցեսի կողմերից մեկի վերածումը «բացարձակի՝ մատերիայից, բնությունից կտրված, աստվածայինի»։ Այդ են վկայում նաև փիլիսոփայության մեջ էմպիրիզմի, ռացիոնալիզմի, սուբյեկտիվ իդեալիզմի և դոգմատիզմի ուղղությունները։ Մյուս թեորիական

իմացական մոմենտը, որից կարող են կառչել իդեալիզմն ու կրոնը, հանդիսանում է գիտական ճանաչողության դժվարությունները, գիտության կողմից տակավին չլուծված հարցերի առկայությունը։

Միաժամանակ բուրժուազիան իր հերթին ջանք չի խնայում հասարակության գիտակցության մեջ սերմանելու և ամրապնդելու կրոնական նախապաշարումներ՝ սնոտիապաշտություն, միստիկական գաղափարներ։ Բայց հետաքրքրական է, որ երբեմն իրենց հորինած, իրենց ստեղծած հավատալիքներին հավատում են նաև իրենք՝ շահագործողները, այնպես, ինչպես վայրենին իր սեփական ձեռքերով կավից կուռք էր ստեղծում և ապա հավատում էր իր ստեղծածի զորությանը։ Կրոնին հավատացող մարդն ունի աչքեր, որպեսզի չտեսնի, ունի բանականություն, որպեսզի չխորհի,— մատնանշել է Ֆոյերբախը։ Ինչո՞ւ են ուրեմն մարդիկ կապիտալիստական հասարակության մեջ զարգացած տեխնիկայի, գիտության ու կուլտուրայի առկայության պայմաններում, անկախ իրենց սոցիալական դրությունից, կրթությունից, հավատում աստծուն։ Այստեղ քիչ դեր չի խաղում նաև եկեղեցու իշխանությունը, որը մարդկանց դաստիարակում է ռեակցիոն, կրոնական, իդեալիստական գաղափարներով, կանխամտածված կերպով մթագնում է մարդկանց գիտակցությունն ամեն տեսակ նախապաշարմունքներով, կեղծ, ֆանտաստիկ ու միստիկական պատկերացումներով։

Սակայն միայն կրոնական դաստիարակության, միայն կրոնական զգացմունքներով և խաբեությամբ ժամանակակից մարդուն չի կարելի դարձնել կրոնի գերին.-անհրաժեշտ են այլ, ավելի հիմնավոր պատճառներ ևս։ Ժամանակակից կրոնի գոյության գլխավոր պատճառը, ինչպես նշեցինք, պետք է որոնել կապիտալի աշխարհի մարդկանց կեցության մեջ, ուր հասարակության լայն խավերը ճնշումից ու տառապանքներից ազատվելու համար այլ միջոց չգտնելով դիմում են անիրական երազանքների, իլյուզիայի, թմրության։ Շահագործողական դասակարգերի առկայության պայմաններում մարդկանց առօրյա կյանքն այնպիսին է, որ նրանց գամում է կրոնական ֆանտաստիկ երազանքներին։ Կապիտալի աշխարհում ոչ թե մարդն է իշխում բնության և հասարակական երևույթների վրա, այլ հակառակը։

Գիտությունը, մատերիալիստական փիլիսոփայությունը վաղուց արդեն ապացուցել են, որ «ինքնածին» գաղափարներ չկան և չեն էլ կարող լինել։ Մարդու գիտակցության մեջ ոչ մի գաղափար, հասկացողություն, պատկերացում, միտք, հավատալիք և զգացմունք ինքնածին չի առաջանում, դրանք արդյունք են շրջապատող իրականության ու հասարակական կյանքի ազդեցության։ Մարդու բոլոր զգացմունքներն ու հավատալիքները դրսևորվում են նրա ֆիլոգենետիկ կյանքի զարգացման ճանապարհին, որպես կեցության յուրահատուկ անդրադարձում նրա գիտակցության մեջ։ Մարդու մոտ ոչ մի զարմանք չի կարող առաջանալ նրա կեցությունից անկախ, այդ իսկ պատճառով անհերքելի է այն միտքը, որ չկան ու չեն կարող լինել «վերուստ» տրված կրոնական գաղափարներ, զգացմունքներ։ Ուրախությունը, տխրությունը, վախը, հրապուրանքը, սերը կամ ատելությունը մարդկանց մոտ առաջանում են շրջապատի ազդեցության շնորհիվ, անկախ կրոնական պատրանքներից ու աշխարհայացքից։ Դրանք մարդկանց մեջ գոյություն ունեին մինչև կրոնի ծագումը և գոյություն կունենան նրա անհետանալուց հետո ևս։ Տարբեր կրոններ հավատացյալների մեջ զարգացնում են տարբեր զգացմունքներ՝ մասնավորապես վախի, կեղծ երախտագիտության,

սարսափի, «սիրո», ատելության և այլն, օգտագործելով դրանք իրենց նպատակների համար։ Կրոնը և եկեղեցին մարդկային այդ զգացմունքներին տալիս են կրոնական երանգ, կապելով դրանք «գերբնական ուժերի», «աստծո», «հրեշտակների», «չար» ու «բարի» ոգիների և այլ աստվածային ուժերի հետ։

Կրոնը չի ծնվել մարդու հետ միասին։ Եթե մարդուն նրա ծնված օրից դաստիարակեն այնպես, որ նա չշփվի հավատացյալների հետ, եթե նրան հենց կյանքի սկզբից ճիշտ հասկացողություն տան շրջապատող աշխարհի մասին, ռեալ և գիտական կերպով բացատրեն այն ամենը, ինչ տեղի է ունենում բնության և հասարակության մեջ, եթե դնեն այնպիսի պայմաններում, որ նա ոչ մի սոցիալական ճնշում չզգա, ապա նա ոչ մի կրոն չի ունենա, չի զգա կրոնական հավատալիքների կարիքը. Նրա բանականությունը չեն մթագնի անդրշիրիմյան դրախտային հավերժական կյանքի աստվածային հրապույրները։

Կրոնական հավատալիքների ծագման պատճառները սրանով չեն սպառվում, որովհետև, ինչպես հայտնի է, կրոնական հավատալիքներից զերծ չեն նաև բավականին զարգացած և գիտելիքներով զինված մարդիկ, իսկ երբեմն էլ՝ նույնիսկ գիտնականներ։ Ինչպես հայտնի է, մեզ մոտ՝ սոցիալիզմի երկրում, ուր հիմնովին արմատախիլ են արված կրոնական հավատալիքներ ծնող բոլոր սոցիալական արմատները, այնուամենայնիվ որոշ մարդիկ դեռ հավատում են աստծուն, սրբերին և այլ աստվածային ուժերի։ Այսպիսի մարդկանց գիտակցության մեջ կրոնական հավատալիքների սաղմնավորման ու պահպանման պատճառը կրոնապաշտ մեծերի դաստիարակությունն է, նախնիների սովորության պահպանումը, տրադիցիայի ուժը, հնի, կապիտալիզմի մնացուկների պահպանումը նրանց մտաշխարհում։ Այստեղ իրենց դերն են խաղում նաև կապիտալիստական աշխարհից այս կամ այն ճանապարհով թափանցող ռեակցիոն գաղափարները, պատերազմի ժամանակ տարածվող կրոնական և սնոտիապաշտական հավատալիքները, գիտության կողմից դեռևս չբացահայտված շատ հարցեր. օրինակ, այն, որ դեռևս անբուժելի են որոշ հիվանդություններ։ Այդ գործում որոշակի դեր են խաղում նաև կանխամտածված հորինվածքները, կրոնական առասպելների դիցաբանական շղարշումն ու խաբեությունները։ Աստծուն հավատում են հատկապես նրանք, ովքեր փոքր հասակից դեռևս ընդունակ չլինելով սեփական դատողություններ անելու կյանքի երևույթների մասին, շրջապատի դաստիարակության և ներշնչման ազդեցությամբ, ընտելացել են կրոնի «ճշմարտությանը»։

Շարժվում է պատմության անիվը, իր հետևում թողնելով հասարակական կյանքի բազմազան երևույթներ, բազմաթիվ սերունդներ՝ իրենց սովորություններով ու գաղափարախոսությամբ։ Եվ հեռու չէ այն օրը, երբ նա, ով ստեղծել է պաշտամունքն ու կրոնն ընդհանրապես, հենց իր ձեռքով կխորտակի այն. մարդն ինքն էլ կդառնա իր ստեղծած աստծո գերեզմանափորը։ Գիտության, և, հատկապես Սովետական աստրոֆիզիկայի նվաճումներն այժմ բանականության հզոր զենքով են թափանցում տիեզերքի անհուն տարածությունները, ուր մատերիայի՝ տիեզերական մարմինների շարժման հավերժական օրենքին հնազանդ ապրում են ոչ թե աստվածները, այլ երկնային մարմինները՝ ծնվելու և մեռնելու հավիտենական երկունքով բռնված։

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԽԻԶԱԽ ԲԱԶԵՆԵՐԸ

1963 թ. փետրվարին լրանում է ՍՍՌՄ Քաղաքացիական ավիացիայի 40 տարին։ Մեր աշխատակիցը զրույց ունեցավ Քաղաքացիական օդային նավատորմի Հայկական առանձին ավիախմբի հրամանատարի քաղաքական գծով տեղակալ ընկ. Զ. ՊՈՂՈՍՅԱՆԻ հետ, որն ասաց հետևյալը.

— Յոթնամյակի անցած չորս տարիները գիտության ու տեխնիկայի վճռական բնագավառներում պատմական հաղթանակներ բերին մեր ժողովրդին։ Սովետական քաղաքացիներ Յուրի Գագարինի, Գերման Տիտովի, Անդրիան Նիկոլաևի և Պավել Պոպովիչի տիեզերական թռիչքները ցույց տվին գիտատեխնիկական մտքի մեծ նվաճումները ՍՍՌՄ-ում։ Մենք, ավիատորներս, այդ բանն առանձնապես լավ ենք զգում։

Մեր քաղաքացիական օդային նավատորմը դեռ երբեք այնպիսի թափով չի զարգացել, ինչպես մեր օրերին։ Չէ՞ որ դեռ մի երկու-երեք տարի առաջ ընդամենը մի քանի օդային ուղիներում էին շահագործվում գազատուրբինային շարժիչներով բազմատեղ արագընթաց ինքնաթիռները։ Իսկ այժմ այդ ինքնաթիռներն արդեն շահագործվում են 76 ներքին և 46 միջազգային օդային ուղիներում։ Ներկայումս Ա. Ն. Տուպոլևի կոնստրուկցիայի ՏՈւ—104, ՏՈւ—104—A և ՏՈւ—104—Б ինքնաթիռներն սպասարկում են 59 օդային ուղիների, Ս. Վ. Իլյուշինի ԻԼ—18 կոնստրուկցիայի ինքնաթիռները՝ 42 և Օ. Կ. Անտոնովի ԱՆ—10 կոնստրուկցիայի ինքնաթիռները՝ 21 օդային ուղիների։ Եթե յոթնամյակի սկզբում ռեակտիվ ինքնաթիռներով օդային փոխադրությունների տեսակարար կշիռը կազմում էր ընդամենը 17 տոկոս, ապա 1961 թվականին այն հասավ 67,5 տոկոսի։ Երբ խոսք է լինում տեսակարար կշռի մասին, պետք է նկատի ունենալ և այն, որ փոխադրությունների ծավալն էլ արագ աճում է։ Այսպես, օրինակ, ուղևորների փոխադրությունը 1961 թվականին, 1953 թվականի համեմատությամբ, ավելացել է մոտ 12, իսկ 1958 թվականի համեմատությամբ՝ երեք անգամ։ Օդային փոխադրությունների ավելացման այդպիսի արագ թափ չի տեսել կապիտալիստական և ոչ մի երկիր։

Օդային տրանսպորտն ավելի ու ավելի մեծ չափով է մտնում սովետական մարդու կենցաղի մեջ։ Վերջին ժամանակներս զգալի չափով կատարելագործվել են տեղական օդային հաղորդակցության գծերը և 1961 թվականին ուղևորների ընդհանուր թվի 57 տոկոսը փոխադրվել է այդ գծերով։

Օդային փոխադրությունների աճի հետ մեկտեղ մեզ մոտ իջնում են տարիֆները։ Կապիտալիստական երկրներում վերջին հինգ տարում օդային ներքին տարիֆները մնացել են անփոփոխ (դրանք 2—2,5 անգամ բարձր են մեր տարիֆներից)։ Քաղաքացիական ավիացիան կապիտալիստական երկրներում շարունակում է մնալ որպես հարուստների տրանսպորտ։ Այնինչ մեզ մոտ ավիացիայից օգտվում են ավելի ու ավելի լայն ժողովրդական մասսաները։

Այժմ ՍՍՌՄ օդային նավատորմը խնդիր է դրել առաջիկա երկու տարում օդային փոխադրությունների տարիֆներն իջեցնել ևս 20—30 տոկոսով և յոթնամյակի վերջում տոմսի արժեքը հասցնել գնացքի կուպեավոր վագոնի տոմսի արժեքին։

Մեր ավիացիան, իրար մոտեցնելով երկրի ամենահեռավոր շրջանները, դրանով իսկ ուժեղացնում է տնտեսական ու կուլտուրական կապերը նրանց միջև և նպաստում մեր Հայրենիքի ժողովուրդների տնտեսական ու կուլտուրական մերձեցմանը։ Ավիացիան ավելի, քան տրանսպորտի որևէ այլ տեսակ, հնարավորություն է տալիս մեծ չափով տնտեսել ժամանակը։ Հաշված է, որ ինքնաթիռով մեկ միլիոն ուղևոր փոխադրելը, տրանսպորտի մյուս տեսակների համեմատությամբ, մոտ 2 միլիոն 800 հազար մարդ-օրվա խնայողություն է տալիս։ Այդ ազատ ժամանակը սովետական մարդիկ օգտագործում են շահավետ աշխատանքային գործունեության, հանգստի, ինքնազարգացման, իրենց երեխաների դաստիարակության և այլ նպատակներով։ Իսկ այս ամենը, վերջին հաշվով, նպաստում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, որը վճռական նշանակություն ունի կոմունիզմի հաղթանակի համար։

Վերջին տարիներս խիստ զարգացել է հատուկ կիրառման ավիացիան։ Ահա մի քանի համեմատություն։ 1953 թվականին գյուղատնտեսության և անտառտնտեսության մեջ ավիաքիմիական աշխատանք է կատարվել մոտ վեց միլիոն հեկտար տարածության վրա, 1961 թվականին՝ 26 միլիոն, իսկ յոթնամյակի վերջում կհասնի ավելի քան 40 միլիոն հեկտարի։

Գյուղատնտեսության հետագա վերելքի, գյուղատնտեսական կուլտուրաների բերքատվության բարձրացման գործում քաղաքացիական ավիացիան խոշոր դեր ունի կատարելու։ Այդ դերն ավելի ու ավելի է մեծանում գյուղատնտեսության մեջ հերբիցիդների և այլ թունաքիմիկատների կիրառման կապակցությամբ։

Ներկայումս չկա ժողովրդական տնտեսության այնպիսի մի բնագավառ, որին ավիացիան այս կամ այն չափով չսպասարկի։ Օդանավատորմի ինքնաթիռներն ակտիվ մասնակցում են Արկտիկայի և Անտարկտիդայի հետազոտման գործին, օգնում երկրաբանական-հետախուզական աշխատանքներին՝ նպաստելով նավթի, գազի, պոլիմետաղների, ոսկու և այլ հանքավայրերի հայտաբերմանը։ Անգնահատելի է ավիացիայի նշանակությունը փոստային բոլոր տեսակների, մանավանդ պարբերական մամուլի առաքման գործում։ Էլ չեմ խոսում սանիտարական ավիացիայի մասին, որն ամբողջ բնակչության սերն ու հարգանքն է վաստակել։

Լայն հոսանքով օդային ուղիներ է դուրս գալիս ժամանակակից ավիացիոն տեխնիկան։ Մեծանում է տուրբոպտուտակային և տուրբոռեակտիվ ինքնաթիռների թիվը, որոնք այսօր արդեն օդային նավատորմում հիմնական տեղ են գրավում։

Փորձնական թռիչքների փուլից արդեն դուրս է եկել և Մոսկվա—Խաբարովսկ ուղեծիր հանվել ՏՈւ—114 ինքնաթիռը։ Դա աշխարհում ամենախոշոր օդանավն է. բեռնատարողությամբ և թռիչքի հեռավորությամբ նա աշխարհում հավասարը չունի։ Նրա լիակատար թռիչքային կշիռը հասնում է 175 տոննայի, իսկ շարժիչների հզորությունը՝ ավելի քան 60 հազար ձիու ուժի։ Դա 15 հազար ձիու ուժով ավելի է, քան Վ. Ի. Լենինի անվան հզոր ատոմագնաց սառցահատի շարժիչների ուժը։ ՏՈւ—114 տուրբոպտուտակային օդանավը

170 կամ 220 ուղևորներով յոթ հազար կիլոմետր տարածությունն առանց միջանկյալ վայրէջքների անցնում է ինը ժամից էլ պակաս ժամանակամիջոցում։

Մոտ օրերս ուղեծիր են դուրս գալու ԱՆ—24, ԻԼ—62 և ՏՈւ—124 ինքնաթիռները։ Երկու մոտորանի ԱՆ—24-ի կրեյսերային արագությունը ժամում 500 կիլոմետր է։ Ինքնաթիռը վերցնում է 32—42 ուղևոր, թռիչքային ու վայրէջքային հիանալի տվյալներ ունի և կիրառվելու է գլխավորապես ուղևորներին տեղական օդային գծերից մագիստրալ օդանավակայանները տեղափոխելու համար։ ՏՈւ—124 երկմոտորային ինքնաթիռը, որը ժամում 850—900 կրեյսերային արագություն ունի, նախատեսվում է լայնորեն օգտագործել ոչ միայն երկրի ներքին, այլև մերձակա միջազգային գծերում։

Մեր երկրի օդանավատորմի օդագնացների փառապանծ շարքերում իր արժանի տեղն է գրավում քաղաքացիական օդանավատորմի Հայկական առանձին ավիախմբի կոլեկտիվը։ 1953 թվականին դանդաղընթաց ՊՈ—2 ինքնաթիռների բազայի վրա ստեղծված Հայաստանի ավիաջոկատը օրեցօր դառնում է ժամանակակից տեխնիկայով հագեցած քաղաքացիական օդանավատորմի տերիտորիալ վարչություններից մեկը։ Հայաստանում Սովետական իշխանության հաստատման և Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի ստեղծման 40-ամյակի տոնակատարության նախօրյակին Երևանում շահագործման հանձնվեց նոր՝ «Արևմտյան» օդանավակայանը, որի շնորհիվ ռեսպուբլիկայի աշխատավորները հնարավորություն ստացան հարմարավետ ԻԼ—18 ինքնաթիռով մի քանի ժամում հասնելու Մոսկվա, Լենինգրադ, Կիև, Սիմֆերոպոլ, Մինքրալնիե վոդի, Սոչի, Բաքու և մեր անծայրածիր Հայրենիքի արդյունաբերական ու կուլտուրական այլ կենտրոններ։

Եթե 1955 թվականին ԼԻ—2 ինքնաթիռներով մինչև Մոսկվա թռիչքը տևում էր 12 ժամ, երեք պարտադիր վայրէջքով, ապա այժմ ԻԼ—18-ը այդ նույն տարածությունն առանց միջանկյալ վայրէջքի կտրում է 3 ժամ 10 րոպեում։

Հայաստանի հեռավոր մարդատար օդային ուղիներում իրենց երկարամյա, անբասիր ու բարեխիղճ աշխատանքով աչքի են ընկնում Հայաստանի ավիախմբի վետերաններ, քառակի միլիոնատեր Հարություն Պարոնյանը, եռակի միլիոնատերեր Շավարշ Սարգսյանը, Իվան Կուբատյանը, Միխայիլ Պարակչիևը, կրկնակի միլիոնատեր ավագ-շտուրման Հովհաննես Արուցյանը, քառակի միլիոնատեր, բորտ-ռադիստ Սուրեն Թունյանը, բորտ-մեխանիկ Գրիշա Հովհաննիսյանը և ուրիշներ։

Իրենց լավ աշխատանքով մեր միլիոնատերերից ետ չեն մնում ԻԼ—18 ինքնաթիռների հրամանատարներ Աշոտ Շահրամանյանի, Բորիս Մարկովի, ԻԼ—14 ինքնաթիռների հրամանատարներ Օլեգ Սելեզնյովի, Գուրգեն Բաղդասարյանի անձնակազմերը և ուրիշներ։

Մեր ավիախմբին փառք բերեց օդաչու Էդիկ Բախշինյանի անօրինակ սխրագործությունը։ Մարտական «Կարմիր Դրոշ»-ի շքանշանով պարգևատրված Բախշինյանն այժմ մեծ հաջողությամբ թռիչքներ է կատարում ԻԼ—14 ինքնաթիռով, փոխադրելով ուղևորներ Խարկով, Օդեսա, Թբիլիսի և այլ քաղաքներ։

Ավիախումբը խոշոր աշխատանք է կատարում ռեսպուբլիկայի ներքին գծերով ուղևորներ, փոստ և բեռներ փոխադրելու ուղղությամբ։ Երևանը օդային գծերով կապված է Ջերմուկ կուրորտի, Սիսիանի, Գորիսի, Ղափանի, Լենինականի, Ստեփանավանի, Ախալքալակի, Կիրովականի, Բասարգեչարի, Եղեգնաձորի, Ստեփանակերտի և այլ վայրերի հետ։ Ավտոմեքենայի 10—11 ժամվա

ճանապարհը մեր ԱՆ—2 ինքնաթիռներն անցնում են մեկ ժամում։ Ամեն օր Երևանից շրջաններն են թռչում 500—600-ից ավելի ուղևորներ։ Իրենց օրինակելի աշխատանքով հատկապես աչքի են ընկնում 37-րդ ավիաէսկադրիլիայի օդաչուները, որի հրամանատարն է երիտասարդ օդաչու Ռոբերտ Բաղրամյանը։ Աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի օրինակ են տալիս ինքնաթիռի հրամանատարներ Գրիգոր Հայրապետյանը, Սերգեյ Տրաքզանյանը և ուրիշներ։

Ավիախմբի օդաչուներն ակտիվ մասնակցում են կոլտնտեսային դաշտերի բերքատվության բարձրացման համար մղվող պայքարին։ 1962 թվականի գարնան և ամառվա ընթացքում 36-րդ ավիաէսկադրիլիայի օդաչուներ Վլադիմիր Սենյագինը, Կոբա Մարկոսյանը, Ամրա Զաքարյանը, Ռաֆիկ Կոստանդյանը և ուրիշներ մի քանի երկաթուղային վագոն պարարտանյութ ու թունաքիմիական նյութեր են փոխադրել Հայաստանի ու Ադրբեջանի կոլտնտեսային դաշտերը։

Ուսումնասիրելով ՍՄԿՊ Կենտկոմի Նոյեմբերյան պլենումի որոշումները և պլենումում ընկեր Ն. Ս. Խրուշչովի զեկուցումը, մեր օդային նավատորմի անձնակազմը պարտավորվել է ավելի լավ օգնել գյուղի աշխատավորներին՝ կոլտնտեսությունների ու սովխոզների առջև դրված խնդիրները պատվով կատարելու համար։

Ավիախմբի օդաչուները մեծ օգնություն են ցույց տալիս առողջապահության օրգաններին՝ դժվարին ռելիեֆ ունեցող հեռավոր անկյուններում ապրող մարդկանց կյանքը փրկելու գործում։ Ավիախումբը օգնում է նաև գիտահետազոտական հիմնարկություններին ու հիդրոօդերևութաբանական ծառայությանը՝ մեծ բարձրությունների վրա մթնոլորտային պայմաններն ուսումնասիրելու բնագավառում։ Մեր օդաչուներն օգնում են երկրաբանական-հետախուզական կազմակերպություններին մեր ռեսպուբլիկայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի հանքավայրերը հետախուզելու, դրանով իսկ նպաստելով երկրի հանքային ռեսուրսների ավելացմանը։

Հիշատակման արժանի է նաև մեր ինժեներա-տեխնիկական և սպասարկող անձնակազմի ծանր ու քրտնաջան աշխատանքը։ Ավիախմբի գլխավոր ինժեներ կոմունիստ Նիկոլայ Միլյուկովի, ինժեներներ Բորիս Փիլիպոսյանի, Արկադի Բալաշովի և այլոց գլխավորությամբ նրանք ինքնաթիռները նախապատրաստում են անվտանգ թռիչքների համար։ Սպասարկող անձնակազմի մեջ իրենց բարձր արտադրողական աշխատանքով աչքի են ընկնում գծային շահագործման արհեստանոցի պետ Մարտին Հովհաննիսյանը, գծային ռադիոտեխնիկ կոմերիտական Մաքսիմ Գրիգորյանը, հատուկ ավտոմեքենայի վարորդ Տիգրան Միքայելյանը, հերթափոխային ինժեներ Միհրան Կարապետյանը, տեխնիկ-բրիգադավար Սպարտակ Մանուկյանը, ռեակտիվ ինքնաթիռների տեղամասի հերթափոխության պետ Մարտիրոս Շահինյանը, դիսպետչեր Վասիլի Օլխովնիկովը և ուրիշներ։

ՍՍՌՄ Գերագույն Սովետի որոշման համաձայն Զինված Ուժերը կրճատվելու կապակցությամբ մեր օդանավակայանում աշխատելու են եկել բանակից զորացրված օդաչուներ, ստորաբաժանումների հրամանատարներ, ինժեներներ ու տեխնիկներ։ Նրանք լծվել են խաղաղ ստեղծագործական աշխատանքի և իրենց արժանի ներդրումն են կատարում մեր ընդհանուր գործում։ Այստեղ հարկ է ընդգծել կործանիչ գնդի նախկին հրամանատար, պաշտոնաթող գնդապետ կոմունիստ Պավել Տարասովի, գնդի հրամանատարի՝ թռիչքային մասի գծով տեղակալ, փոխգնդապետ Միխայիլ Պրոկաշինի, ավիաէսկադրիլիայի հրամանատար, այժմ ԻԼ—14 օդանավի հրամանատար մայոր Գագիկ Պապյանի, էսկադրիլիայի հրամանատար, այժմ օդանավակայանի երթևեկության գծով պետի տեղակալ մայոր Վարդան Բադալյանի և այլոց լավ աշխատանքը։

Մեր ավիախմբի կոլեկտիվի անդամների ճնշող մեծամասնությունը բարեխիղճ է աշխատում, պատասխանատվության բարձր զգացումով և հմտորեն է կատարում հանձնարարված գործը։ Բայց, ինչպես ամեն մի մեծ կոլեկտիվում, այնպես էլ մեզ մոտ դեռևս հանդիպում են մարդիկ, որոնց մոտ ցածր է պատասխանատվության զգացումը, խախտում են թռիչքային կարգը։ Դրանց թիվը, իհարկե, շատ փոքր է։ Մեր խնդիրն է՝ բարձրացնել պահանջկոտությունը յուրաքանչյուր ստորաբաժանման մեջ, ամենուրեք ստեղծել անհանդուրժողական վերաբերմունք կարգապահության խախտումների նկատմամբ։ Օդանավակայանների, ծառայությունների ղեկավարները, պարտիական, պրոֆմիութենական և կոմերիտական կազմակերպությունները պետք է ամենօրյա հսկողություն սահմանեն, որպեսզի ճշտությամբ կատարվեն թռիչքային աշխատանքի գործող կանոնները, բոլոր աշխատողներին դաստիարակեն գիտակցական կարգապահության ոգով։

Քաղաքացիական օդանավատորմի Հայկական առանձին ավիախմբի կոլեկտիվը բոլոր ջանքերը կգործադրի, որպեսզի պատվով կատարի այն խնդիրները, որոնք դրված են նրա առջև յոթնամյակի հինգերորդ տարում։

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՕԴԱՅԻՆ ԴԱՐԲԱՍՆԵՐԸ

ՍՍՌՄ Քաղաքացիական օդային նավատորմի ինքնաթիռները այժմ օրական օդ են բարձրացնում ավելի քան 100 հազար ուղևորներ: Յոթնամյակի անցած չորս տարում ավիացիոն փոխադրումների ծավալը երկրում ավելացել է համարյա երեք անգամ:

Մոսկվայի ավիացիոն հանգույցը դառնում է խոշորագույնը աշխարհում: Ինքնաթիռները մայրաքաղաքը կապել են միութենական բոլոր ռեսպուբլիկաների, տնտեսական խոշոր կենտրոնների, բոլոր մայրցամաքների հետ: Վերջերս շահագործման հանձնվեց աշխարհում ամենամեծ Մոսկվա—Հավանա ավիոգիծը: Սակայն արդեն Մոսկվայի օդանավակայանները չեն կարող բավարարել եղած պահանջները:

Ընդլայնվում են Վնուկովո և Շերեմետևո օդանավակայանները, Լենինգրադյան շրջանում կառուցվում է քաղաքային օդանավակայան: Մերձմոսկովյան Դոմոդեդովո քաղաքից ոչ հեռու կառուցվում է աշխարհում մեծագույն օդանավակայանը, որը պետք է ընդունի և ուղևորի այնքան ճանապարհորդներ, որքան ներկայումս ուղևորում են մայրաքաղաքի բոլոր օդանավակայանները միասին վերցրած: Մոսկվայի օդային նոր դարբասը կառուցվում է տեխնիկայի վերջին խոսքով. միաժամանակ նա կարող է ընդունել նոր տիպի ինքնաթիռներ:

Նոր կյանքի ՁԱՅՆԸ

ՇԱՄԼՈՒՂՑԻՆԵՐԸ

Ես շատ հանքավայրերում եմ եղել, բայց, անկեղծ ասած, ոչ մի տեղ, անմիջապես հանքերին մոտիկ, բնությունն այնպես գեղեցիկ չէ, ինչպես Շամլուղում: Շուրջը ամենուրեք անտառ է՝ հոնու, բոխենու, հացենու, հաճարենու ծառերով: Այս ամենը վաղ առավոտյան այնպիսի պատրանք են ստեղծում, որ թվում է, թե ընկել ես փարթամ բնությամբ մի առողջարան, որն ունենում է սքանչելի գարուն, հովասուն ամառ, ծիրանի բաց և մուգ-կարմիր գույներով զարդարուն աշուն:

Սկսվում է աշխատանքը հանքերում: Ամենից վաղ հանք մտնողներին հարցնում ենք.

— Ո՞ր հանքախորշում եք աշխատում:

— 1717-րդ,— պատասխանում են նրանք և վերելակով իջնում ընդերքի հորիզոնականները:

Զարմանքս եմ հայտնում.

— 1717 հանքախո՞րշ կա Շամլուղի հանքում:

Նրանցից մեկը, լեռնային գործին գիտակ մի մարդ, պատասխանում է, որ այդ ռեսպուբլիկայի ամենահնագույն հանքն է: Ամբողջ երկու դար մարդիկ այս մուտքով ընդերք են թափանցել, հանել օգտակար հանածոն:

— Տարին եթե ութ, ինը նոր հանքախորշ փորած լինեն, այժմ դրանց թիվը պետք է 1717-ի հասնի, թերևս դրանից էլ ավելի,— ասում է նա:— Այս հանքի ընդերքը փորվել է վեց հորիզոնականով: Յուրաքանչյուր հորիզոնական մյուսից ցածր է քառասուն-հիսուն մետրով: Հանքախորշերից մի քանիսի երկարությունը երկուսից հինգ կիլոմետրի է հասնում: Կան և կարճ հանքախորշեր:

Զրույցից հետո մտա վերելակ, սրընթաց իջա հարյուր հիսուն մետր: Վերելակում կան հանքի շատ աշխատողներ:

— Գնում ենք վաթսուներորդ հորիզոնականը,— ասում է մեկը:

— Վաթսուներո՞րդ,— հարցնում եմ ես և ավելացնում,— Զանգեզուրի հանքերում շատ եմ վաթսուներորդ հորիզոնականը որոնել, չեմ գտել, այնտեղ այդպիսի հորիզոնական չկա: Մինչդեռ ես հիշում եմ, որ 1933 թվականին, վեպը գրելիս Վահրամ Ալազանն ամիսներ շարունակ Ղափանի հանքերում է եղել: Ահա, վերջապես, այն:

Հետո հանքի տարեց մարդիկ ինձ ասացին, որ այդ թվականին Ալազանն, իրոք այստեղ էլ է եղել, գրեթե ամեն օր նա իջել է վաթսուներորդ հորիզոնական...

Ինձ տանում են 1717-րդ հանքախորշը: Վերևում կարծում էի, թե դա վերջինն է, մինչդեռ մենք պետք է այցելենք և 1800-րդ հանքախորշը:

Հանքախորշի մարդիկ... Ահա ռեսպուբլիկայի անվանի հանքափոր, կոմունիստ Թորգոմ Հակոբյանը: Նա թեև տասնչորս տարի է, ինչ հանքահատ մուրճ ունի ձեռքին և պեղում է երկրի ընդերքը վաթսուներորդականում, ու թեև վաղուց անցել են նրա երիտասարդական տարիները, բայց բոլորը նրան երիտասարդ Թորգոմ են ասում:

Հարևան լեռան գոգին թիկնած Մարց գյուղն է նրա ծննդավայրը: Նրա հայրն էլ այս նույն հանքում հորատող էր: Մի օր էլ պատանի Թորգոմին նա ասաց.

— Որդի՛ս, իմ հայրն էլ է հանքում աշխատել. քառասուն տարի սրանից առաջ, մի օր նա ինձ թե՝ բոլոր տեսակի գործերին ձեռք զարկեցի ու համոզվեցի, որ հալալ հաց ուտելն ավելի լավ է, քրտինքով ձեռք բերված հացը ամենաքաղցրն է: Հիմա, թեև էն օրերը չեն, բայց երկրին պղինձ է պետք, շատ պղինձ: Քո կռներն էլ ուժով են, տղամարդ ես երևում: Արի դու էլ ինձ հետևիր, մեր ցեղը հանքափորների ցեղ է: Ու ինձ հանք բերեց:

Ժայռեր է տեղահան անում այս Թորգոմս ծռան ծոռ Թորգոմը: Վեց մարդ հազիվ են հասցնում նրա փորածը տեղափոխել, լցնել վագոնիկները: Վերջերս խանդավառ, կլորերես, հրացայտ աչքերով մի երիտասարդ՝ Աբրո Պապյանը, չորս մարդուց բաղկացած կոմպլեքսային բրիգադա կազմեց, և այժմ չորսով են տեղափոխում Թորգոմի հորատածը:

— Պլանը ինչքան բարձրանում է,— ասում է հանքի պետը,— Թորգոմն էլ իր կատարողականն է բարձրացնում: Առաջ օրական երեսուն-քառասուն տոննա էր փորում, իսկ հիմա հասցրել է հիսուն տոննայի:

Հիսուն տոննա հանքաքա՞ր... Դա երկու, երեք տոննա պղինձ է, որից պատրաստված լարը վաթսուներորդ հորիզոնականից կհասնի Խաղաղականի ափերը... Ես խնդրեցի հաշվել, թե տասնչորս տարվա ընթացքում Թորգոմի արտադրած հանքաքարից ինչքա՞ն պղինձ ստացված կլինի: Տեխնիկներից մեկը հաշվեց, հաշվեց և քիչ հետո ասաց.

— Եթե այդքան պղինձը կարել դարձվի և համբարդյունաբերությանը տրամադրվի, Ափշերոնյան թերակղզու հորափորներին լի ու լի կարելի է բավարարել...

Բայց թող ընթերցողը չկարծի, թե Թորգոմի գործը հեշտ է, դյուրին: Այն լի է վտանգներով: Այստեղ դեռ հիշում են, թե ինչպես դեպի վեր ուղղահայաց փորվող մի հանքախորշում քանդվում-փլվում է այն տախտակամածը, որի վրա կանգնած՝ առաստաղն էր փորում Թորգոմը: Ասենք՝ ավելի լավ է ինքը պատմի այդ մասին:

— Ուղղահայաց, նեղ հանքախորշի նեղ ատրիճաններով, համարյա մեկ ու կես փթանոց հանքահատ մուրճը շալակած, բարձրացա երեսուն մետր և սկսեցի փորել: Գործը հաջողությամբ առաջ էր գնում: Մեկ էլ ի՞նչ տեսնեմ. ոտքերիս տակ տախտակամածը երերվում է, երերվում ու, զգում եմ, ահա, ուր որ է, կփլվի: Ի՞նչ անեմ. ոչ կողքիս փորված խորշ կա, որ մտնեմ այնտեղ, տապ անեմ, ոչ էլ ուզում եմ գլորվել երեսուն մետր ցած, որ մեծ կտորս ականջս մնա: Մինչ այդպես մտածում էի, տախտակամածն արդեն հարհատում էր: Ես անմիջապես հանկեցի մի ամուր տախտակ, մի ծայրը մտցրի դիմացի պատի փոքրիկ խորշը, մյուսը՝ ետևի պատի ու, երբ ոտքերիս տակից արդեն գահավիժում էր տախտակամածը, ամրացված այդ տախտակի վրա նստեցի՝ ոտքերս երկու կողմից կախելով: Երբ ես տեղավորվել էի, տեսա, որ տախտակամածի հետ մուրճն էլ է ցած իջնում: Չէ՞ որ այն հենած էր տախտակամածին: Անմիջապես թեքվեցի, բռնեցի ցած սահող մուրճն ու տախտակի վրա հենեցի: Խորշի պատից կախած կարբիդե լապտերի լույսն ավելի ուժեղացրի և ստուգեցի՝ արդյոք հանքահատ մուրճի օդատար ու ջրատար խողովակները չե՞ն վնասվել: Պարզվեց, որ ջրատարը կտրվել է, իսկ օդատարին ոչինչ չի եղել: Խտացրած օդը միացրի փորիչին. հանքախորշը նորից դղրդաց. երեսուն մետր բարձրում, համարյա թե օդից կախված, փորում էի: Բայց տախտակամածի թափվելը ներքևում անակնկալի էր բերել հանքի մարդկանց: Նրանք տագնապած որոնում էին իմ ջախջախված մարմինը, երբ վերևից լսեցին հանքահատ մուրճի հնչյունը: Ու ձայն էին տալիս, կանչում ինձ: Բայց հնչյունի միջից ես չէի կարող լսել: Երբ մի պահ լռեց մուրճիս ձայնը, լսեցի նրանց կանչերը:

— Էլ ի՞նչ եք կանգնել,— գոչեցի,— տախտակամած սարքեք, կարծում եք թե իմ տեղն այստեղ բազավորի թա՞խտ է:

Հնարավոր չէր երեսուն մետր բարձրությամբ ուղղահայաց հանքախորշում մի քանի ժամում տախտակամած կառուցել: Ստիպված, ծայրը ծայրին ամրացված ձողերով պարան են բարձրացնում, հասցնում ինձ: Ես դրա միջոցով, նախ, իջեցնում եմ հանքահատ մուրճը, ապա ծայրը կապում ինձ փրկող տախտակին ու դանդաղ վար սահում: Ձեռքերս հազիվ են դիմանում, ժայռակողերն էլ կողերիս են հարվածում: Մի կերպ ցած իջա: Ներքևում ընկերներն ինձ իրենց ուսերի վրա առան ու այդպես դուրս տարան: «Լավ, բավական է տղերք, ոտքերս ինչի՞ համար են, ցած դրեք»: Իսկ նրանք՝ «Մինչև ձեր տունը քեզ էսպես ենք տանելու»: Շատերի աչքերից ուրախության արցունք էր կախված: Հանձնելով ինձ մեր տնեցիներին՝ ասացին.

— Թորգոմը երկրորդ անգամ է ծնվել:

Թորգոմը երեք հանքախորշում է աշխատում: Ահա, փորել է առաջին հանքախորշի անցքերը և արագ, առանց ժամանակ կորցնելու, անցել հաջորդ հանքախորշ: Աշխատանքի տեղը նախապատրաստված չէ և նախատինք կա այդ հանդարտ, հանգիստ, կորովի մարդու աչքերում:

— Անցյալ ամսին 17 օր պարապուրդ եմ տվել, անխիղճներ, ուզում եք, որ այս ամսի՞ն էլ այդպես լինի,— արագ-արագ խոսում է նա ու ինքն սկսում տեղը նախապատրաստել փորելու համար:

Իրավացի է Թորգոմը: Նա ասում է, որ թեև վերջերս էլ շարունակում է գերակատարել առաջադրանքը, բայց գրեթե միշտ էլ մեծ ճիգով է դրան հասնում, հաճախ գործը վատ կազմակերպելու հետևանքով նա ստիպված է լինում լրացուցիչ, ոչ արտադրողական, երկրորդական աշխատանք կատարել, փոխանակ փորելու, հանքաքար արտադրելու:

Հանքախորշի մարդիկ ջանում են արդյունահանել ավելի շատ հանքաքար: Բայց հանքվարչությունը լուրջ միջոցներ ձեռք չի առնում լավ կազմակերպելու ու նախապատրաստելու աշխատանքը: Այստեղից էլ պլանների թերակատարում, պարապուրդներ: Զրույցի ժամանակ հանքափորները գանգատվում էին, որ վարչության ղեկավարները հազվադեպ են լինում ստորերկրյա աշխարհում, եղած ժամանակ էլ ինչպես հարկն է չեն հետաքրքրվում նրա վիճակով:

***

Անցնում ենք մի այլ հանքախորշ. անվանի հորատող, կոմունիստ Արգար Սահակյանն է բանում այստեղ, որին հոնկանցի Արգար են կոչում: Թե՛ Արգարը, թե՛ հանքից շատ ուրիշ հորատողներ պարծանքով ասում են, որ իրենք Թորգոմի սաներն են, Թորգոմն է նրանց ուսուցել լեռներ պեղելու բարդ ու դժվարին արվեստը: Բայց Արգարը գերազանցել է իր ուսուցչին:

Արգարի մասին խոսելիս ոչ ոք չի մոռանում ասել.

— Նա Բեռլինը գրավեց՝ կոմերիտմիությանը մնաս բարով ասելով, պարտիային զինվորագրվելով:

Հանքում մարդիկ հիացմունքով են խոսում այն մասին, որ Արգարը նոյեմբերի 5-ի գիշերը կորած երակ հայտնաբերեց: Շուրջդ տես, գորշ ապառներ, ժայռե՞ր, ժայռեր են, կախված ամենուրեք. երակը եկել, հասել է այստեղ ու կորել: Արի ու գտիր: Աջ ես փորում՝ չկա, ձախ, վեր, վար՝ չկա: Չկա ու չկա... 1800 հանքախորշ... Ամեն քայլափոխում պատահում ենք խորշերի, որոնց վրա խաչ է քաշված, ասել է թե չպետք է մտնել, լքված է այն: Կորել է երակը, և լքել են հանքախորշը: Իսկ Արգարը 100-րդ հորիզոնականում կորած երակ գտավ: Բոլորն էին այնտեղ, հանքի ինժեներները, բանվորները: Շատ էին որոնել: Քիչ էր մնում այստեղ էլ խաչ դնեին, երբ... Արգարը՝

— Թողեք տեսնեմ:

Ապառները մի ժամի չափ տնտղեց, տնտղեց ու թե.

— Էստեղ պետք է ծակեմ:

Ու փորեց. պայթեցրին, դուրս մղեցին գաղջ օդը: Ցնծությունն սկիզբ առավ հանքախորշում, երակը գտնվել էր, և Արգարն ու նրա ընկերները հափշտակված նայում էին փայլփլուն երակին:

Այս դեպքից տասներկու օր հետո ռեսպուբլիկայի Գերագույն Սովետի սեսիայում էր Արգարը: Ես հանդիպեցի նրան: Զրուցեցինք: «Մի նոր երակ էլ գտա»,— ասաց նա:

Ապա մենք հանդիպում ենք վագոնավարների, պայթեցնողների, ուրիշ պրոֆեսիայի բանվորների: Սրանք էլ պատմում են, որ Արգարից են սովորել սիրել հանքը, ընդերքի աշխատանքը: Աշակերտը ուսուցիչ է դարձել, սովորեցնում է:

Հանքախորշերում մենք հանդիպում ենք ռուսների, հույների, ադրբեջանցիների, ուկրաինացիների. բազմազգ, համերաշխ մի ընտանիք է այս, ուր մեկը սովորում է մյուսից, հպարտանում ընկերոջ սխրանքով:

Հանգստի ժամ է. նախաճաշում են, զրուցում, ուրախանում: Հանքի կապիտալ վերանորոգումների ղեկավարը իտալացի է, նրա ձեռքին ես տեսնում եմ իտալերեն «Ունիտա»-ն:

— Իվանո Վալերիանովիչ Սիստի,— ներկայանում է «Ունիտա»-ն ընթերցողը և մաքուր հայերենով ավելացնում՝ իտալացի եմ:

Բացվում է մի տխուր, բայց հերոսական պատմության կծիկի թել... 1905 թվական, Հռոմ. Բանվոր Վալերիան Սիստիին ձերբակալում են, աքսորում... Միջերկրականի վրա, հենց ծովում, այս հանքերի նախկին տերերը ֆրանսիացիները շատերի հետ Վալերիան Սիստիին էլ բերում են այստեղ, հանք նետում՝ առանց իմանալու, որ հենց հաջորդ տարին նա իր անունը փառքով է պսակելու Ստեփան Շահումյանի կազմակերպած գործադուլում... Հետո, երբ Շամլուղում էլ ծածանվեց Սովետների դրոշը, ռևոլյուցիոն շարժումների մասնակից բանվոր Վալերիան Սիստին իր որդուն՝ «Ունիտա» կարդացող այս Իվանոյին, որ այն ժամանակ դեռ պատանի էր, ասաց.

— Զավա՛կս, մենք մեր Իտալիան կտեսնենք միայն այն օրը, երբ այն կարմիր կդառնա:

Հիմա Վալերիանը չկա. նա հանգչում է այս հանքի մոտ, մի կանաչ նոճու տակ, իսկ որդին չի մոռացել հոր պատգամը, զինվորագրվել է այն պարտիային, որի մարտիկն էր հայրը, և անհագ կարդում է հարազատ «Ունիտա»-ի ամեն մի համարը: Նա տեղյակ է Իտալիայի քաղաքական ու տնտեսական ողջ անցուդարձին, հաճախ հանքախորշի իր ընկերներին պատմում է իտալական կոմունիստների աննկուն պայքարի մասին:

Իվանո Սիստին այժմ հանքում շատ պատասխանատու գործ է կատարում: Ահա, վերելակն իջնում է մինչև 140-րդ հորիզոնականը: Մինչդեռ այնտեղից 180—220-րդ հորիզոնականն են իջնում աստիճաններով, ոտքով՝ մեծ դժվարությամբ: Այդ խորությամբ, ընդերքում, ամբողջ ութսուն մետր ոտքով իջնել և բարձրանալ... Ճիշտ է, առաջներում այժմյան վերելակը չի էլ եղել, և մարդիկ ամբողջ երեք հարյուր երեսուն մետր տարածությունը ոտքով են իջել ու բարձրացել... բայց անցել են այդ ժամանակները. այժմ վերելակը հասցված է հարյուր քառասուներորդ հորիզոնականին: Ահա, վերելակի ուղղությամբ բացել են ուղղահայաց հանքահորը և այժմ Սիստին մի խումբ ընկերների հետ զբաղված է վերելակն այնտեղ հասցնելով:

— Կնստեմ վերելակի մուտքի մոտ, կիջնեմ մինչև 220-րդ հորիզոնականը: Դա հարյուրհարկանի շենքի բարձրություն է, մակերեսից 330 մետր: Իսկի Էյֆելյան աշտարակն այդ բարձրությունը չունի,— խոսում է Իվանո Սիստին:

Ապա նա ավելացնում է, որ վճռել են ժամկետից մեկ ամիս շուտ կատարել առաջադրանքը:

— Շուտով այլևս պետք չեն գա աստիճանները, բանվորները վերելակով կիջնեն ու կբարձրանան,— եզրափակում է նա:

Վերելակը, էլեկտրաքարշերը, փոխադրական սկրեպերները, ապառբարձիչ կռունկները լիովին թեթևացրել են մարդու աշխատանքն ընդերքում:

Այնտեղ, խոր ընդերքում մենք էլի հանդիպում ենք քանի՜-քանի՜ կոմունիստների:

Դուրս ենք գալիս հանքից և բլրին նստելով՝ հիացած դիտում Շամլուղի ձորը: Բլրի ստորոտից, ասես անդունդից այդ պահին դուրս եկավ էլեկտրաքարշը և պղնձաքարով բարձած, մեկ տասնյակի չափ վագոնիկներ ձգելով, անտառի միջով ձգված ռելսերի վրայով սրընթաց առաջ սլացավ: Շամլուղից մինչև Ախթալա՝ խճուղիով քսանհինգ կիլոմետրի չափ ճանապարհ է, մինչդեռ այս ուղին ութ կիլոմետր է: Ընդերքի մարդկանց հանած պղնձաքարը այս ճանապարհով է հասնում հարստացուցիչ ֆաբրիկա:

Երիտասարդ երկրաբաններից մեկը պատմում է հանքերի հեռանկարների մասին:

— Պատկերացնո՞ւմ եք,— հուզված խոսում է նա,— մի քանի տարի առաջ այն կարծիքը կար, որ այս հանքը շատ է հնացել, հարկավոր է փակել: Բայց քանի՜, քանի նոր, հարուստ հանքերակներ ենք բացել: Ուրիշ խոսքով, ծերունին երիտասարդացրել ենք: Եվ այժմ բոլորովին այլ կարծիք գոյություն ունի: Յոթնամյակում նախատեսված է նաև հարստացուցիչ ֆաբրիկա կառուցել: Այնտեղ օրական մինչև հինգ հարյուր տոննա հանքաքար կմշակվի, և ստացված հարուստ կոնցենտրատը կուղարկվի ձուլարան, դրանով և՛ փոխադրման ծախսերը կկրճատվեն, և՛ ձուլումը կհեշտանա. չէ՞ որ կոնցենտրատ ձուլելն ավելի դյուրին է՝ նրանից պղինձն ավելի հեշտ է կորզվում:

Հետո պատմում է, որ փոխվելու է նաև ավանը, մի շարք թաղեր տեղահան են արվելու, որովհետև նրանց ուղղությամբ ընդերքը դատարկ է արդեն և նոր, խոշոր պայթեցումներից փլուզումներ կլինեն: Մարդկանց անվտանգությունն ապահովելու, նոր բնակարաններ կառուցելու համար պետությունը հսկայական միջոցներ է տրամադրել:

— Հարևան այս բարձունքն էլ Ախթալայի լեռ է կոչվում,— շարունակում է նա,— ծրագրված է Ախթալայի հանքերից մինչև այստեղ լեռան միջով տասներկու կիլոմետրանոց հանքուղի անցկացնել: Դա կլինի նաև այդ լեռան հետախուզությունը: Ո՞վ գիտե, գուցե նոր, ավելի հզոր հանքավայրեր գտնենք, դեռ տեսնենք:

***

Իսկ Շամլուղի երեկոնե՜րը...

Շրջում ենք ավանի զբոսայգում, որը խառնըված է անտառին: Հանքի հերոսներին մենք այստեղ էլ ենք հանդիպում: Արգար Սահակյանը երեկոն վայելում է փոքրիկ Դոհարիկի, Սամվելի, երկրորդ և չորրորդ դասարանցիներ Զեմֆիրայի ու Զոյայի հետ: Երեխաներն են: Կինը՝ Մարուսյան, ասել է.

— Երեխաներին հետդ տար, ես էլ տնային գործերով զբաղվեմ:

Արգարն ասես այլ մարդ է այստեղ, զգայուն ու մեղմ: Հագնված է վայելուչ, նորաձև: Այստեղ է և Թորգոմը իր որդիների՝ Կարոյի, Վաչագանի ու Վաղինակի հետ:

Հաճելի է նրանց, ընդերքի հռչակավոր վարպետներին, աշխատանքից հետո տեսնել այսպես լավ հանգստանալիս, շրջապատված իրենց զավակներով...

Ահա և ակումբը՝ Լալվարի դեմ դիմաց: Կինոնկար է ցուցադրվում դահլիճում: Ճաշասենյակը, ընթերցարանն ու գրադարանը լեփ-լեցուն են մարդկանցով: Իվանո Վալերիանովիչ Սիստին այստեղ արդեն «Պրավդա» է կարդում:

— Վաղը որսի եմ գնալու,— ասում է նա:

Սիրում է որսը, երբեմն որսի հետևից ընկած՝ հասնում է մինչև Լալվարի գագաթը: Քանի՜ արջ է որսացել նա և գիշատիչ այլ կենդանիներ: Ինը գայլ որսալու համար ինը շնորհակալագիր ունի որսորդմիությունից:

Իվանոն վեց զավակ ունի: Նրանցից մեկի անունը Վալերիան է. ավարտել է Երևանի Լեռնամետալուրգիական տեխնիկումը, դարձել որակյալ տեխնիկ: Սիստին ունի և թոռներ, որոնցից մեկին մենք հանդիպեցինք մանկապարտեզում, խոպոպներին՝ ձյունաթույր ժապավեն: Նրա աչքերը... Ադրիատիկի ու Սևանի կապուտությունն, ասես, միախառնված էին այդ աչքերում...

Ակումբի մի սենյակում քաղպարապմունք էր: Ունկնդիրները՝ հանքախորշի մարդիկ, ակտիվ մասնակցում էին հարցերի քննարկմանը: Հաջորդ սենյակից լսվում էին նիստերի մասնակիցների հուզված ձայները:

Հանքը ունի հիանալի մարդիկ, հիանալի կոմունիստներ, որոնցով լեռներ կարելի է շուռ տալ: Բայց, այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ ռիթմիկ չէ աշխատանքը, ինչո՞ւ թերակատարվում են պլանները: Պատճառը աշխատանքի անկազմակերպվածությունն է: Այս հիանալի մարդկանց հարկավոր է առաջ մղող, կազմակերպող ղեկավարություն:

Ուշ գիշեր է. ավանը հանգչում է տքնած ու վաստակած, խոր ու հաճելի քնով: Վաղ առավոտյան բոլորը, բոլորն իրենց աշխատանքային վայրերում են լինելու: Ընդերքի հզոր, վիթխարի փեթակի բոլոր բջիջներում ժրաջան մարդիկ սկսելու են իրենց մեղվաջան աշխատանքը՝ պայքարը պղնձի առատության համար:

Գ. ԱՐԵՎՅԱՆ

ՄԵՐ ԱԶԳՈՒՇԸ

Կապույտ սյուներն իրենց վրա պահում են վեհաշուք մի կամար, որի վրա կարդում ենք «Լենինականի տեքստիլ կոմբինատ»: Կոմբինատ են շտապում աշխատանքային երեկոյան հերթափոխի բանվոր-բանվորուհիները: Քայլում են մարդիկ լուսավառ փողոցով ու նրանց հետ՝ չթե շրջազգեստով մի կին: Նրա հայացքը բարությամբ է ցողված: Դեռ երեկ այդ կնոջը քչերն էին ճանաչում: Բանվորուհի է, շատերի նման, ոչ կոչում ունի, ոչ պարգևներ մեծամեծ: Շարքային մի բանվորուհի:

Բայց նրան բարևում են շատերը, բարևում են ու ժպտում: Այսօր բերնեբերան անցնում է անունը նրա, նրա մասին են խոսում և իրիկնային փողոցով գործի շտապողները:

***

Այդ օրը նա չհանգստացավ: Գիշերվա ուշ ժամին նա վերստին բռնեց կոմբինատ տանող ճանապարհը՝ գնում էր փոխարինելու իր աշխատանքային հիվանդ ընկերուհուն՝ Ցենյային. ժամ առաջ հիվանդանոցում այցելել էր նրան, տվել սեփական արյունից մի սրվակ: «Դու իսկական մարդ ես». ասել էր բժշկուհին: Իսկ այժմ գնում էր փոխարինելու, գնում էր, որ կանգնած չմնան այդ ռուս կնոջ մեքենաները, որ Պատվո վահանակից միշտ ժպտա նրա դիմանկարը:

Ոչ ոք չէր ստիպել, ոչ ոք չէր պահանջել: Նա գնում էր կամովին, սրտի թելադրանքով: Անցավ կոմբինատի շքամուտքով, բարևեց դռնապահին, որը զարմացած նայում էր ու կարծես հայացքով հարցնում. «Ախր քո հերթը չէ, ու՞ր ես եկել»:

Ներս մտավ մեքենայական ընդարձակ սրահը, բարևեց նույնքան զարմացած ընկերուհիներին ու մոտեցավ ենթավարպետ Ցոլակին:

— Ես եկել եմ փոխարինելու Ցենյային: Նա հիվանդ է: Խնդրում եմ թույլ տաք ու աշխատանքս գրանցեք նրա հաշվին:

Մի պահ վարպետը չկարողացավ ոչինչ ասել և, նայելով կանգնած մեքենաներին, ժպտաց ու դիմեց կնոջը:

— Հալալ լինի կերածդ կաթը: Մարդուն վայել գործ ես անում, ինչպե՞ս չթույլատրեմ: Աշխատիր և ուզածիդ պես վարվիր:

Ցենյա Իվանովնայի անվան դիմաց գրվեց ներկա: Թեև նա հիվանդ էր, բայց ընկերուհին մասնակից դարձրեց նրան գործարանային շռնդին ու գործի դրեց նրա մեքենաները: Միալար ճռնդացին տասնվեց դազգահները, ու գլանակների տակից մետր առ մետր հոսեց ճերմա՜կ-ճերմա՜կ կտավը: Այդ օրը Ցենյա Իվանովնայի դազգահները տվեցին 500 մետր կտավ: Հաջորդ օրերին էլ չկանգնեցին դազգահները: Նա կարողացավ սպասարկել թե՛ մեկ, թե՛ մյուս տեղամասը: Երեսուներկու մեքենա անխափան աշխատեցին մեկի ղեկավարությամբ, մեկի անձնվեր ջանքերով: Երրորդ օրը աշխատանքի եկավ Ցենյան, իմացավ կատարվածի մասին, հուզմունքից սրբեց աչքերը ու գորովանքով փարվեց ընկերուհուն:

— Ես քույր չունեմ, բայց դու ինձ համար հարազատ քույր ես: Ես այդպես էլ կգրեմ մորս, կհայտնեմ, որ ինձանից բացի դու մի աղջիկ էլ ունես, որը թեև հայուհի է, բայց իմ լավ, հարազատ քույրն է:

***

Հեռուներում թողել է մի որբ մանկություն: Հարկի տակ չի ծնվել: Թափառել են գաղթի վշտաբեկ ճամփին: Դրա համար չի ուզում հիշել անցյալը: Անցածի մեջ միշտ կա ու տրտմություն: Բայց ժամանակը լույսով եկավ ու ցրեց թախիծն այդ խավար: Նրան կանչում էին արևոտ ճամփաները:

Շատերի պես իր աշխատանքային կենսագրությունն էլ կոմբինատում հյուսեց Ազգուշ Մինասյանը: Տասնվեց տարին չբոլորած նա դարձավ ֆաբրիկա-գործարանային ուսումնարանի աշակերտը և իր բախտը ընդմիշտ կապեց կոմբինատին: Սովորեց ու դարձավ ջուլհակուհի ու միշտ երախտապարտ մնաց այն մարդկանց հանդեպ, ովքեր իրեն արհեստ տվին ու վստահեցին այս բարդ ու զորավոր մեքենաները: Իսկ հին տեքստիլագործը, ծերունազարդ վարպետ Բենոն թեև մոռացել է իր սաներից շատերին, բայց Ազգուշին սիրով է հիշում ու ամեն խոսքի վերջում ասում է.

— Հունարով աղջիկ է, մեծին լսել գիտե ու ընկերոջն էլ՝ օգնել: Ամենից շուտ ես նրան վստահեցի մեքենան ու չփոշմանեցի:

Անցան և՛ վհատության, և՛ բերկրանքի տարիները: Քսանամյա ջուլհակուհուն հատկացրին սկզբում հինգ, իսկ հետո՝ տասը մեքենա: Ազգուշն աշխատում էր նմանվել մեծերին, լավագույն աշխատողներին, արժանանալ վարպետի գովասանքին:

Երկաթե ժխորի մեջ էլ ծնվեցին քնքուշ զգացումները, սերը... Ազգուշն ու մեքենաները մոնտաժող այն ջահել տղան սիրեցին իրար ու թեև հարսանիք չեղավ, ո՛չ էլ ճոխ հանդես, բայց նրանք ուխտեցին մի օջախ վառել ու անմար պահել կրակը նրա:

Հետո ժամանակը մռայլվեց: Տագնապալի օրեր եկան... Կայարանամերձ շենքերից մեկի անկյունում կանգնած երկար արտասվեց Ազգուշը և հայացքով ճանապարհեց հեռուները սլացող գնացքը: Հոգսեր... հոգսեր, որ թել-թել ճերմակեցին նրա մազերի մեջ: Սպասումի կարոտն էր ձյունել նրա գլխին:

...Օրական 800 մետր գործվածք էր տալիս Ազգուշը և հանգստանալու էր գնում միայն վաղ լուսադեմին, որ երկժամյա ընդմիջումից հետո նորից վերսկսեր աշխատանքը, նորից ակնապիշ նայեր ճերմակ թելերի խելագար հոսքին:

Ծանր մաքառումներով անցան պատերազմի տարիները: Ռազմաճակատ մեկնեցին տեղամասում մնացած երկու տղաները ևս: Ծեր վարպետը մոտեցավ Ազգուշին և թախանձանքով նայեց նրան: Ջուլհակուհին հասկացավ նրան. անաշխատ են մնում քսան մեքենաներ: Հին բանվորուհի էր և միայն ինքը կարող էր գործի գցել այդքան մեքենաները, մյուսները դեռ անփորձ էին, չէին կարող: Քառասունչորս մեքենա բանեցրեց Ազգուշ Մինասյանը երկու ամիս շարունակ, մինչև ֆաբրիկան համալրվեց նոր բանվորուհիներով:

***

Ահա կոմբինատի պատվոգիրքը: Շատ անուններ կան այնտեղ ու նրանց թվում Ազգուշ Մինասյանի անունն է:

Իսկ ֆաբրիկայի ընդարձակ մեքենասրահում դարձյալ աղմկում են ուրիշ-ուրիշ մեքենաներ: Ու քսանվեց տարի անվերջ նայել են նրա հըսկող, ուշադիր աչքերը մեքենաների աշխատանքին... իսկ հիմա կապույտ գլխաշորի տակից իր ճյուսած թելերի նման մի ճերմակ մազափունջ է խոպոպվել, որպես վկա ապրած օրերի: Այսօր էլ շուտ է եկել նա, հիվանդ է Հասմիկը: Նա գործի է գցել Հասմիկի մեքենաներն էլ: Բայց հարկավոր էր մտածել նաև հիվանդի մասին, հոգալ նրա մասին:

Մարդը մարդուն ընկեր է, բարեկամ ու եղբայր: Այս խոսքերը դարձել են նրա կյանքի խորհրդանիշը: Դեռ երեկ ինքը քրոջ պես թախծում էր վրաց զինվորի համար, որ կյանքը զոհելով արև էր պարգևել հայ մանկանը: Ի՜նչ լավ է, երբ դժվար պահին մարդը սատար է լինում մարդուն: Այո՛, թող ինքը վերցնի ուրիշի ճամփի քարը, իսկ ուրիշն՝ իր: Մեկ-մեկու կարեկից լինեն ու ձեռք-ձեռքի տված՝ անցնեն այս մեծ ճանապարհը:

Հասմիկն ապաքինվեց ավելի շուտ կոլեկտիվի գորովանքով, քան դեղերով: Դեռ երեկ ինքն այստեղ լսում էր իր շարքային ընկերուհու, ջուլհակուհի Կլարայի զեկուցումը մարդու և մարդկայինի մասին: Որքա՜ն լավ օրինակներ բերեց նա կոլեկտիվի կյանքից և որքա՜ն լավ օրինակ է տալիս ինքը՝ Կլարան:

***

Օրվա միևնույն ժամին են տուն վերադառնում ամուսինները: Գեղամը գալիս է գարեջրի գործարանից, իսկ Ազգուշը՝ կոմբինատից: Տանը նրանց սպասում են թոռները: Միակ աղջիկը՝ Ռոզան, ամուսնացել է և ամուսնու հետ աշխատում է միևնույն կոմբինատում: Մինասյանների տունը մենք մտանք այն ժամին, երբ նրանք հրճվում էին փոքր թոռնիկի նորաբաց լեզվի թոթովանքով: Ծայր առավ մի հաճելի զրույց: Գեղամը պատմում էր մերթ իր, մերթ Ազգուշի գործերից: Եվ հետո բաց անելով ալբոմը, մեկ-մեկ ցույց է տալիս հիշարժան լուսանկարները:

— Ես չգիտեմ, թե բոլոր ընտանիքներն էլ մեզ նման ուրա՞խ են,— հարցումնալից տոնով մեզ դիմեց Ազգուշը և ցույց տվեց հարսանեկան հանդեսների համար հենց նոր ստացված հրավիրատոմսերը: Չորս տոմս, չորս հրավեր, չորսն էլ մի օրում:

Այդ պահին ներս մտավ հարևանուհին ու խնդրեց՝ Գեղամին օգնել նոր գնած սառնարանը ներս տանելու: Ուրախությունից պայծառացած դեմքով Գեղամը ելավ տեղից և, ներողություն խնդրելով, գնաց հարևանին օգնելու:

— Գեղամը բոլորին էլ հասնում է, բոլորին էլ օգնում,— կարծես տեսածս լրացնելու համար, ասաց Ազգուշը:

Հարևաններն էլ սիրում են ամուսիններին: Երբ հարևաններից մեկն իմացավ, որ գրելու ենք Ազգուշի մասին, չգիտեր ինչպես արտահայտեր իր ուրախությունը:

— Ինչ լավ եք մտածել: Խնդրում ենք Գեղամի մասին էլ գրեք:

Մինասյանների օջախից հեռանում ես հոգեպես լիքը ու դեռ շեմի վրա բաժանումի ափսոսանքն ես ապրում:

***

Քսանվեց տարի: Մենք խնդրեցինք ֆաբրիկայի գլխավոր ինժեներին, որ նա մի հաշվարկով պարզի, թե այդ տարիների ընթացքում Ազգուշ Մինասյանը քանի մետր գործվածք է տվել Հայրենիքին:

— Քանի՞ մետր,— կրկնեց ինժեները ու անմիջապես հակվեց թղթերի վրա:

Այո՛, թող ընթերցողն էլ իմանա, թե ինչ կարող է տալ Հայրենիքին մի շարքային ջուլհակուհի: Այդ ո՞ր գնացքն է, որ պետք է համարձակվի, թեկուզ ամենամեծ վագոնաշարով փոխադրել Ազգուշ Մինասյանի տարիների վաստակը: Մեր մոլորակն անգամ իրեն նեղված կզգա, երբ երկու տասնյակ անգամ փաթաթեն նրան Մինասյանի արտադրած կտավով: Ուրեմն իմացիր ըն-

թերգաղ, թե ինչ է ավել ժողովրդին նրա դուստ-րը, շարքային մի բանվորունի: Մյուսների նման նա էլ հաճախ կանգնում է դազգահի մոտ ու խորհում նորանոր գործերի մասին, մտքով սլանում երանավետ ապագան, որի կառուցման համար դեռ պետք է աշխատել ու աշխատել:

Ազգուշ Մինասյանի հիանալի նախաձեռնությունների մասին քեզ կպատմի բաժանմունքի պետ Աշոտ Ալեքսանյանը: Տակավին երիտասարդ, բայց կյանքի մեծ փորձ կուտակած մարդը, որը բոլորովին վերջերս է ենթավարպետից դարձել բաժանմունքի պետ, բաց կանի շարքային ջուլհակուհու աշխատանքային կենսագրության մի նոր էջ ևս:

Ժողով էր. քննարկվում էր ետ մնացող կոլեկտիվին ընկերական օգնություն ցույց տալու հարցը: Խոսեցին շատերը: Հետո խոսեց Ազգուշը:

— Եկեք օգնենք մեր ընկերներին: Այնտեղ աշխատում են քիչ փորձ ունեցող մարդիկ, մեքենաները լավ սարքավորված չեն: Տեղամասի տեխնիկական վիճակը նույնպես լավ չէ: Ես կոչ եմ անում, որ ընկերներով աշխատանքի անցնենք ետ մնացող բաժանմունքը, օգնենք մարդկանց և ամեն ինչ լավ կլինի:

Օր-օրի բարձրացավ մեքենաների արտադրողականությունը, տեմպերի տախտակում երևացին նոր ցուցանիշներ: Առաջին տասնօրյակը կոլեկտիվը փակեց 30 տոկոսով առաջադրանքը գերակատարած. բոլորեց ամիսը, ֆաբրիկայի պատվո տախտակում գրվեց նաև № 1 բաժանմունքի անունը: Այդ գործի նախաձեռնողը՝ Ազգուշ Մինասյանը, ամսվա առաջադրանքը կատարեց 220 տոկոսով և Հայրենիքին տվեց 20 հազար մետր բարձրորակ գործվածք:

***

Գործարանային նորաստեղծ փողոցով իրիկնապահին անցնում են ֆաբրիկայի մարդիկ, տեքստիլագործները ու բազմության մեջ՝ կապույտ գլխաշորով ջուլհակուհին՝ Ազգուշը:

Դադրած ու վաստակած, երկրորդ հերթից է տուն դարձել նա: Մտքով չի էլ անցնում, որ իր գործած կտորներով կարած զգեստներով կարծես ջահելանում են մարդիկ, գեղեցկանում: Չի մտածում այդ մասին: Բայց անհանգստացնում է նրան այն բանը, որ մեկի շրջազգեստը աննաշակ կտորից է կարված և մտածում է, վաղը ավելի գեղեցիկ հյուսել, այնպես անել, որ աչք շոյող կտորներ դուրս գան իր դազգահից... Որ բոլոր, բոլոր մարդկանց հագուստները ժպտան պայծառ ժպիտով:

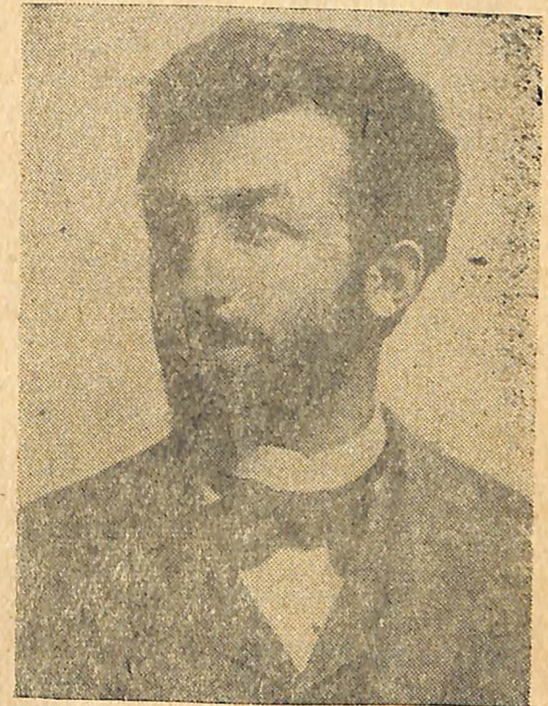
Իսկ տանը, այս ուշ ժամին, զարթնել է թոռնիկը, աչքը հառել դռանը ու իրեն է փնտրում...

Գիտնական չէ նա, ոչ էլ զաղտնախորհուրդ գյուտերի հեղինակ, հերոսի աստղ չի կրում իր կրծքին, ոչ էլ գրպանում՝ պարտիական տոմս: Բայց նա ունի մի պայծառ սիրտ ու օգտակար գործ է կատարում մարդկանց համար:

Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՌԵՎՈԼՅՈՒՑԻԱՅԻ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐԸ

ԱԿԱՆԱՎՈՐ ՄԱՐՔՍԻՍՏ-ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍԸ

Ուսանողական ցույց էր Խարկովի համալսարանում: Դրանից առաջ ցույցի ղեկավարը գոտեպնդիչ ու կրակոտ մի ճառ էր արտասանել, և ոգևորված ուսանողները նրան ձեռքերի վրա բարձրացրած դուրս բերին փողոց: Դասադուլավորներին միացան նաև բանվորները: Ցուցարարների վրա հարձակվեցին կոզակները և ձեռքերից խլելով այդ գեղեցիկ, քսանչորսամյա երիտասարդին՝ տարան բանտ: 1909 թվականին էր այդ: Վեց ամիս հետո նա դուրս եկավ բանտից մի հրամանագրով, ըստ որի ըմբոստ գործունեության պատճառով նա արտաքսվում է Խարկովից և զրկվում համալսարանական քաղաքներում բնակվելու իրավունքից:

Խարկովի համալսարանի ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետի բնագիտական բաժանմունքի ուսանող Արշավիր Մելիքյանն էր նա—միջահասակ, նշանձև, շագանակագույն, հոգեխույզ աչքերով, թավ հոնքերով:

Համալսարանից վտարվելուց հետո, մեկնում է արտասահման՝ Շվեյցարիա, ուր և ծանոթանում է պրոլետարիատի մեծագույն առաջնորդի, իր արտահայտությամբ՝ «պայքարող ոգու այդ հսկա ու վեհապանծ էվերեստի»՝ Լենինի հետ: Հայտնի է, որ նրանց լարված մտքերը հաճախ են բախվել շախմատի տախտակի առաջ, և այդ մտավոր մարզանքին հաճախ են հաջորդել զրույցներն ու մտքերի փոխանակությունները մարքսիզմի տարբեր հարցերի շուրջ: 1901 թվականից լինելով սոցիալ դեմոկրատ, 1906-ից նա դառնում է բոլշևիկյան պարտիայի նվիրված անդամներից մեկը:

Մելիքյանը սովորել է Ցյուրիխի համալսարանի փիլիսոփայական և Նյուշատելի համալսարանի գրական ֆակուլտետներում: Արտասահմանում նա մտերմացել է Պլեխանովի, Լունաչարսկու, Կարլ Լիբկնեխտի, Ժան-Ժորեսի, Ավգուստ Բեբելի, Ռոզա Լյուքսեմբուրգի և այլ նշանավոր մարքսիստ գործիչների հետ: Մեծ է նրանց և, հատկապես, Վլադիմիր Իլյիչի ազդեցությունը նրա գաղափարական-քաղաքական աշխարհայացքի ձևավորման, համոզված մարքսիստ դառնալու գործում:

Լինելով արտակարգ ընդունակ, կարճ ժամանակամիջոցում նա տիրապետում է գերմաներենին, ֆրանսերենին, լատիներենին, ազատ օգտվում է հունարեն հին գրականությունից, շատ լավ հասկանում անգլերեն, իտալերեն: Մարքսիզմի կլասիկների, եվրոպական գրականության գանձերը նա բնագրից էր կարդում, անգիր գիտեր համաշխարհային պոեզիայի լավագույն կտորները՝ Էսքիլեսից մինչև Հեսսեին: Գյոթեի և Հայնեի երկրպագուն ջերմ սիրով ու առանձին հպարտությամբ էր արտասանում Տերյանի, Թումանյանի, Իսահակյանի, Դուրյանի լիրիկական բանաստեղծությունները:

Նրան ճանաչում, հարգում ու սիրում էին արտասահմանում գտնվող ականավոր բոլշևիկ գործիչները: Ռուսական սոցիալ-դեմոկրատները նրան համարում էին լավագույն մարքսիստ տեսաբան, լիովին վստահում նրան ու բարձր գնահատում նրա կարծիքն իրենց աշխատությունների մասին:

Մելիքյանը բացառիկ պոլեմիստ էր և կրա-

կոտ հռետոր: Հակառակորդին նա հաղթում էր այնպիսի տրամաբանությամբ ու փաստերով, որ նա անձնատուր էր լինում: Ահա թե ինչ է պատմում պրոֆեսոր Մելիք-Օհանջանյանը նրա մասին. «1919 թվականին էր (Արշավիր Մելիքյանը վաղուց արդեն արտասահմանում չէր): Բեռլինում ես աշխատում էի «Роста»-ի խմբագրությունում: Խմբագրության կոնսուլտանտներն էին Կարլ Լիբկնեխտը և Ռոզա Լյուքսեմբուրգը: Երկար ժամանակ էր, որ Երևանից ոչ մի լուր չունեի: Ստացված հաղորդագրություններից մեկում կարդում եմ, որ 1918 թվականին Հայաստանում կազմվել է ազգային խորհուրդ, որի կազմի 90 տոկոսը դաշնակներ են՝ հայ կադետներ, էսեռներ, հնչակյաններ, սոցիալ-դեմոկրատական ֆրակցիան ուներ երեք ներկայացուցիչ, որոնցից երկուսը մենշևիկ էին, մեկը՝ բոլշևիկ: Եվ այդ մեկը Արշավիր Մելիքյանն էր:

Այդ պահին դուռը բացվեց, և իմ առանձնասենյակը մտավ Ռոզա Լյուքսեմբուրգը. նա անմիջապես զգաց ինձ համակած բերկրանքը:

— Ընկեր Մելիք, ի՞նչ նորություններ կան այսօրվա ծրարում:

— Այնպիսի՜ մի նորություն,— և նրան մեկնեցի հաղորդագրությունը:

— Արշավիր Մելիքյանը Հայաստանո՞ւմ է, նրա ազգային խորհրդո՞ւմ: Հիանալի մարքսիստ, ճարտար հռետոր, լավ պոլեմիստ, մասսաների առինքնող կազմակերպիչ է նա: Մեր գործը Հայաստանում շատ կշահի նրա ներկայությունից:

— Դուք այդպես լավ ճանաչո՞ւմ եք նրան:

Ես չգիտեի այդ մասին: Նա աթոռը քաշեց, նստեց և սկսեց պատմել:

— 1906 թվականին Լունաչարսկին մի զեկուցում կարդաց՝ «Քրիստոնեությունը և սոցիալիզմը» թեմայով: Դահլիճը լեփ-լեցուն էր: Երկու հոգի ելույթ ունեցան. Ավգուստ Բեբելը և Արշավիր Մելիքյանը: Արշավիրը բազում փաստերով այնպես քննադատեց Լունաչարսկուն, որ վերջինս ձեռքերը բարձրացրեց և՝

— Արշավիր Միխայլովիչ, բավական է, ես համաձայն եմ,— բացականչեց:

Այնպես էր խոսում նա, որ մեկ անգամ լսողը երկար ժամանակ չէր կարող ազատվել նրա խոսքի հմայքից»:

1911 թվականին արտասահմանից նա վերադառնում է Երևան և օրիորդաց Գայանյան դպրոցում ավանդում ռուսաց լեզու և գրականություն, Ռուսաստանի և Հայաստանի պատմություն: Օրինակելի մանկավարժն ու դաստիարակը չափից ավելի խստապահանջ էր: Ունկնդիրների միտքը մարզելով, ընդհանուր մտքեր տալով՝ պահանջում էր նրանցից առավել ինքնուրույնություն, միաժամանակ օգնելով նրանց և՛ խորհուրդներով, և՛ գրականությամբ:

1913 թ. օգոստոսի 30-ին Երևանում լույս է տեսնում «Խոսք» տնտեսական, հասարակական և գրական շաբաթաթերթի առաջին համարը՝ Ա. Մելիքյանի խմբագրությամբ: Թերթի էջերում հանդիպում ենք հայ ականավոր բոլշևիկ գործիչներից շատերի հոդվածներին: Թերթում լուսաբանվել են ռևոլյուցիայում պրոլետարիատի հեգեմոնիայի, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի անհրաժեշտության և այլ հարցեր. 1914 թ. ապրիլի 3-ի առաջնորդողում ասված է. «Եղբայրություն չի կարող լինել այնտեղ, որտեղ կա դասակարգային հակամարտություն, հավասարություն չի կարող լինել այնտեղ, որտեղ մեկը մյուսին կաշկանդել է տնտեսական և քաղաքական կապանքներով», և եզրակացնում է. «Պետք է վերջ դնել բուրժուական հասարակարգին, այրել հին աստվածներին և նոր հողի վրա հիմնել նոր իդեալներ»:

Բացի առաջնորդողներից այստեղ մենք կարդում ենք փիլիսոփայական, պատմական աշխատությունների, գրական երկերի մասին Ա. Մելիքյանի մի շարք հետաքրքրական գրախոսականները: Ինչպիսի՜ սուր, սարկաստիկ ծաղր կա Ե. Տրանգյանի «Ն. Կ. Միխայլովսկին որպես փիլիսոփա-սոցիոլոգ» գրքի առթիվ գրած նրա գրախոսականում: Քննադատելով Տրանգյանի նման իդեալիստներին, գրում է. «Շատերը կարծում են, որ մարքսիզմը եզովպոսի առյուծի պես այնքան է ծերացել և հյուծվել, որ ամեն ոք կարող է աքացիներ տալ նրան»: Այդպիսիներին նա խորհուրդ է տալիս մարքսիզմը քննադատելու փոխարեն ուսումնասիրել այն և՝ «Ո՞վ գիտե, հրաշք է, գուցե մի բան դուրս գա, թեև խոստովանում եմ, շատ քիչ հույս ունեմ», վերջացնում է նա:

Այդպիսիների մասին խոսելիս սիրում էր կրկնել Կռիլովի հայտնի տողերը.

«Беда, коль пироги начнет печь сапожник,
А сапоги точить пирожник».

Թերթը հրապարակում էր հաղորդագրություններ Մոսկվայում, Պետերբուրգում և այլ քաղաքներում տեղի ունեցող գործադուլների, բանվորական շարժումների մասին, որոնք հեղափոխիչ, բարերար ազդեցություն էին ունենում հայ աշխատավորների վրա: Բանվորական գործադուլներ էին տեղի ունենում նաև Հայաստանում: Արտացոլելով երկրում տիրող ծանր, մղձավանջային վիճակը, ցույց տալով նորի ծիլերը՝ «Խոսքը» իր ընթերցողներին վառ հավատ ներշնչելով ապագայի, սոցիալիզմի վերջնական հաղթանակի նկատմամբ, գրում է. «Կգան նոր ժամանակներ, կերևան նոր թռչուններ, կերգեն նոր երգեր»:

Այս ամենն, անշուշտ, չէր կարող իր վրա չբևեռել ցարական գրաքննչության ուշադրությունը. սկսվում են հետապնդություններն ու հալածանքը: Քանի հինգ համար լույս տեսնելուց հետո այն արգելվում է և վերահրատարակվում 1918—1919 թվականներին, որպես ՌՍԴԲՊ Երևանի բոլշևիկյան կազմակերպության կոմիտեի օրգան:

1918 թ. նոյեմբերի 30-ին «Խոսքում» լույս է տեսնում Կոմունիստական կազմակերպության Երևանի Կենտրոնական Կոմիտեի հայտարարությունը, որով հայտնվում է Հայկական հանրապետության կոմունիստական կազմակերպության անդամներին, թե կազմված է Երևանի կոմունիստական կազմակերպություն. մինչև համագումարը, այն լինելու է կուսակցության գերագույն օրգանը: Թերթը կոչ է անում նյութապես և բարոյապես աջակցել կուսակցության տպագիր օրգանի հրատարակմանը: Այդ կոմունիստական կազմակերպության ղեկավարներից մեկն էր Երևանի ամենաճանաչված ու հեղինակավոր մարքսիստը՝ Արշավիր Մելիքյանը:

Պակաս չէր նրա ազդեցությունը և ուսուցչության վրա: Իր մանկավարժական գործունեության առաջին իսկ տարիներից նա շատ խոշոր դեր է խաղացել նոր սերնդի գաղափարական զարգացման գործում: Համախմբել է նրանց, կազմակերպել մարքսիստական խմբակներ, կարդացել դասախոսություններ մարքսիզմի տարբեր հարցերի շուրջ: Երբ որևէ տեղ հայտարարություն էր տրվում նրա դասախոսությունների մասին (իսկ այդ հաճախ էր պատահում), դահլիճը լեփ-լեցուն էր լինում համակ լսողություն դարձած ունկնդիրներով: Երկար ժամանակ սպարտակյանների, և ո՛չ միայն սպարտակյանների, գաղափարական ուսուցիչն է եղել նա, նրանց ուղղություն տվողն ու դաստիարակը:

Արտաքուստ խոժոռ այդ մարդը խիստ կենսասեր էր, երգիծող, Թումանյանի պես սիրում էր պատմել, սրախոսել ու լսել: Նրան մեկ անգամ հանդիպողը միշտ կփնտրեր նրա ընկերակցությունը: Նրա մոտ, տանը, հաճախ կարելի էր տեսնել Ղուկաս Ղուկասյանին, Աղասի Խանջյանին, Արմենակ Բուդաղյանին, Աղավնի Բուդումյանին, Գուրգեն Մելիք-Օհանջանյանին և ուրիշների, որոնց հետ ընտրում էր ռեֆերատների, դիսպուտների թեմաները, նշում գրականությունը, օգնում խորհուրդներով: Նրա հարուստ գրադարանն իր սիրելի սաների տրամադրության տակ էր: Համաշխարհային պատմության լավագույն գիտակն իր ունկնդիրներին հաճախ էր ասում.

— Կոմունիստ գործիչը չսայթաքելու համար իր կռվանները պետք է վերցնի պատմությունից:

Նրա դասախոսությունները վեր էին ածվում դաշնակցականների դեմ ուղղված մարտահրավերի: Որպես տեսաբան, նա իր բանավոր և գրավոր ելույթներում հենվում էր համաշխարհային գեղարվեստական գրականության իր հարուստ գիտելիքների վրա. հենց դրանով էլ նա մագնիսացնում էր իր ունկնդիրներին և ազդում նրանց մտքերի վրա: Սիրում էր ցիտել Արիստոտելին, Քսենոֆոնին, Պլատոնին, այն էլ հին հելլենական լեզվով, տեղնուտեղը թարգմանելով ցիտատները:

Այդ ժամանակ ռևոլյուցիոն երիտասարդության շրջանում նա հայտնի էր որպես մարքսիստ պրոպագանդիստ: Իր դասախոսություններից, հրապարակային զեկուցումներից ստացված գումարի մեծ մասը նա նվիրում էր մարքսիստական խմբակին, նյութապես օգնում նրանց համար ֆոնդ ստեղծելուն: Մելիքյանն օգնում էր սպարտակյաններին՝ կազմելու նպատակալաց, դիպուկ թռուցիկներ, որոնք հասնում էին ամենուր, հողի մշակին ու ռազմաճակատի զինվորին, հույս տալիս թշվառին, հավատ՝ հուսալքվածին, թռիչք՝ ընկճված հոգիներին:

Ղուկասի բնակարանն էին հավաքվել մի քանի սպարտակյաններ: Ղուկասը կարդաց Բոյուքվեդիի դեպքերի կապակցությամբ գրած իր թռուցիկը, որն ընկերները չհավանեցին: Այդտեղ էր և Մելիքյանը՝ իր կազմած թռուցիկի մատիտով գրած սևագիրը ձեռքին: Նա կարդաց այն, որն արժանացավ բոլորի հավանությանը:

— Թելադրեք, ընկեր Մելիքյան. մեզ հենց այդպիսի թռուցիկ է պետք. այ թե սա հասնի ռազմաճակա՜տ...— ասաց Ղուկասը և շտապ գրեց Մելիքյանի թելադրածը:

Սպարտակյանները տարածեցին այդ թռուցիկը, որը և հասավ ռազմաճակատ, ընկավ դաշնակցական խմբապետ Սմբատի ձեռքը: Ջայրույթից կապտած դեմքով ետ ու առաջ էր վազվզում նա, թափահարելով ձեռքից-ձեռք անցած, ճմրթված և գունազրկված մի թերթիկ:

— «Կեցցե՜ Խորհրդային Անդրկովկասը, Խորհրդային Հայաստանը, Խորհրդային Վրաստանը»: Ահա՛ իմ անհաջողության պատճառը, ահա՛: Նզովյալ բոլշևիզմը...— գոռում էր խմբապետը:

Ձերբակալվում են համարյա բոլոր սպարտակյանները, բայց շուտով ստիպված են լինում ազատ արձակել նրանց:

Այդ ժամանակ Մելիքյանն արդեն դաշնակցական պառլամենտի անդամ էր: «Պառլամենտը մեզ համար նպատակ չէր, ինչպես մյուս քաղաքական կուսակցությունների համար... Նա մեզ համար մ ի ջ ո ց էր մ ի ա յ ն, նրա տրիբունան մեզ համար շահագործության լավագույն միջոցներից էր, որտեղից մենք հնարավորություն ունեինք և ձգտում էինք ունենալ հասարակական լայն մասսաների ու խավերի մեջ արծարծելու և տարածելու մեր հասարակական-

քաղաքական դավանանքներն ու սկզբունքները։

Մենք նման էինք այն հեղափոխականներին, որոնք 1907 և հետագա տարիների ռեակցիայի ժամանակ ձգտում էին շահագործել նույնիսկ Պետական դումայի «ախոռը»»,— գրել են Վ. Բաքայանը և Ա. Մելիքյանը «Խոսք» թերթի 1918 թ. մի քանի համարներում շարունակաբար լույս տեսնող «Ինչպե՞ս մտանք Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտը և ինչո՞ւ հեռացանք» հոդվածաշարում։

Պառլամենտի բացման առաջին իսկ օրվանից Մելիքյանի վարած քաղաքականությունը, տակտիկան, վարքագիծն ու աշխարհայացքը խիստ ներհակ են եղել դաշնակցականներին։ Միշտ էլ նա համարձակ, հիմնավոր և հետևողական կերպով է հնչեցրել մեր «արյունաներկ երկրի հազարավորների տանջված ու հոշոտված արյունաքամ կրծքերից բխող ձայնը, պաշտպանել նրանց դատը։ Նա համոզված էր, որ «Հայ ժողովրդի փրկության հենարանը նորեն պիտի լինի Ռուսաստանը»։ Այդ ժամանակվա Հայաստանի կառավարությունը նա համարում էր անդամալույծ մի մարմին և՛ արտաքին, և՛ ներքին քաղաքական կյանքի համար, որն անկարող է վարել երկրի գործերը։ Պառլամենտի նիստերում արտասանած նրա ճառերը, արտահայտած մտքերը լի են պատասխանատվության բարձր զգացումով, խորապես մտածված ու կշռադատված են։

Հայաստանի պառլամենտը հանդուրժել չկարողացավ ներկայացուցչին մի այնպիսի անաղարտ սոցիալիստական պարտիայի, որը միջազգային էր և ռևոլյուցիոն։ Դաշնակները սկսեցին ամեն ինչ անել, ազատվելու այդ՝ իրենց համար անախորժ ու վտանգավոր բոլշևիկից։

«Սոցիալ-դեմոկրատ օբլաստնոյ քոմիտեն— երկու վրացի և մեկ հայ, վճռեցին Հայաստանի պառլամենտեն դուրս քշել իրենց չընտրվող Ա. Մելիքյանին. քշեցին ու տեղը դրին իրենց խոնարհ ծառան», կարդում ենք 1918 թ. «Խոսքում» գրված մի ֆելիետոնում։

Մելիքյանն այն տիպի գործիչներից էր, որոնք ավելի շատ գրչով են պայքարում իրենց մեծ ու նվիրական նպատակի համար։ Ծանրաբեռնված լինելով դասախոսական աշխատանքով և մամուլի գործերով, նա բավական հեռացել էր առօրյայից, որի հետևանքով էլ երբեմն հայտնում էր հնացած կարծիքներ, որոնք հակասում էին նրա բուն աշխարհայացքին։

Այսպես, 1920 թ. նա զգալի չափով կտրվել էր կյանքից, թուլացել էին նրա կապերը «Սպարտակի» հետ, բայց շարունակում էր մնալ նրա ղեկավարն ու լավագույն խորհրդատուն։ Հայաստանում արդեն ռևոլյուցիոն ծավալուն աշխատանք էին տանում Սարգիս Կասյանը, Ասքանազ Մռավյանը, Ստեփան Ալավերդյանը և ուրիշներ։ Իրենց շուրջը համախմբած Հայաստանի առանձին գավառների՝ կոմունիստներին, նրանք ամեն ինչ անում էին Հայաստանում ռևոլյուցիայի հաղթանակն ապահովելու համար։

Փետրվարի 24-ին քաղաքային ինքնավարության ակումբի շենքում տեղի ունեցավ Մելիքյանի զեկուցումը՝ «Կապիտալի ու աշխատանքի համաշխարհային պայքարը և Հայաստանի անկախությունը» թեմայով։ Քանի դեռ զեկուցողը խոսում էր թեորիական հարցերի շուրջ, ինչպես միշտ, անառարկելի և ճիշտ էր. բայց երբ բանը հասավ Հայաստանում Սովետական իշխանության հաստատմանը՝

— Բոլշևիկները դեռևս Հայաստանում Սովետական իշխանություն հաստատելու խնդիր չեն դնում,— ասաց նա։

Սպարտակյանների համար այդ խիստ անսպասելի և անակնկալ էր։ Եվ այդ օրվանից նրանք այլևս նրան իրենց գաղափարական ուսուցիչը չհամարեցին, իսկ Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության (բոլշևիկների) Երևանի քաղաքային կոմիտեն հայտարարեց, թե Մելիքյանը հեռացվում է կուսակցության շարքերից։

Շուտով այդ թյուրիմացությունը հարթվեց, ու և՛ գրչով, և՛ գործունեությամբ նա ապացուցեց, որ ինքը մարքս-լենինյան գաղափարների անվարան զինվորն է։ Իր ժամանակի համար հազվադեպ զարգացած այդ մարդը շուտով աշխատանքի է անցնում Կրեմլում որպես արտասահմանյան մամուլի ռեֆերենտ։ 1921 թ. նա Թիֆլիսում էր՝ Վրաստանի հեղափոխական կոմիտեի և կոմունիստական պարտիայի կենտկոմի օրգան «Կարմիր աստղ» թերթի պատասխանատու քարտուղարը։ Դեկտեմբեր ամսին ընտրվում է Անդրկովկասյան ռեսպուբլիկաների պարտիական-սովետական օրգանների խմբագիրների խորհրդակցության պատվիրակ։ Երբ Վրաստանում բացվեց «26-ի անվան» Անդրկովկասյան կոմունիստական համալսարանը, նա 1926 թվականից դարձավ հիմնական դասախոսներից մեկը։ Մամուլի և գաղափարի անդուլ մշակը չէր զլանում իր սուղ ժամանակը տրամադրել հատկապես բանվորական միջավայրից կամ գյուղերից եկած թույլ ուսանողությանը, պարապել նրանց հետ, ուղղություն տալ նրանց մտքին ու գործին։

Կազմակերպվեց Վրաստանի մարքսիստ պատմաբանների ընկերության վարչություն, որի անդամների շարքում էր և Ա. Մելիքյանը։ Ընկերները հիացմունքով են պատմում նրա անմիջականության, համեստության մասին։

Հայաստանի Պետական հրատարակչությունը մտադիր էր տպագրության պատրաստել Կ. Մարքսի «Կապիտալի» առաջին հատորը։ Խնդրեցին Ա. Մելիքյանին՝ խմբագրել այն. նման դեպ-

քերում միշտ համեստ Արշավիր Մելիքյանը անկեղծորեն շնորհակալություն հայտնեց վստահության համար և խորհուրդ տվեց այդ գործը հանձնարարել Սարգիս Կասյանին, որը քաղաքատնտեսության լավագույն գիտակն էր մեր իրականության մեջ։

Նա բարձր էր գնահատում Պլեխանովին, Գերցենին, ուսանողությանը մատչելի ձևով լուսաբանում էր նրանց գրական ժառանգությունը, որն անհրաժեշտ էր համարում երիտասարդ մարքսիստների դաստիարակության համար։ Առանձին հիացմունքով էր խոսում Լենինի «Փիլիսոփայական տետրեր»-ի, ազգային հարցի, ագրարային պրոբլեմի ու իմպերիալիզմի հարցերին նվիրված այն հարուստ նյութերի մասին, որոնք հրապարակվում էին *«Ленинский сборник»*-ի հերթական համարներում։ Իր ուսանողներից պահանջում էր ամենայն լրջությամբ ուսումնասիրել փիլիսոփայության լենինյան անսպառ գրական հարուստ ժառանգությունը։ Երիտասարդ մարքսիստ փիլիսոփաներից նա մշտապես հաշվի էր նստում իր կոլեգա Ա. Բոլոտնիկովի հետ, որը, հիրավի ինքնուրույն մտքի ու խոր գիտելիքների տեր մտածող էր։ Նրան խիստ վշտացնում էր, որ անձի պաշտամունքի տարիներին ոմանց կողմից անիրավացիորեն քամահարվում էր Պլեխանովը։

Առանձին հանույքով նա մխրճվում էր մեր ժողովրդի պատմության անցյալի մութ էջերի խորքը, պրպտում՝ հայտաբերելու պատմական գրքերում շղարշված դասակարգային կռվի կարևոր եղելությունները։ Դասակարգային պայքարի ծագումն ու զարգացումը միշտ հետաքրքրում էին նրան։

— Գնում էի Եվպատորիայի առողջարանը. երբ հասա Թիֆլիս, որոշեցի այցելել Արշավիրին,— պատմում է պրոֆեսոր Կ. Մելիք-Օհանջանյանը,— այնտեղ նա ապրում էր երկու փոքրիկ սենյակից բաղկացած մի բնակարանում, իր կնոջ՝ Ելենա Սոկոլովսկայայի և ութամյա որդու հետ։ Որդուն նա տվել էր Ավգուստ Բեբելի անունը, որին նա շատ էր սիրում։ Կինը նկարչուհի էր. կյանքում խիստ սակավապետ Արշավիրն իր աշխատավարձի մեծ մասը ծախսում էր նրա ներկերի վրա։ Երկու սենյակների միջանցքում, որը նրա աշխատասենյակն էր, նա պատրաստում էր «Հայ ժողովրդի պատմության ձեռնարկը», որի առաջին հատորն ավարտելու վրա էր։ Նա ինչ-որ մտահոգ խորհում, մտմտում էր Մովսես Խորենացուց վերցված «Արբեցողք և փախչողք ի ժառանգութենէ» արտահայտության վրա։

— Մովսես Խորենացու Պատմության՝ 1912 թվականին լույս տեսած քննական հրատարակության մեջ գրված է «ա յ ր ե ց ո ղ ք և փախչողք ի ժառանգութենէ»։ Իմ կարծիքով այս է ճիշտը,— ասացի ես։

— Այո, բե ինչ է դասակարգային պայքարը։ Ճորտերն այրում էին տերերի կալվածքն ու ունեցվածքը և փախչում։ Ի՞նչ ժամանակին հասար. ողջ աշխատանքս ջուրն ընկավ, պետք է նորից սկսեմ»։

Նրա զեկուցումները, հոդվածներն ու գրվածքները, լինեն դրանք գրախոսություն, քննադատություն կամ մեծ աշխատություն խիստ ինքնատիպ են, մտքերը համարձակ ու խոր համոզմունքի, սկզբունքայնության ծնունդ, համեմված ժողովրդական համով-հոտով ասացվածքներով։

Լենինի մահվան կապակցությամբ գրված հոդվածում Մելիքյանը ցույց է տվել այն վճռական դերը, որ խաղացել է Վլադիմիր Իլյիչը համաշխարհային ռևոլյուցիայի, հատկապես արևմուտքի երկրների ռևոլյուցիոն զարթոնքի գործում։ Նշելով այդ՝ նա գրում է, որ Լենինն այն անհատն է, որի մեջ «...հրաշալիորեն ամփոփված էր այն, ինչ գրված էր տասնյակ միլիոնավոր շահագործվողների մեջ»։ Զուսպ, հակիրճ նկարագրում է ողջ աշխարհի աշխատավորներին համակած խոր վիշտը։

Ահա և «Նոր աշխարհ» հանդեսում զետեղված նրա «Անհաջող փորձ» հոդվածը՝ ուղղված Բուխարինի «Պատմական մատերիալիզմի թեորիան» աշխատության դեմ։ Ցույց տալով այնտեղ հաճախակի հանդիպող տրամաբանական հակասությունները, նշում է, որ ծպտյալ մախիզմը երբեմն չի կարողանում թաքցնել իր ականջները և «հերյունի ծայրի պես դուրս է ցցվում գիտական պարկի միջից»։

Շուտով Ա. Մելիքյանը դառնում է «Մարտակոչ»-ի աշխատողներից մեկը, երկար ժամանակ խմբագրում էր «Պրոլետարը»։ Ահա 1927 թ. «Մարտակոչում» տպված նրա նամակաշարը զանազան հարցերի շուրջ՝ ուղղված բանվորներին։

Դժվար է մեկիկ-մեկիկ խոսել նրա՝ բազում հարցեր շոշափող հոդվածների, զեկուցումների մասին։ Այնպե՞ս լայն էր մտահորիզոնը նրա, այնպե՞ս բազմապիսի էին արծարծած հարցերը։

1928 թ. Անդրկովկասյան Կոմունիստական համալսարանի դահլիճում տեղի ունեցավ երեք օր տևող փիլիսոփայական դիսկուսիա. նախագահում էր Ա. Մելիքյանը։ Մեկ ժամից ավելի տևող իր վերջին խոսքում նա փայլեց գերմանական կլասիկ փիլիսոփայության և մարքսիզմի խոր իմացությամբ։ Նրա ելույթը համեմված էր Հեգելից, Կանտից բերված գերմաներեն անգիր կտորներով։ Նույն դահլիճում 1929 թ. տեղի ունեցավ գրական մեծ դիսպուտ, որը տևեց երեք օր։ Զեկուցմամբ հանդես եկավ Վլադիմիր Մայակովսկին։ Այդ երեկոն նոր փառքով պսակեց մեծ պոետի անունը։ Վիճարկողների մեջ գրա-

կան հարցերի խոր իմացությամբ և նրբաճաշակությամբ աչքի ընկան Ա. Մելիքյանը և Ռ. Բոլոտնիկովը: 1936 թ. Մելիքյանը երկու զեկուցում կարդաց ռուս մեծ պոետ Ա. Ս. Պուշկինի մասին. այդ զեկուցումների ձեռագրերում կարելի է տեսնել նրա բարեխղճորեն կազմած պլանները, որոնք մի քանի էջ են գրավում:

Հայարտան դահլիճը 1936 թ. ապրիլի 18-ին ծայրե-ծայր լցված էր գրասեր հասարակությամբ: Այդ օրը Մելիքյանը դասախոսելու էր Րաֆֆու կյանքի և գրական գործունեության մասին:

— Րաֆֆուն պետք է հանել մոռացության փոշուց,— ասաց նա,— մենք նրան պետք է մոտենանք և գնահատենք նոր, պատմական առումով: Առանց Րաֆֆու մենք չէինք ունենա Շիրվանզադեի, Նար-Դոսի, Մուրացանի թողած գրական արժեքավոր ժառանգությունը... Րաֆֆին հայ վիպագրության հիմնադիրն է:

Դրանից մի քանի օր անց, մի քանի գրականագետ ընկերներ նամակ են գրում «Պրոլետարի» խմբագրությանը՝ որով հայտնում են, որ իրենք հրաժարվում են Ա. Մելիքյանի բռնած վարքագծից, Րաֆֆուն համարում ռեակցիոն և ոչ թե գրականության, հասարակական կյանքի ու մտքի զարգացման բնագավառում խոշոր դեր խաղացած առաջադեմ հեղինակ, ինչպիսին համարում էր զեկուցողը:

Այդ տարիներին անձի պաշտամունքն արդեն իր ավերն էր գործում մարդկանց հոգիներում:

Շնորհալի հրապարակախոսին և գրասերին անսահման հետաքրքրում, մտահոգում էր մեր գրականության բախտը, նրա զարգացման մակընթացություններն ու տեղատվությունները: Այդ ժամանակաշրջանում հաճախակի էին տրտունջները, թե մենք չունենք մեր ժամանակի Թումանյաններն ու Սունդուկյանները, Պարոնյանները... առաջարկում էին պատվերների օգնությամբ ստեղծել մասսաներին հուզող ու հետաքրքրող գրական երկեր:

— Պատվերով հարցը չի լուծվի, պատվերով մնայուն գրականություն չի կարելի ստեղծել: Անհրաժեշտ է, որ մարքսիստ գրականագետները, քննադատները դադարեն միայն պատեհ առիթներով հանդես գալ, սկսնակներին ավելի հաճախ օգնեն իրենց խելացի դիտողություններով ու տեղին քննադատությամբ: Չի կարելի մեկին գովաբանել այնքան, որ նա հավասարակշռությունը, գլուխը կորցնի, կամ մեկին այն աստիճան խարազանել, որ նա հուսալքվի, գրիչը կոտրի և այլ բանով զբաղվի: Գրական աշխարհում ավելի քան կործանարար է գրողին անտեսելը, լռության մատնելը: Անհրաժեշտ է անհաշտ պայքար մղել այս վնասակար բարքերի դեմ:

Լավատեսությամբ համակված՝ բերահավատներին ասում էր.

— Մի՞թե կարելի է անտեսել, ժխտել Չարենցի պես հսկային: Չէ՞ որ XX դարի մեր Նարեկացին է նա,— և հիացմունքից շողում էին նրա ժպտացող աչքերը: Նրան խիստ հետաքրքրում էր մեծ պոետի ստեղծագործության ընթացքը, նա ակընդետ հետևում էր նրա ստեղծագործության բոլոր ելևէջներին:— Երգիծա՞նք եք ուզում, ահա ձեզ «Քաջ Նազարը», տաղանդավոր ստեղծագործություն է: Միայն դրանով էլ Դեմիրճյանը երկար կապրի:

Արշավիր Մելիքյանը պատրաստվում էր ավարտել մի քանի խոշոր մենագրություններ՝ «Դասակարգային կռիվը հայոց պատմության մեջ», «Հայ մամուլի պատմությունը», «Նյութեր հայ հասարակական շարժման պատմության» և այլն: Սակայն «Պրոլետարից» ազատվելուց հետո խիստ նեղացան նրա կյանքի շրջանակները: Կենսասեր, առույգ ու բարեհամբույր մարդը դարձավ մեկուսացած ու ինքնամփոփ, հազվադեպ էր դուրս գալիս Հայարտնից: Շատ մարդկանց մտքեր մարզած, խելացի, կիրթ ու պիտանի բազմաթիվ ղեկավար աշխատողներ պատրաստած մեծ մանկավարժը իր կյանքի վերջին տարիներին, անձի պաշտամունքի նեղ շրջանակներից ճնշված, ստիպված քիչ էր գրում: Նա դարձել էր խիստ զգուշավոր, խուսափում էր «մեղքեր գործելուց»:

Այդ տարիներին «անհետացել» էին նրա լավագույն աշակերտներից շատերը: Հերթը հասավ և նրան...

«Քանի՜, քանի հերոս կյանքեր մոխրացան,
Եվ նախումներ վառ հույսերով չքացան»:

Է. ՍԱՐՈՅԱՆ

Գիտության աշխարհում

ՏԵՍՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՏՆԵՐԻ ԾԱՅՐԻՆ

Մի քանի ամիս առաջ «Իզվեստիա»-ն (1962 թ., № 253) պատմեց Նիժնի Տագիլի երիտասարդ կին բնակչի՝ Ռոզա Կուլեշովայի մասին, որը որպես թե շոշափելով, առանց նայելու, կարդում էր սովորական տպագրական տեքստը, լուսանկարների վրա գտնում մարդկանց և անգամ որոշում էր տարբեր առարկաների գույները։ Եվ իսկույն երևան եկան այդ ֆենոմենը բացատրել փորձող բազմաթիվ հիպոթեզներ։

Առաջ քաշվեց մի բավական խելացի հիպոթեզ՝ Ռոզան ունի ուժեղ զարգացած շոշափելիք, և նա խորդուբորդության աստիճանով որոշում է տպագրական ներկով ծածկված գծերը կամ տարբերում ներկանյութերի ստրուկտուրան։ Եղան և այլ հիպոթեզներ՝ ջերմային և լուսային բարձր զգայունություն, քիմիական բաղադրությունը որևէ կերպ տարբերելու ունակություն։

Նոյեմբերին Ռոզա Կուլեշովան գտնվում էր Սվերդլովսկի կուրորտոլոգիայի և ֆիզիոթերապիայի ինստիտուտում, որտեղ Ռոզայի արտասովոր ունակություններն արդեն բացատրում էին այսպես՝ շոշափական ռեցեպտորների, կամ, ինչպես ինժեները կասեր՝ ճնշման հայտնիչների հարմարվելը լուսաընկալմանը։

Դեկտեմբերի սկզբներին ՍՍՌՄ ԳԱ ինֆորմացիայի հաղորդման պրոբլեմների ինստիտուտի հրավերով Ռոզա Կուլեշովան եկավ Մոսկվա։ Հետազոտությունների մոսկովյան ցիկլի ծրագրում, որ մշակել էին Դ. Միրզան և Դ. Բոգոյավլենսկայան, ինչպես նաև պրոֆեսոր Յ. Բասինը, ներառվեց նաև ՍՍՌՄ ԳԱ բիոֆիզիկայի ինստիտուտը, որտեղ ծրագրվում էր ստուգել լուսազգայունության հիպոթեզը։ Մի ամբողջ սերիա փորձերի շնորհիվ բացահայտվեց պարզապես անհավատալի մի փաստ—Ռոզա Կուլեշովայի մատների մաշկի տակ, իսկ միգուցե հենց բուն մաշկի մեջ գտնվում են ամենաիսկական լուսաընդունիչներ, տեսողության յուրատեսակ օրգաններ։

Ձե՞ք հավատում։ Դե, ինչ արած, դրան իսկապես դժվար է հավատալ, բայց, այնուամենայնիվ, փորձեք մարտի դուրս գալ ձեր սեփական անհավատության դեմ, ծանոթացեք էքսպերիմենտներին։

Դրանցից առաջինը պետք է հաստատեր, թե Ռոզան խավար և լուսավոր տեղերը իսկապես տարբերում է միայն դրանց խորդուբորդության աստիճանով։ Դրա համար պատկերը ցուցադրվեց մի կիսաթափանցիկ փոքր էկրանի վրա, պարզ ասած՝ ոչ թափանցիկ ապակու վրա։

Միանգամայն պարզ է, որ նման սիստեմում էկրանի տարբեր հատվածների մակերեսի մաքրությունը բոլորովին կապված չէ դրանց լուսավորված լինելու հետ։ Եվ, չնայած դրան, Ռոզան, մատները հպելով էկրանին, հստակ տարբերում էր խավար և լուսավոր տեղերը։ Այստեղ կարելի է միայն մեկ հետևություն անել՝ Ռոզա Կուլեշովայի մատների ծայրերը, մեր աչքերի նման, արձագանքում են ամենասովորական լույսին, պարզ ասած՝ տեսնում են: *Այս ամենը այնքա՜ն պարզ և այնքա՜ն արտասովոր է, որ առաջին րոպեներին նույնիսկ իրենք՝ էքսպերիմենտատորները չկարողացան հավատալ փորձերի արդյունքներին։*

Ճիշտ է, մարդկային սովորական թերահավատությունը նրանց մոտ արագ տեղի տվեց ազնիվ գիտնականի զգուշավորությանը։ Իսկ եթե դա այնուամենայնիվ լույս չէ՞, այլ շատ նուրբ զգայունություն ջերմաստիճանի փոփոխությունների նկատմամբ։ Չէ՞ որ էկրանի լուսավոր հատվածները, թեկուզ և մեկ աստիճանի հարյուրերորդական չափերով, այնուամենայնիվ տաք են խավար հատվածներից։ Հարցը լուծեցին երկու հատուկ լուսաֆիլտրեր։ Սկզբում օբյեկտիվի առաջ տեղակայեցին այնպիսի ֆիլտր, որը բաց չէր թողնում ինֆրակարմիր (ջերմային) ճառագայթները. Ռոզան առաջվա պես գտնում էր խավար ու լուսավոր հատվածները։ Այնուհետև տեղակայվեց այնպիսի ֆիլտր, որը բաց չէր թողնում լույսը, բայց գրեթե անարգել բաց էր թողնում ինֆրակարմիր ճառագայթները։ Ընդ որում էկրանի վրա ստացվեց մի յուրատեսակ ջերմային պատկեր, սակայն Ռոզան չկարողացավ այն հայտնաբերել։ Այս ձևով բարձր շոշափելիքից հետո մերժվեց ջերմային բարձր զգայունությունը։ Մնաց միայն տեսողությունը՝ մատների ծայրերին։

Երբ տեսողության բնագավառում աշխատող երիտասարդ ֆիզիկոս գիտնականներ Մ. Բոնգար-

դը և Մ. Սմիրնովը, որոնք կատարում էին էքսպերիմենտը, վերջնականապես հասկացան, որ Ռոզայի մատներում կա տեսողության ամենաինկական մի օրգան, նրանք որոշեցին օբյեկտիվորեն գնահատել դրա հնարավորությունները։ Դրա համար պրոֆ. Ն. Նյուբերգի խորհրդով, անցկացվեցին մի ամբողջ սերիա էքսպերիմենտներ, որոնց միջոցով սովորաբար հետազոտում են աչքը։

Փորձեք ձեզանից դանդաղորեն հեռացնել թերթը, սկզբում դուք կդադարեք տառերը ջոկելուց, իսկ հետո էլ տողերը կմիաձուլվեն ու կդառնան ամբողջական գորշ բիծ։ Այս հասկանալի երևույթը կապված է աչքի ամենակարևոր բնութագրի՝ տեսողության սրության, կամ այլ կերպ ասած, փարատող ուժի հետ։ Ուրիշ ո՞ր դեպքում է աչքը տարբերում երկու իրար մոտ տեղավորված կետերը և ե՞րբ են դրանք միաձուլվում մի կետի մեջ։ Կետերի պատկերը ոսպնյակ-օբյեկտիվի օգնությամբ, ինարկե, խիստ փոքրացված ձևով ֆոկուսավորվում է ցանցենու՝ ակնագնդի ներքին պատյանի վրա, որն իրենից ներկայացնում է աչքի բուն խորքում տեղավորված լուսազգայուն սրվակիկների մի շերտ։ Եթե կետերն ընկնեն տարբեր, բայց ոչ հարևան սրվակիկների վրա, դրանք հնարավոր կլինի տարբերել, իսկ եթե ընկնեն մեկի վրա, ապա արդեն տարբերել չի լինի։ Օրինակը պարզ է և ոչ պակաս պարզ է հետևությունը՝ որքան բարձր է լուսազգայուն էլեմենտների խտությունը ցանցենու մեջ, նույնքան ավելի է տեսողության սրությունը։ Մեր տեսողության ապշեցուցիչ սրությունն ապահովում են, ամենից առաջ, յուրաքանչյուր աչքի մեջ տեղավորված միլիոնավոր ձողիկներն ու սրվակիկները։

Իսկ ինչպե՞ս է Ռոզա Կուլեշովայի մատների բանը։ Արժե՞ արդյոք այստեղ առհասարակ խոսել տեսողության սրության մասին, թե՞ յուրաքանչյուր մատի վրա կա միայն մեկ լուսաընդունիչ։ Պատասխանը դարձյալ փորձերը տվեցին։ Հատուկ նկարների՝ տարբեր տարածության վրա տեղավորված կետերից բաղկացած գծերի օգնությամբ սահմանվեց, որ մատների բարձիկի յուրաքանչյուր քառակուսի միլիմետրին ընկնում են մոտավորապես տասը լուսազգայուն էլեմենտներ։ Յուրաքանչյուրին՝ տա՞սը։

Հաջորդ հարցը ամենաբարդ հարցերից մեկն էր, թե Ռոզա Կուլեշովան ինչպե՞ս է տարբերում գույները։ Հայտնի է, որ մարդու գունային տեսողությունը եռաչափ է։ Յուրաքանչյուր սրվակիկի մեջ կան երեք լուսաընդունիչներ—մեկը մյուսներից ավելի լավ ընդունում է կապույտ գույնը, երկրորդը՝ կարմիրը, երրորդը՝ կանաչը։ Այդ ընդունիչներից յուրաքանչյուրը «զգում է» նաև մյուս գույները, բայց նկատելիորեն ավելի թույլ կերպով, քան հիմնականը։ Ուստի յուրաքանչյուր ընդունիչի համար կարելի է կառուցել սպեկտրալ բնութագիր, որը ցույց կտա, թե նա ինչ չափով է գրգռվում այս կամ այն գույնից։

Սրվակիկի վրա ընկնող ամեն մի լույս ներգործում է նրա ընդունիչների վրա, որի հետևանքով առաջվում են երկու կամ նույնիսկ երեք տարբեր ազդանշաններ։ Հենց այդ ազդանշանների հարաբերակցությամբ էլ ուղեղի բարդ հաշվիչ մեքենան տարբերում է գույները։ Այսպես, օրինակ, դեղին գույնն առաջացնում են սրվակիկներում կանաչ և կարմիր ընդունիչները, իսկ դա նշանակում է, որ կարելի է դեղին գույնի զգացողություն առաջ բերել կանաչ և կարմիր լույսի միախառնումով որոշակի համամասնությամբ։ Մոտավորապես այդպես էլ անում են գունավոր լուսանկարչության կամ գունավոր կինոյի բնագավառում, որտեղ պարզապես խաբում են աչքերին՝ գույների ամբողջ հարստությունը վերարտադրում են, անհրաժեշտ համամասնությամբ խառնելով երեք հիմնական գույները։ Այդ նույն խաբեության վրա է հիմնված նաև երեք լուսաընդունիչներից յուրաքանչյուրի սպեկտրալ զգայունության կորագիծը որոշելու մեթոդը։ Դրա համար էկրանի կեսը լուսավորում են որևէ մաքուր տոնով, օրինակ, նույն դեղինով, իսկ երկրորդ կեսը՝ հիմնական գույների, տվյալ դեպքում կարմիրի և կանաչի խառնուրդով։ Ընդամին այնպես են վերցնում դրանց հարաբերակցությունը, որ էկրանի երկու կեսերը չտարբերվեն իրարից։ Այժմ մնում է միայն նշել, թե հիմնական գույների որ համամասնությունը կփոխարինի ստուգվող մաքուր գույնին, և այդպիսով որոշել, թե դա ինչպես է ընկալում ընդունիչներից յուրաքանչյուրը։ Հենց այդպիսի մեթոդ կիրառվեց Կուլեշովային հետազոտելիս։

Ահա հետևությունը՝ մատների մեջ կան երեք լուսաընդունիչներ՝ «կարմիր», «կապույտ» և «կանաչ», որոնց սպեկտրալ զգայունության կորագծերը ճշտորեն համապատասխանում են մարդու աչքերի սրվակիկներին։

Ամեն մի հաջորդ փորձ ավելի ու ավելի էր հաստատում Ռոզայի լուսազգայուն մատների և մեր տեսողության օրգանների նմանությունը։

Եթե կարմիր գույնը կտրուկ կերպով փոխենք գորշ գույնով, մենք կտեսնենք կապույտ գույն։ Ռոզան այդ գույների հերթափոխությունը ճիշտ այդպես էլ ընկալում էր մատներով։ Նույն շրջանակներում, ինչպես և սովորական տեսողության սիստեմում, նրա մոտ գիտվում էր նաև մի այլ, ավելի հայտնի երևույթ՝ լուսային իներցիա, որի շնորհիվ մենք չենք նկատում կինոյի կամ հեռուստացույցի էկրանի վրայի թրթռումները։ Կամ ահա մի այլ օրինակ, պարզված է, որ աչքը, թեև մենք չենք էլ նկատում այդ, գտնվում է անընդհատ շարժման մեջ, եթե այն կանգնեցնենք, մենք պարզապես կդադարենք տեսնելուց։ Ճիշտ այդպես էլ Կուլեշովան, որևէ պատկեր տեսնելիս անպայման պետք է շարժի մատները։

Այս ամենը, իհարկե, շատ հետաքրքրական է հետաքրքրասեր մարդու համար, բայց արդյոք դա որևէ գործնական իմաստ ունի՞, արժեք ներկայացնո՞ւմ է գիտության համար։

Ռոզա Կուլեշովայի ստույգ կերպով հաստատված երկրորդ տեսողությունը չի կարող չհետաքրքրել ամենատարբեր մասնագիտությունների գիտնականներին։ Նրանց, ովքեր զբաղվում են կենդանի օրգանիզմի էվոլյուցիայով, դա, ըստ երևույթին, կօգնի հասկանալ, թե ինչպես են առաջացել լույսի և գույնի ընկալման սիստեմները, թե ինչ տեսք են ունեցել նրանք սկզբնական շրջանում, ինչպես է զարգացել և ինչ է տվել տեսողության մասնագիտացված օրգանը՝ աչքը։ Հյուսվածաբանները, որոնք ուսումնասիրում են տարբեր հյուսվածքների կազմությունը, անտարակույս, կփորձեն պարզել, թե որտեղ են գտնվում և ինչպես են կառուցված նոր լուսազգայուն էլեմենտները։ Կիբեռնետիկայի գծով մասնագետները միանգամից կստանան առեղծվածների մի ամբողջ սերիա, թե գույնի ազդանշանը աչքից ինչպես է հաղորդվում ուղեղ, ինչպես է նա ծածկագրած, ինչպես է վերծանվում, ինչպիսի փոխներգործության մեջ է մյուս ազդանշանների, օրինակ, ճնշման ազդանշանի հետ, թե, վերջապես, ինչպես է տեղի ունենում այն բարդ պրոցեսը, ինչպիսին է կերպարների ճանաչումը։

Իրենց լուծումը պահանջող բազմաթիվ գլխավոր խնդիրների մեջ կա մեկը, որը թերևս ամենագլխավորն է։ Անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք մյուս մարդիկ էլ ունե՞ն մատների լուսազգայունություն, թե՞ այդ հատկությունը հազվագյուտ է լինում։ Պատասխանը կարող են տալ միայն բազմաքանակ մարդկանց հետ կատարած լայն էքսպերիմենտները։

Ահա այն ամենը, ինչ առայժմ կարելի է պատմել այս մասին. հաճելի է նշել, որ բոլոր գիտնականները, թե՛ նրանք, ովքեր առաջին անգամ ուշադրություն դարձրին «Տագիլի հրաշքի» վրա և թե նրանք, ովքեր տարբեր մեթոդներով հետազոտեցին այդ արտակարգ երևույթը, բոլորն էլ գտնում են, որ այդ նշանավոր հայտնագործությունը, որը կարող է հեռու գնացող գիտական ու գործնական հետևանքներ ունենալ, կատարել է միայն մեկ մարդ՝ Ռոզա Կուլեշովան։

Ռ. ՍՎՈՐԵՆ
ԱՊՆ-ի գիտական տեսաբան
«Իզվեստիա», № 11, նոյեմբեր, 1963 թ.։

ԴԵՊԻ ՄԱՐՍ

1962 թ. նոյեմբերի 1-ին Սովետական Միությունում հաջողությամբ դեպի Մարս մոլորակն արձակվեց տիեզերական հրթիռ, որի վրա տեղավորված է «Մարս—1» միջմոլորակային ավտոմատ կայանը՝ 893,5 կգ քաշով։ Ավտոմատ կայանը Մարսին կհասնի ավելի քան 7 ամսում։ Նմանօրինակ արձակում իրականացվում է առաջին անգամ և սովետական գիտության նոր, խոշոր հաղթանակն է։

Արդեն երեք ամսից ավելի է, ինչ միջմոլորակային ավտոմատ կայանը շարունակում է իր թռիչքը։ 1963 թ. փետրվարի 6-ին կայանը երկրից հեռացել էր 52 միլիոն 18 հազ. կիլոմետր։ Ռադիոկապը «Մարս—1»-ի հետ կայուն է։ Հեռաչափական տեղեկությունները ընդունվում են հաստատուն կերպով։

«Մարս—1» միջմոլորակային ավտոմատ կայանի միջոցով հնարավոր կլինի ավելի ընդլայնել մեր գիտելիքները այդ մոլորակի մասին։ Իսկ առայժմ այդ հետաքրքիր ու ֆանտաստիկ մոլորակի մասին գիտենք հետևյալը։

Մարսը բավականին պայծառ լուսատու է։ Այն զգալիորեն ավելի փոքր է երկրից. տրամագիծը 6860 կիլոմետր է։ Մարսի մակերեսի վրա ձգողական ուժը երեք անգամ պակաս է երկրի մակերեսի ձգողական ուժից։ Մարսի միջին հեռավորությունն Արևից 298 միլիոն կիլոմետր է (մեկ ու կես անգամ ավելի, քան երկրի հեռավորությունն Արևից)։ Արևի շուրջը պտտվելու ժամանակամիջոցը, կամ այլ կերպ ասած, Մարսի մեկ տարին հավասար է 687 երկրային օրվա։ Մարսի օրբիտը փոքր-ինչ ձգված է։ Երբ Մարսի հյուսիսային կիսագնդում ձմեռ է, այն 42 միլիոն կիլոմետր ավելի մոտ է Արևին, քան այն ժա- Մարսի օրբիտը փոքր-ինչ ձգված է։ Երբ Մարսի հասարակածը նրա օրբիտի հարթության նկատմամբ ունի 25 աստիճան թեքություն։ Դա շատ կարևոր է, որովհետև թեքությունը պայմանավորում է տարվա եղանակների փոփոխությունը, ինչպես նաև կլիմայական գոտիների գոյությունը։ Սեփական առանցքի շուրջը պտտվելու ժամանակամիջոցը կազմում է 24 ժամ 37 րոպե, այսինքն՝ երկրայինից 37 րոպե ավելի։

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ Մարսի մակերևույթը հարթ է։ Քանի որ երկիրն ավելի մոտ է Արևին, քան Մարսը, ուստի մենք միշտ տեսնում ենք այդ մոլորակի ցերեկային կողմը։ Նրա մակերևույթի վրա վաղուց հայտնա-

բերված են կարմրա-նարնջագույն գոյացումներ, որոնց անվանում են մայրցամաքներ։ Մակերևույթի վրա նշմարվում են նաև դարչնականաչագույն «ծովեր»։ Այդ անվանումը պայմանական է. Մարսի վրա չկան տեսանելի ջրավազաններ։ «Ծովերի» բնույթի մասին գիտնականները դեռևս վիճում են։ Մոլորակի բևեռներին մոտ երևում են սպիտակ բևեռային գլխարկներ։ Գիտնականներից ոմանք գտնում են, որ դրանք ձյան կամ սառույցի բարակ շերտեր են, իսկ մյուսները պնդում են, որ այդ գլխարկներն ամպեր են, որոնք ինչ-որ պատճառով պահպանվում են բևեռների շրջանում։

Ինչպիսի բաղադրություն ունի Մարսի մթնոլորտը։ Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ թթվածնի տոկոսն այնտեղ աննշան է։ Դեռևս ճշտորեն որոշված չէ մթնոլորտի բաղադրությունը, բայց մոտավորապես այն հետևյալ պատկերն է ներկայացնում. ազոտ՝ 98,5 տոկոս, թթվածին՝ 0,1, արգոն՝ մոտ 1,2, ածխաթթու գազ՝ մոտ 0,25 տոկոս։

Բավական լավ է ուսումնասիրված Մարսի ջերմաստիճանը։ Պարզված է, որ «ծովերը» 10—15 աստիճանով ավելի տաք են մայրցամաքներից։ Ամենատաք տեղերում ջերմաստիճանը հասնում է +37 աստիճանի՝ ըստ Ցելսիուսի։

Մարսն ունի երկու արբանյակ՝ Ֆոբոս և Դեյմոս։ Դրանց չափերը շատ փոքր են. Ֆոբոսի տրամագիծը 16 կիլոմետր է, Դեյմոսինը՝ մոտ 8 կիլոմետր։

Կա՞ արդյոք որևէ կյանք Մարսի վրա։ Ներկայումս այդ հարցին շատ գիտնականներ պատասխանում են դրականորեն։ Ապացուցված է, որ Մարսի որոշ «ծովերում» գարնանն ու ամռանը երևում է կանաչ գունավորում, որը ուշ աշնանը փոխվում է դարչնագույն, իսկ ձմռանը դառնում է մոխրագույն։ Մարսի ինֆրակարմիր սպեկտրի ուսումնասիրության շնորհիվ «ծովերի» սպեկտրում գտնված են կլանման գոտիներ, որոնք պատկանում են օրգանական մոլեկուլներին։ Հետաքրքիր է, որ այդ վայրերում նկատվել են գույների սեզոնային փոփոխություններ։ Այս ամենը վկայում են, որ Մարսի վրա գոյություն ունի օրգանական կյանք։

1963 թ. փետրվարի 4-ին եղավ Մարսի դիմակայությունը։ Այդ ժամանակ Արևը, Երկիրը և Մարսը գտնվեցին մեկ ուղղագծի վրա, ուստի Երկրի և Մարսի միջև եղած հեռավորությունը հավասար էր մոտավորապես 100 միլիոն կիլոմետրի։

ԲԱՐՁՐ ՈՐԱԿԻ ԱՎՏՈԴՈՂԵՐ

Կաուչուկների սինթեզը կատարվում է երկու հիմնական ուղղություններով՝ ընդհանուր օգտագործման կաուչուկների (ավտոդողերի և ռետինա-տեխնիկական առարկաների համար) և սպեցիֆիկ հատկություններ ունեցող կաուչուկների (բենզինադիմացկուն, ջերմադիմացկուն, ցրտադիմացկուն և այլն) ստեղծումը։ Ներկայումս հայտնի են մի քանի տասնյակ զանազան սինթետիկ կաուչուկներ, որոնք կիրառվում են տեխնիկայի զանազան բնագավառներում։

Ավտոդողերի համար օգտագործվող կաուչուկները պետք է համապատասխանեն մի շարք պահանջների։ Այդ կաուչուկներից ստացված ռետինը պետք է ունենա էլաստիկ և մեխանիկական այնպիսի հատկություններ, որոնք պահպանվեն մինուս 50-ից մինչև պլյուս 100 աստիճանի ջերմության պայմաններում։

Մինչև այժմ գոյություն ունեցող սինթետիկ կաուչուկներն իրենց կոմպլեքսային հատկություններով զգալիորեն զիջում են բնական կաուչուկին։

Մեր գիտնականները մշակել են «ՍԿԻ» կաուչուկի ստացման տեխնոլոգիական պրոցեսը, որն իր կառուցվածքով և հատկություններով մոտ է բնական կաուչուկին։

Վերջերս քիմիկոսները ստացան կաուչուկի նոր տեսակ՝ «ՍԿԴ» և փորձով ցույց տվեցին, որ նոր կաուչուկն իր էլաստիկ հատկություններով չի զիջում բնականին և դիմացկունությամբ զգալիորեն գերազանցում է նրան։

«ՍԿԴ» կաուչուկի նախնական նյութ է ծառայում դիվինիլը, որի արտադրությունը մեր երկրում կազմակերպվեց 1932 թվականին Ս. Վ. Լեբեդևի և նրա աշակերտների գիտական հետազոտությունների հիման վրա։

«ՍԿԴ» և «ՍԿԻ» կաուչուկների արտադրությունը պահանջում է տեխնիկական բարձր կուլտուրա, մասնավորապես սինթեզի համար շատ մաքուր սկզբնական նյութերի կիրառում։

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՎՈՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակությամբ լույս է տեսել Ե. Ղ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «Օսմանյան կայսրության նվաճողական քաղաքականությունն Անդրկովկասում, առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին և պատերազմի տարիներին»* ծավալուն աշխատությունը։ Ուսումնասիրության շրջանակներն ընդգրկում են պատմական իրադարձությունների հարուստ, բայց միաժամանակ բարդ ժամանակաշրջան։ Ակնհայտ է, որ երկարամյա քրտնաջան աշխատանքի և պրպտումների շնորհիվ միայն կարող էր ստեղծվել գրախոսվող աշխատությունը։ Հեղինակը մեծ աշխատանք է կատարել, ուսումնասիրել է Մոսկվայի, Լենինգրադի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Հայաստանի պետական, պարտիական արխիվներում պահվող բազմաթիվ փաստաթղթեր ու նյութեր, օգտագործել սովետական, արևմտաեվրոպական և թուրքական հեղինակների բազմաթիվ գործեր, պաշտոնական փաստաթղթեր, թերթեր և ամսագրեր։ Աշխատության կարևոր արժանիքներից մեկն այն է, որ այնտեղ լայնորեն օգտագործված են թուրքական հեղինակների գործերը, բացահայտված այն սև դերը, որ կատարում են թուրքական հեղինակները պատմական դեպքերն անամոթաբար ննգափոխելու, թուրքական կառավարողների նվաճողական, ժողովրդասպան քաղաքականությունն արդարացնելու ուղղությամբ։

Պետք է ասել, որ մեր պատմագրության մեջ տակավին քիչ բան է արված այս հարցում։ Մինչդեռ թուրքական աղբյուրների ուսումնասիրությունը, թուրքական պատմաբանների կեղծարարության բացահայտումն ու գիտականորեն հիմնավորված մերկացումը, պատմաբանների, որոնք այսօր հանդես են գալիս թուրք ջարդարարների ոճրագործություններն արդարացնողների դերում, խիստ կարևոր և անհրաժեշտ խնդիր է։ Այս տեսակետից ողջունելի ուսումնասիրություն է կատարել ընկ. Ե. Ղ. Սարգսյանը, որի մենագրությունը վերջին տարիներս մեզ մոտ ստեղծված թուրքագիտական աշխատությունների շարքում լավագույններից մեկն է։

Որոշ հեղինակներ (այդ թվում նաև սովետական առանձին պատմաբաններ) իրենց գործերում հանգամանորեն վերլուծելով ցարիզմի նվաճողական քաղաքականությունը առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, միաժամանակ անհրաժեշտ խորությամբ չէին բացահայտում երիտասարդ թուրքերի ռեակցիոն, պանթուրքիստական ու նվաճողական քաղաքականությունը։ Որոշ աշխատություններում Թուրքիան միակողմանիորեն ներկայացվել է միայն որպես կիսագաղութային, իմպերիալիզմի կողմից ճնշված երկիր, ցույց չի տրվել, որ Օսմանյան պետությունը ժանդարմի դեր էր կատարում կայսրության փոքր ժողովուրդների նկատմամբ, որ նա ենթարկվելով արևմտյան գաղութարարների տնտեսական ու քաղաքական էքսպանսիային, միաժամանակ հարստահարող և գաղութացնող էր արաբների, հայերի, քրդերի, սլավոնական և այլ ժողովուրդների համար, ուներ զավթողական որոշակի պլաններ Անդրկովկասի նկատմամբ, որոնք գործնականում ցայտուն կերպով դրսևորվեցին առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջին փուլում։ Եթե առաջին համաշխարհային պատերազմի առաջին շրջանում (1914—1917 թթ.) Օսմանյան կայսրության ռազմական մեքենան Արևելյան Անատոլիայում ռուսական բանակի հարվածների տակ ստիպված եղավ հիմնականում պաշտպանողական մարտեր մղել, նահանջել, ապա այդ չի նշանակում, որ երիտասարդ թուրքերի կառավարող շրջանները էքսպանսիայի չէին ձգտում։ Ընդհակառակը. «Մենք,— հայտարարում էին երիտասարդ թուրքերի պարագլուխները,— պետք է նոր նվաճումների ու կոմպենսացիաների ձգտենք Արևելքում, Արարատի կողմում» (էջ

* *Е. К. Саркисян*, Экспансионистская политика Османской империи в Закавказье накануне и в годы первой мировой войны, Изд. АН Арм. ССР, Ереван, 1962, 495 стр.

98)։ Ե. Կ. Սարգսյանին հաջողվել է փաստացի հարուստ նյութի հիման վրա բացահայտել նրանց ռեակցիոն ներքին քաղաքականությունը, հերքել թուրք պատմաբանների մի շարք կեղծիքները, վերհանել Անդրկովկասի նկատմամբ Էնվերի, Ջեմալի, Թալաաթի և նրանց քեմալական հետնորդների էքսպանսիվ պլանները, ցույց է տվել նրանց կատարած ոճրագործությունները։

Գրախոսվող գիրքը բաղկացած է ներածությունից, վեց գլուխներից և վերջաբանից։ Տրըված են նաև օգտագործված աղբյուրների և գրականության, աշխարհագրական և հատուկ անունների ցանկեր։

Առաջին գլխում՝ «Օսմանյան կայսրությունը առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին» ցույց է տրված Օսմանյան պետության կիսագաղութային վիճակը XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին, իմպերիալիստական տերությունների գաղութային քաղաքականությունն ու տնտեսական դիրքերը Թուրքիայում, նրանց հետապնդած նպատակները։ Հեղինակին հաջողվել է բազմաթիվ նոր նյութերով նկարագրել ազգային փոքրամասնությունների և, առանձնապես, հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի ծանր վիճակը օսմանյան կառավարողների տիրապետության տակ, կառավարողներ, որոնք պլանավորված կերպով, պարբերաբար հայերի մասսայական ջարդեր էին կազմակերպում։ Հեղինակը այդ բանը հաստատող քաղվածքներ է բերում թուրքական կառավարողների, պետական գործիչների ասույթներից, որոնք հենց հերքում են թուրքական պատմաբանների այդ պնդումները, թե իբր «թուրքերը երբեք մի ամբողջ ազգի նկատմամբ բռնություն չեն գործադրել» (էջ 33)։

Հեղինակը նշում է արևմտահայերի ազգային-ազատագրական ելույթները Սասունում, Էրզրումում, Տրապիզոնում, Բիթլիսում, Վանում և Անատոլիայի արևելյան մյուս վիլայեթներում։ Նա գրում է, որ «հայ ժողովրդի այդ շրջանի ազգային-ազատագրական շարժման ողբերգական ելքի համար վճռական նշանակություն ունեցավ «դաշնակցություն» պարտիայի քաղաքականությունը։ Այդ պարտիան թուրքական լծից հայ ժողովրդի ազատագրությունը կապում էր իմպերիալիստական տերությունների «ազատագրական» միսիայի հետ, որոնք մեկ անգամ չէ, որ սպեկուլյացիա են արել հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական գաղափարներով Օսմանյան կայսրությունում իրենց դիրքերն ուժեղացնելու համար» (էջ 34)։ Առաջին գլխում վերլուծված է երիտասարդ թուրքերի կատարած հեղաշրջման (1908—1909 թթ.) էությունը, նրանց տարած իշխանության ներքին քաղաքականությունը, նշված է, որ երիտթուրքերի ռևոլյուցիան չունեցավ բուրժուա-դեմոկրատական ռևոլյուցիայի և ոչ մի խնդիր։

Հեղինակը կոնկրետ օրինակներով ցույց է տալիս երիտթուրքերի շովինիստական քաղաքականությունն ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ, որ նրանք շարունակում էին աբդուլհամիդյան պանիսլամիզմի և պանթուրքիզմի կուրսը, հայտարարում, որ երկրում բացի օսմանցիներից այլ ազգեր չկան։ 1909 թ. գարնանը Ադանայի և Կիլիկիայի այլ շրջանների հայկական խաղաղ բնակչության կոտորածի օրինակով ցույց է տրվում, որ երիտթուրքերը Աբդուլ Համիդի հայաջինջ քաղաքականության հարազատ շարունակողները հանդիսացան։ Այնուհետև հեղինակն անդրադառնում է քրդերի, արաբների ազատագրական ելույթներին, քննարկում Արևմտյան Հայաստանում ռեֆորմներ իրականացնելու ցարական կառավարության քաղաքականությունը, արևմտաեվրոպական պետությունների և Ռուսաստանի հակասությունները այդ հարցում և այլն։

Երկրորդ գլխում՝ «Երիտթուրքական գործակալությունը Անդրկովկասում պատերազմի նախօրյակին» ցույց է տրվում, թե ինչպես երիտթուրքերը պանիսլամիզմի և պանթուրքիզմի պրոպագանդայի, գործակալներ ուղարկելու միջոցով ձգտում էին իրենց կողմը գրավել Անդրկովկասի մահմեդականներին, կրոնական, ֆանատիկ կրքեր բորբոքելու միջոցով խարխլել ցարիզմի դիրքերը և դյուրացնել իրենց նվաճողական պլանների իրագործումն Անդրկովկասում։

Աշխատության երրորդ գլուխը՝ «Օսմանյան կայսրության պատերազմի մեջ մտնելը» նվիրված է պատերազմի նախօրյակին դիվանագիտական պայքարին, գերմանական իմպերիալիզմի մերձավոր-արևելյան քաղաքականության, պատերազմի նախապատրաստման հարցերին։ Այստեղ հեղինակի շոշափած գլխավոր հարցն այն է, որ ոչ թե Ռուսաստանն իր քաղաքականությամբ Թուրքիային ստիպեց Գերմանիայի հետ դաշինք կնքել և պատերազմի մեջ մտնել նրա կողմում ընդդեմ Ռուսաստանի և Անտանտայի մյուս պետությունների, այլ նման դիրքորոշումը արդյունք էր երիտթուրքերի հետապնդած նվաճողական քաղաքականության։ Այդ թեզը հիմնավորելու համար հեղինակը շատ արդարացի կերպով քննադատում է թուրք հեղինակների տեսակետները, որոնք Թուրքիան դուրս են բերում խաղաղության աղավնի, չեզոք քաղաքականության կողմնակից, ինչպես նաև՝ արևմտաեվրոպական մի շարք պատմաբանների գործերը, որտեղ այն միտքն է անցկացվում, թե իբր Ռուսաստանն իր քաղաքականությամբ ստիպեց Թուրքիային պատերազմի մեջ մտնել Գերմանիայի կողմում։ Այս առնչությամբ Ե. Կ. Սարգսյանը քննադատական դիտողություններ է անում նաև սովետական պատմաբաններ Պոկրովսկու, Պավլովիչի, Գուրկո-Կրյաժինի, Մոգիլևիչի, Հայրապետյանի մի շարք դրույթների առթիվ։

Մենք արդեն վերը նշեցինք, որ ցարիզմի նվաճողական քաղաքականության մասին սովետական պատմագրության մեջ ավելի շատ է խոսվել, քան Թուրքիայի։ Սակայն տվյալ դեպքում Թուրքիայի ագրեսիվ նպատակները բացահայտելու համար ամենևին հարկ չկա անտեսելու նաև այն հանգամանքը, որ ցարական Ռուսաստանը «կռվում էր... Հայաստանի համար և Կոնստանդինապոլսի համար» (Վ. Ի. Լենին), որ ցարիզմը նույնիսկ պաշտոնապես պատերազմի նպատակ հռչակել էր Թուրքիայում ապրող քրիստոնյաների ազատագրումը։ Օսմանյան կայսրության մասնատմանն էին ձգտում նաև Անգլիան, Ֆրանսիան, Իտալիան և արևմտաեվրոպական այլ տերություններ, որոնց միջև առկա էին խոր հակասություններ և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր ավելի յուղալի պատառ թռցնել։ Գերմանական իմպերիալիզմն իր նպատակներին Մերձավոր ու Միջին Արևելքում ուզում էր հասնել այլ միջոցներով, հենվելով Թուրքիայի վրա, վերացնելով այն «խոչընդոտները», տվյալ դեպքում, օրինակ, հայերին, որոնք առիթ էին ծառայում Թուրքիայի ներքին գործերին մեծ տերությունների միջամտությունների և, հետևաբար, այնտեղ իրենց դիրքերն ամրապնդելու համար։ Գերմանիայի հետապնդած նպատակները պարզ երևում են իր ժամանակին պրոպագանդիստական լայն գործունեություն ծավալած «Գերմանա-ասիական ընկերության» գործիչներից մեկի՝ Պաուլ Ռորբախի խոսքերից, որ մեջ է բերել Ե. Կ. Սարգսյանը. «...գերմանական քաղաքականությունն ամենից առաջ պետք է ձգտի նրան, որպեսզի Թուրքիան մնա անկախ պետություն և հակազդի սուլթանական կայսրության մասնատման և թուրքական որևէ տերիտորիաներ զավթելու այլ տերությունների ոտնձգություններին» (էջ 137)։ Այնուհետև, նույն Ռորբախը թուրքական կառավարողներին խորհուրդ էր տալիս աստիճանաբար ոչնչացնել հայերին Թուրքահայաստանում։ Գերմանական շահերը, նրա կարծիքով, այստեղ նույնպես համընկնում էին թուրքականին երկու պատճառով. առաջին, Գերմանիայի համար կարևոր էր թուրքական տիրապետության ամրապնդումը Արևմտյան Հայաստանում, իսկ երկրորդ՝ հայերի ծանր դրությունն ստիպում է նրանց վերաբնակվել Միջագետքում, որտեղ նրանք, ըստ գերմանական իմպերիալիստների, «ձեռներեց» տարր կհանդիսանային գերմանական տնտեսական էքսպանսիան իրականացնելու գործում (էջ 139)։

Գերմանիայի հետ երիտթուրքերի դաշինքը ոչ թե պատահական գործոնների կամ Անտանտայի պետությունների դիվանագիտական սխալների արդյունք էր, այլ գերմանական գաղութարարների էքսպանսիոնիստական, բայց համեմատաբար քողարկված ու երեսպաշտ քաղաքականության հաղթանակ, որին ապավինելով երիտթուրքերը ո՛չ միայն ձգտում էին պահպանել Օսմանյան կայսրության անձեռնմխելիությունը, այլև իրականացնել սեփական տարածողական, պանիսլամական պլանները։

Գլխում ցույց է տրված գերմանական միլիտարիզմի էքսպանսիան Թուրքիայում, նկարագրված են 1914 թ. օգոստոսի 2-ի Գերմանա-թուրքական դաշնակցային գաղտնի պայմանագրի կնքման մանրամասները, Լիման Ֆոն Սանդերսի միսիայի գործունեությունը Թուրքիայում, բացահայտված են նրա իրականացրած ռազմական ռեֆորմների էությունը, Ռուսաստանի հետ չեզոքության հարցի շուրջը Էնվերի նախաձեռնած բանակցությունների ննեգ դիտավորությունները, «Գեբեն» և «Բրեսլաու» ռազմանավերի ֆիկտիվ գնման նպատակները և այլն։

Չորրորդ՝ «Կովկասյան ճակատը 1914—1917 թթ.» գլխում հեղինակը փաստացի նյութերի հիման վրա հիմնավորում է, որ երիտթուրքերը պատերազմի հենց սկզբից թե՛ պրոպագանդայի միջոցով և թե գործնական քայլերով ձգտում էին իրագործել իրենց հեռու գնացող զավթողական պլանները Կովկասի, Միջին Ասիայի, Պովոլժիեի, Ղրիմի, ինչպես նաև Հյուսիսային Աֆրիկայի, Աֆղանստանի և այլ երկրների նկատմամբ։ Էնվերը հայտարարում էր, որ Գերմանիայի օժանդակությամբ թուրքերը կնվաճեն Մակեդոնիան, Կովկասը ու Եգիպտոսը և կկարողանան «Միասնություն և առաջադիմություն» պարտիայի «իշխանությունը աշխարհի ամենահզոր կայսրության վերածել» (էջ 176)։ Այս բանը ապացուցող բազմաթիվ վկայություններ ու փաստեր են բերված հեղինակի կողմից։ Այստեղ գերազանցապես նկարագրվում են պատերազմական գործողությունների ընթացքը, ռուսական բանակի տարած հաղթանակները, իսկ դրանց հետ կապված քաղաքական հարցերը լուսաբանվում են ավելի պակաս հանգամանորեն։

Պրոբլեմների արծարծման քաղաքական ասպեկտի թուլությամբ հավանաբար պետք է բացատրել այն, որ օրինակ, 1917 թ. կեսերից ռուսական կովկասյան բանակի անհաջողությունները մեկնաբանելիս, հեղինակը նշում է միայն բանակում տիրած ինքնահոսի, թափթփվածության, զորահրամանատարների անպատասխանատվության, վատ մատակարարման, զինա-

մթերքի և հանդերձանքի պակասի մասին (էջ 221), միաժամանակ չհիշատակելով, որ ռևոլյուցիոն գաղափարները համակել էին զինվորների հոծ զանգվածներին, որ ժամանակավոր կառավարության կողմից շարունակվող իմպերիալիստական պատերազմի քաղաքականությունը սնանկացել էր։ Այստեղ ցանկալի կլիներ վկայակոչել ոչ միայն դեզերտիրության, այլև զինվորների հեղափոխվելու մասին փաստերը։

Դժբախտաբար, հեղինակը գրեթե չի քննարկում պատերազմին հայերի ունեցած մասնակցության, թուրքահայերի բախտը տնօրինողների դերը ստանձնած բուրժուական պարտիաների հետապնդած նպատակների, նրանց գործելակերպի, նրանց ու ցարիզմի առնչությունների հարցերը։ Պատերազմական գործողությունները զուտ ռազմական առումով քննարկելը չի ընդգրկում պատերազմական անցուդարձն իր ամբողջությամբ, պատասխան չի տալիս շատ կնճռոտ հարցերի։ Մի շարք առիթներով հիշատակվում են կամավորական խմբերը, բայց ընթերցողը չի գտնում նրանց ստեղծման նպատակների, նրանց խաղացած դերի գնահատականը։ Իսկ սրանք հարցեր են, որոնք չի կարելի շրջանցել առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Օսմանյան պետության ժողովրդասպան քաղաքականության, արևմտահայերի ողբերգության պատմությունն ուսումնասիրելիս։

Այդ ողբերգության, թուրքահայերի զանգվածային եղեռնի մանրամասնությունների մասին հարուստ նյութեր են օգտագործված հինգերորդ՝ «Օսմանյան կայսրության ներքին դրությունը պատերազմի տարիներին» գլխում։ Հեղինակին հաջողվել է ցույց տալ, որ երիտթուրքերի կլիկը տակավին պատերազմի սկզբին որոշել էր ոչնչացնել Թուրքիայում բնակվող բոլոր հայերին։ Այդ նպատակով հրավիրված գաղտնի խորհրդակցությունում երիտթուրքերի պարտիայի կոմիտեի քարտուղար դոկտոր Նազիմը պահանջում էր չբավարարվել մասնակի կոտորածով, ինչպես դա տեղի ունեցավ 1909 թ. Ադանայում և այլ շրջաններում, այլ ոչնչացնել ամբողջ հայ ժողովրդին, որպեսզի ոչ մի հայ չմնա թուրքական հողում և մոռացվի նրա անունը (էջ 231—232)։ Հայ ժողովրդի ոչնչացման մասին խորհրդակցության որոշման հիման վրա 1915 թ. ապրիլի 15-ին տեղական իշխանություններին այն գործնականում իրագործելու ցուցում տրվեց։ Վերջինս ստորագրել էին ներքին գործերի մինիստր Թալաաթը, ռազմական մինիստր Էնվերը և դոկտոր Նազիմը։ Այնուհետև հեղինակը տալիս է հայ խաղաղ բնակչության տեղահանման և կոտորածի հանգամանքները Կիլիկիայում և Կոնստանդնուպոլսում, Էրզրումում ու Վանում, Բիթլիսում ու Սըվազում և այլուր։

Գրքի 253—261 էջերում փաստեր են բերված այն մասին, որ թուրք և քուրդ աշխատավորները մեղսակից չէին կառավարության հայաջինջ գործողություններին, առանձին դեպքերում հակադրվում էին նրան, հանդես գալիս իրենց դարավոր հարևանների՝ հայերի պաշտպանությամբ։ Փաստեր են բերված նաև հայերի նկատմամբ արաբների բարեկամական վերաբերմունքի մասին, երկրի էկոնոմիկայի, առաջին հերթին գյուղատնտեսության քայքայման, տնտեսական դժվարությունների, թուրք աշխատավորության ծանր վիճակի, արաբների պայքարի, Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիայի գաղափարների տարածման, նրանց ազդեցության ուժեղացման և այլ հարցերի մասին։

Հեղինակին հաջողվել է համոզիչ փաստերով բացահայտել գերմանական իմպերիալիստների սև դերը հայկական ջարդերի գործում։ Ցույց է տրված նաև Անգլիայի, Ֆրանսիայի, ԱՄՆ-ի կառավարությունների թողտվության, նրանց «թղթային բողոքների» անուժ լինելը՝ կոտորածները կանխելու հարցում։

Սակայն մեր կարծիքով, հեղինակի նպատակին չի համընկնում արևմտյան մի շարք գործիչների հայկական կոտորածների վերաբերյալ ասույթների վկայակոչումը այն դեպքում, երբ գրքում հանգամանալի չի վերլուծված իմպերիալիստական Եվրոպայի ու ցարիզմի այդ իրողությանը վերաբերող քաղաքական կուրսը։

Այս գլխում, այնուհետև, կան մեջբերումներ և հարցադրումներ, որոնց վրա ուզում ենք կանգ առնել։ 259-րդ էջում կարդում ենք. «Երիտթուրքերը տարածում էին սուտ լուրեր, թե իբր հայերը Ռուսաստանի հետ գաղտնի համաձայնություն էին կնքել, ըստ որի ռուսները պարտավորվել էին օգնել հայերին զավթելու Արևմտյան Հայաստանը և Քուրդիստանը»։ 268-րդ էջում «Հայերի նկատմամբ ձեռնարկված դաժան ռեպրեսիաները արդարացնելու նպատակով թուրքական կառավարությունը մոգոնեց նոր սուտ այն մասին, որ «հայկական անկարգությունները» ճնշելիս գտնվել են ռևոլյուցիոն դրոշակներ, ռումբեր, ռուսական զենք և փաստաթղթեր, որոնք իբր թե ապացուցում էին, թե շարժումը խրախուսվում էր Թիֆլիսում, Փարիզում և Լոնդոնում գտնվող կոմիտեների և Անտանտայի երկրների կառավարությունների կողմից»։ Այնուհետև 289-րդ էջում կարդում ենք, որ թուրքական պատմաբան Թևֆիկ Բիյիքլիօղլուն և ամերիկյան պատմաբան Ֆիշերն այն կարծիքին են, որ «Վանում և Էրզրումում բնակվող հայերը 1915 թ. հատկապես զենք վերցրին, որպեսզի օգնեին ռուսական զորքերին»։ Ճիշտ է, որ հեղինակը բացահայտելով թուրք պատմաբանների կեղծիքներն ու հերյուրանքները, ցույց է

տալիս, որ Արևմտյան Հայաստանում ընդհանուր ապստամբություն չի եղել, բացի ինքնապաշտպանությունից։ Հասկանալի է, որ թուրքական պաշտոնական շրջաններն ամեն կերպ չափազանցնում էին հայերի ապստամբական տրամադրությունները՝ արդարացնելու համար իրենց չարագործությունները։ Բայց հեղինակը մի շարք ձևակերպումներով, որոնցից մի քանիսը մենք մեջբերեցինք վերևում, փաստորեն անտեսում է ռուսական բանակի հետ հայկական ջոկատների ունեցած կապը, Արևմտյան Հայաստանում ազգային-ազատագրական շարժման առկայությունը, որի մասին նա հիշատակում է գրքի տարբեր մասերում, բայց չի քննարկում հարցն ըստ էության։ Կարո՞ղ ենք ասել որ հայերը կապեր չունեին ռուսական բանակի հետ, կամ Թիֆլիսում հաստատված Հայ Ազգային խորհուրդը, Դաշնակցության Արևելյան բյուրոն մի՞թե կապ չէին պահպանում փոխարքայի հետ, ղեկավարում Թուրքիայի տերիտորիայում գործող կամավորական գնդերին։ Որ հայերի մասսայական ապստամբություն չեղավ Թուրքահայաստանում, դա փաստ է։ Բայց որ հայերի ինքնապաշտպանությունն էլ չկազմակերպվեց այդ գործը ստանձնած կազմակերպությունների կողմից, դա ևս անժխտելի է։

Սակայն թուրքական հեղինակների նենգամիտ մարզանքները հայերի ապստամբելու, թե չապստամբելու մասին չեն կարող մեղմել թուրքական ջարդարարների նկատմամբ պատմության արդարացի դատավճիռը։ Թուրք հեղինակների «փաստարկները» միայն զայրույթ են հարուցում, վկայում այն մասին, որ նրանք այժմ էլ հանդես են գալիս մի ամբողջ ժողովրդի գենոցիդի արդարացնողների դերում, թուրքական մարդասպանների ոճրագործությունները պատճառաբանելով Թուրքիայում գործունեություն ծավալելու մասին ավելի շատ աղմուկ հանած, բայց գործնականում իմպերիալիստական Անտանտայի հետ հույսերը կապած, և ոչ թե բուն թուրքահայ աշխատավոր ժողովրդի ձգտումների ու ռեալ պայմանների վրա իրենց գործելակերպը խարսխած հայ բուրժուա-ազգայնական կուսակցությունների կարճատես քաղաքականությամբ։ Օրհասական ժամին պարզվեց, որ զինվելու մասին տարիների խոսակցությունները սոսկ խոսակցություններ էլ մնացել էին, որ գործնականում բնաջնջումից հայ աշխատավոր զանգվածներին պաշտպանելու գործը իրականում բարձիթողի վիճակում էր։ Նրանց ավանտյուրիստական գործելակերպի մասին շատ ապացույցներ կարելի էր բերել, որոնք սակայն տեղ չեն գտել գրախոսվող աշխատության մեջ։

Գրքի վերջին՝ վեցերորդ գլուխը նվիրված է Անդրկովկասում 1918 թ. Օսմանյան կայսրության ագրեսիայի և երիտթուրքական զավթիչների դեմ անդրկովկասյան ժողովուրդների պայքարի հարցերին։ Այստեղ քննարկված են Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիայից հետո Անդրկովկասում ստեղծված իրադրության, հանուն Սովետական իշխանության բոլշևիկյան կազմակերպությունների մղած պայքարի հանգուցային հարցերը, նշված է «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի մեծ նշանակությունը։ «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետով,— գրում է Ե. Գ. Սարգսյանը,— Սովետական կառավարությունը ձգտում էր կանխել նրա զավթումը թուրքական ագրեսորների կողմից։ Բայց այդ դեկրետի կենսագործմանը խանգարեց Անդրկովկասյան կոմիսարիատի և նրան ենթարկված Կովկասյան բանակի հակառևոլյուցիոն հրամանատարության դավաճանական, սեպարատիստական քաղաքականությունը» (էջ 324—325)։ Հեղինակը ցույց է տվել Անդրկովկասի բուրժուական պարտիաների, մասնավորապես, վրացական մենշևիկների, ադրբեջանական մուսավաթականների, հայկական դաշնակների վարած դավաճանական քաղաքականությունը, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի, ապա Սեյմի հակառևոլյուցիոն, հակասովետական գործունեությունը, ազգային զորամասեր ստեղծելու ձախողված քայլերը, ռազմաճակատը պահելու անկարողությունը, ինչը հանգեցրեց կապիտուլյացիայի թուրքական զավթիչների առջև և վերջիններիս համար հնարավորություն ստեղծեց ոտնահարելու Բրեստ-Լիտովսկի զինադադարի համաձայնագիրը, օկուպացնելու Հայաստանի տերիտորիաները, ներխուժելու Անդրկովկասի խորքը։

Հեղինակը մի շարք նոր տվյալների հիման վրա հատկապես ընդգծում է Տրապիզոնի և Բաթումի բանակցությունների ժամանակ թուրքական զավթիչների հետապնդած նենգ նպատակները, ցույց է տալիս, թե ինչպես նրանք դրժեցին բոլոր համաձայնագրերը և 1918 թ. փետրվարին հարձակման անցան ամբողջ Կովկասյան ճակատում։ Այն, ինչ որ չէր հաջողվել թուրքական իմպերիալիստներին իրագործել 1914—1915 թթ., նրանք փորձեցին իրականացնել 1918 թ.։ Անդրկովկասում թուրքական ինտերվենցիայից հատկապես տուժեց հայ բնակչությունը, որի նկատմամբ թուրքական օկուպանտները գործադրեցին ջարդերի միևնույն քաղաքականությունը։ Գլխում ցույց են տրված գերմանո-թուրքական հակամարտությունները Անդրկովկասում տիրապետության հասնելու համար, անդրկովկասյան ժողովուրդների զինված պայքարը թուրքական ինտերվենտների դեմ։

Բոլոր դրական կողմերով հանդերձ, այս գլխում բազմաթիվ հատվածներ զուտ նկարա-

գրական են։ Օրինակ, հեղինակը նշում է Սարդարապատի հերոսամարտի մասին, բայց չի ընդգծում նրա խոշոր քաղաքական նշանակությունը, նրա ինքնաբուխ, ժողովրդական բնույթը (տե՛ս էջ 398—399, 402—404)։ Երզրումի անկման մասին խոսելիս (էջ 349) նշվում է միայն թուրքական զորքի գերազանցության փաստը, առանց ընդգծելու, որ բացի բանակի հակաեւոլյուցիոն հրամանատարության, Անդրկովկասի կառավարության խաղացած կապիտուլյանտական դիրքից, այդ գործում փաստորեն, դավաճանական դեր խաղացին հայկական բուրժուա-ազգայնական պարտիաները։

Մինչդեռ դաշնակ պարագլուխները հետագայում իրենց հիշողություններում ու այլ գործերում ձգտում են չքմեղ ձևանալ և ամեն ինչի մեղքը բարդել այլոց վրա, իրենց արդարացնելու համար օբյեկտիվ պատճառներ փնտրել ամեն ինչում, բայց լռել իրենց ապիկարության ու դավաճանական գործելակերպի մասին։ Այդպես է վարվել նաև Ա. Խատիսովը, որից հեղինակը ցիտում է այն միտքը, թե հայկական ազգային զորամասերի կազմակերպումը հանդիպում էր մեծ դժվարությունների, գլխավորապես այն պատճառով, որ հայերը չափազանց դժկամությամբ էին բանակ գնում (ընդգծումը մերն է— Ջ. Կ., էջ 333)։ Նման հարցադրումը զրպարտություն է հայ ժողովրդի հասցեին։ Որ հայ ժողովուրդը հերոսաբար կռվել է իր ինքնապաշտպանության համար, ընդդեմ թուրքական զավթիչների, դա փաստ է։ Բայց որ նա երես էր թեքել հայ բուրժուական պարտիաներից, որոնք իրենց դավաճանությամբ վարկաբեկվել էին, դա նույնպես փաստ է։ Ուրեմն բանն այն չէ, որ հայերը բանակից և կռվից հրաժարվում էին, այլ հրաժարվում էին իրենց կործանման դատապարտող տհաս ղեկավարներից։

Գրքի «վերջաբանը» մենագրության ամփոփման հետ միասին նվիրված է 1920—1921 թթ. Թուրքիայի ներքին ու արտաքին քաղաքական հարցերին, սովետա-թուրքական հարաբերություններին, քեմալական շարժման նկատմամբ Սովետական Ռուսաստանի դիրքի, թուրք ժողովրդի հակաիմպերիալիստական պայքարի, քեմալիզմի երկակի, հակասական բնույթի, Անդրկովկասի և, մասնավորապես, Հայաստանի նկատմամբ երիտթուրքերից ժառանգած նվաճողական պլանների, Քյազիմ Կարաբեքիրի բանակի կատարած նոր չարագործությունների լուսաբանմանը։

«Всемирная история»-ի VIII հատորում «Մերձավոր և Միջին Արևելքի ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարը» գլխի վերաբերյալ հեղինակի դիտողությունը հանգում է նրան, որ 1920 թ. Անդրկովկասի նկատմամբ Թուրքիայի շովինիստական, իմպերիալիստական քաղաքականությունն արդյունք էր ոչ թե Քեմալի հակառակորդների գործունեության, այլ ամբողջ քեմալիզմի, թուրքական նացիոնալիստների զավթողական ձգտումների (էջ 438)։ «...Քեմալի կողմից գլխավորած բուրժուա-կալվածատիրական կառավարությունը,— գրում է հեղինակը,— մի կողմից, ընդդեմ ինտերվենտների, օգնության համար դիմելով Սովետական կառավարությանը, մյուս կողմից, շարունակում էր երիտթուրքերի էքսպանսիոնիստական քաղաքականությունը և պատրաստվում էր զավթել Հայաստանը, Վրաստանը, Ադրբեջանը և Հյուսիսային Կովկասը» (էջ 429)։

Հեղինակն այնուհետև փաստեր է բերում 1921 թ. փետրվարյան ավանտյուրայի դաշնակ ղեկավարների և, մասնավորապես, Ս. Վրացյանի, վրացական մենշևիկների քեմալականների հետ ունեցած կապերի, նրանց հակասովետական քաղաքականության, 1921 թ. մարտի 16-ի սովետա-թուրքական պայմանագրի և քեմալականների կողմից վերջինիս ուխտադրուժ խախտման վերաբերյալ, ինչպես նաև տալիս է 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ին Կարսում կնքված պայմանագրի մանրամասները։

Վերջում նշենք, որ աշխատության առանձին մասեր ծանրաբեռնված են անհարկի մեջբերումներով։ Որոշ տեղերում հեղինակը հրապուրվել է շատ փաստեր արձանագրելով՝ առանց անհրաժեշտ վերլուծությունների և համոզիչ եզրակացությունների։ Գիրքը զերծ չէ նաև որոշ կրկնություններից, խմբագրական կարգի մանակի թերություններից։

Նակայն այս ամենը չեն նսեմացնում մենագրության արժանիքները։ Ե. Ղ. Սարգսյանի ուսումնասիրությունը արժեքավոր ներդրում է սովետահայ արևելագիտության մեջ։

Ջ. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀԱՋՈՂ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Կոմունիստական պարտիայի XXII համագումարն անդրադառնալով Սովետական Հայաստանի ու սփյուռքահայության սերտ մերձեցման հարցին՝ խնդիր դրեց «Ընդլայնել ու բարելավել մեր կապերը արտասահմանյան հայերի ու նրանց առաջադիմական կազմակերպությունների հետ...»։

Նոր չէ քաղաքական այս գիծը, նոր չէ Կոմունիստական պարտիայի և Հայաստանի կառավարության հոգատար վերաբերմունքը արտասահմանի հայության ճակատագրի հանդեպ։ Սովետական իշխանության հաստատման առաջին իսկ օրերից հաստատվել ու անընդհատ ամրապնդվել է կապը մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի հայ աշխատավոր մասսաների միջև, պարբերաբար կազմակերպվել է ինչպես զանգվածային հայրենադարձություն, այնպես էլ անհատական վերադարձ դեպի Հայրենիք։

Արտասահմանյան հայության հետ կապերի ամրապնդումը, սակայն, այսօր հրամայաբար պահանջում է լուրջ հիմքերի վրա դնել սփյուռքահայ գաղթօջախների պատմության, տնտեսական, քաղաքական կացության, գրականության, արվեստի, ամբողջ մշակույթի խոր ուսումնասիրությունը։ Առաջին քայլերն արվում են արդեն։ Լույս տեսած հոդվածների, սփյուռքահայ գրողների Հայաստանում հրատարակված ստեղծագործությունների կողքին միանգամայն խրախուսական ու արդյունավետ եղավ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության ինստիտուտի հրավիրած գիտական սեսիան՝ նվիրված սփյուռքահայ գրականության հարցերին։

Ցավոք, դրանք միայն առաջին լուրջ քայլերն են, իսկ այդ գործում եղած բացատը դեռ մնում է։

Բացատը լրացնելու խնդրին է նվիրված վերջերս լույս տեսած Սերգեյ Գասպարյանի «Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր»[1] աշխատությունը։ Երկարամյա պրպտումներ, սփյուռքահայ մամուլի քրտնաջան մշակում, անձնական հանդիպումներ, այցելություններ սփյուռքահայ գաղթօջախները—այսպես է լույս աշխարհ եկել գիտական մանրակրկիտությամբ աչքի ընկնող հիշյալ աշխատությունը։ Եթե ավելացնենք նաև այն մեծ դժվարությունները, որոնք դեռևս գոյություն ունեն սփյուռքահայության կյանքն ուսումնասիրողի ճանապարհին՝ վիճակագրական տվյալների պակասը, կապիտալիստական որոշ երկրներում քաղաքական աննպաստ կացությունը և այլն, ապա միանգամայն պարզ կդառնա հեղինակի կատարած շնորհակալ գործի բուն արժեքը։

Ս. Գասպարյանը մարքսիստական պատմագրության դիրքերից տալիս է մեր օրերի սփյուռքահայ գաղթօջախների հիմնական պատկերը. քաղաքական, տնտեսական կացությունը, մշակութային, կրթական կյանքի նկարագիրը։ Այդ իմաստով աշխատությունը հատկապես նշանակալից է դառնում հետագա ուսումնասիրողների համար, նրանց սեղանին դնելով բոլոր հիմնական ու կարևոր տվյալները։ Միաժամանակ հեղինակը տեսական—քաղաքական վերլուծության է ենթարկում իր շարադրած նյութերը, մտահանգումները, ակտուալ եզրակացություններ անում։

Աշխատության մեջ բնութագրված են բոլոր քիչ թե շատ մեծ սփյուռքահայ գաղթօջախները, որոնք տարածված են ամբողջ աշխարհով մեկ, առանձին ենթագլուխների մեջ վերլուծվում է արտասահմանյան հայ մամուլի և համապատասխան քաղաքական հոսանքների ու կազմակերպությունների, պարտիաների գործունեությունը՝ հիմնական ուղղություններով, ինչպես նաև մեկ ամբողջական գլուխ նվիրված է Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության գործունեությանը։

Խոսելով սփյուռքահայ գաղթօջախների հիմնական կենտրոնների մասին, հեղինակը գաղթօջախի ստեղծման մասին համառոտ պատմական ակնարկից բացի, միշտ գտնում է մի հիմնական հարց, մի առանցք, որի շուրջը կառուցում է իր ուսումնասիրությունը։ Սոսկ թվերը և փաստերը չեն հետաքրքրում նրան, այլ տվյալ գաղթօջախին և ամբողջ սփյուռքահայությանը հուզող հարցերը։

Կապիտալիզմի ջատագովները և նրանց հայկական խոսափող դաշնակցությունը առիթը բաց չեն թողնում գովերգելու համար ամերիկյան «դրախտը»։ «Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր» գրքում հեղինակն անդրադառնում է այդ հարցին ևս։ «Ենթարկվելով կապիտալիստական Ամերիկայի տնտեսական ու քաղաքական կյանքի զարգացման օրենքներին,— կարդում ենք գրքում,— բաժանելով երկրի ամբողջ բնակչության ճակատագիրը, հայերը տառապել են գործազրկությունից, վաճառել իրենց աշխատուժը, լրացրել ամերիկյան պրոլետարիատի շարքերը։ Կապիտալիստական հակասությունների այդ երկրում հայերի մի մասին հաջողվել է մտնել մեծ բիզնեսի ոլորտը, կապիտալ ստեղծել ու հարստանալ»։ Բերելով փաստեր ցույց է տրվում, թե ինչպես երեսնական թվականների տնտեսական ճգնաժամի տարիներին հիմնովին խախտվում է Կալիֆոռնիայի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ում բնակվող հայության գերակշռող մասի տնտեսական վիճակը։ «Հետաքրքրական է նշել,— շարունակում է նա,— որ այս կարգի հարցերը որևէ լուսաբանում

1 Ս. Գասպարյան, Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր, Հայպետհրատ, Երևան, 1962։

չեն գտնում դաշնակցական գրականության և պարբերական մամուլի էջերում»։

Հեղինակը մի քանի շտրիխներով ամփոփ պատկերում է քաղաքական այն եռուն մթնոլորտը, որի մեջ գործում են ամերիկահայ կազմակերպությունները։ Մասնավորապես, նա ցույց է տալիս հայկական առաջադիմական կազմակերպությունների դրական դիրքորոշումը խաղաղության համար պայքարի հարցում, նրանց ջերմ վերաբերմունքը Ն. Ս. Խրուշչովի՝ ԱՄՆ կատարած այցելության նկատմամբ։ Արտասահմանի հայությունն այդ ուղևորությունը որակել է որպես «դարուս դեպք»,— ընդգծում է Գասպարյանը, մի քանի քաղվածքներ բերելով սփյուռքահայ մամուլի էջերից։

Հատկապես մեծ դժվարություններ է հաղթահարել հեղինակը Թուրքիայի հայության կյանքի մասին ամփոփ պատկերացում տալու համար։ Չէ՛ որ նյութերը խիստ ցաք ու ցրիվ են սփյուռքահայ պարբերական մամուլի էջերում, իսկ Անատոլիայի ներքին գավառների հայկական կյանքի մասին ամիսներով, նույնիսկ տարիներով ոչ մի հաղորդագրություն չի լինում։ Այնուամենայնիվ, ընթերցողի առջև է դրված հարուստ նյութ։ Նա կարող է քայլ առ քայլ ծանոթանալ երկրում ազգային խտրականության քաղաքականության զարգացմանը, հատկապես ազգային փոքրամասնությունների մայրենի լեզվի դեմ սկսված արշավին։

«Թուրքիայում տեղի ունեցած պետական հեղաշրջումից հետո ազգային փոքրամասնությունների դեմ ուղղված ելույթները չդադարեցին,— շարունակում է հեղինակը. 1960 թ. սեպտեմբերին Թուրքիայի ազգային ուսանողական միությունը հրապարակորեն պահանջում էր արգելել այլ լեզուների գործածությունը հասարակական վայրերում։ Այդ կամպանիան այնպիսի բնույթ ընդունեց, որ թուրքական մի շարք թերթեր ստիպված եղան զգուշացնել ուսանողական ծայրահեղ քայլերից, որոնք կարող էին աննպաստ հետևանքներ ունենալ»։

Ինչպես բոլոր գլուխներում, այնպես էլ Թուրքիայի հայությանը նվիրված մասում մանրամասնորեն վերլուծվում է կրթական գործը Սփյուռքում։ Միշտ և ամենուրեք այլևայլ խոչընդոտների ու դժվարությունների կողքին (նյութական անբարենպաստ վիճակ, ուսուցիչների պակաս և այլն), շեշտը դրվում է հայոց լեզվի, հայոց պատմության ու գրականության և ուրիշ առարկաների գծով հայերեն դասագրքերի խիստ պահանջի վրա։

Մեր օրերում կատարվող հայրենադարձության հարցը շոշափվում է իրանահայ գաղթօջախի կացության մասին գլխում։ Հատկապես կարևոր է, երբ հարցը քննվում է քաղաքական առումով։ «Իրանի հայերի իսկական հայրենասիրության մասին է վկայում այն փաստը,— գրում է նա,— որ նրանք բուռն խանդավառությամբ ընդունեցին առաջիկա հայրենադարձության լուրը... Մի քանի ամսվա ընթացքում Իրանում հայրենադարձության համար ցուցակագրվեցին տասնյակ հազարավոր մարդիկ։ Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ հայերի հայրենադարձության առնչությամբ Իրանի կառավարությունը հայտարարեց, թե չի առարկի Սովետական Միություն տեղափոխվել ցանկացող հայերի մեկնմանը... Ի՞ղձ էր դաշնակցական «Ալիք» թերթը փորձում թունավորել մթնոլորտը, ի՞ղձ էր նա աշխատում համոզել հայերին, որ հրաժարվեն Հայրենիք գնալու որոշումից։ Դա լավագույն ապացույցն էր այն բանի, որ, չնայած «Ալիքը» լույս է տեսնում հայերեն լեզվով, բայց այն որևէ չափով չի կապված գաղութի աշխատավորական զանգվածների հետ, դեմ է նրանց կենսական շահերին ու արհամարհված է նրանցից... Ինչ վերաբերում է իրանահայերի հայրենադարձությանը, ապա անհրաժեշտ է նշել այս հարցում Իրանի կառավարության բարի կամքը, որի շնորհիվ շատ իրանահայեր հնարավորություն են ստանում վերադառնալ իրենց հայրենիքը»։

Ինչպես և պետք էր սպասել, աշխատության մեջ հատուկ տեղ է տրված լիբանանահայ գաղթօջախին։ Պատմական հանգամանքների բերումով մի քանի տասնյակ տարիներ Լիբանանը, ավելի ճիշտ Բեյրութ քաղաքի հայ Սփյուռքում տանում է այն դերը, ինչ մի ժամանակ վիճակված էր Կոնստանդնուպոլսին, այն դարձել է Սփյուռքի անպաշտոն կենտրոնը, այստեղ կենտրոնացված են մեծ քանակությամբ կրթական հիմնարկություններ, մշակութային, մարզական միություններ, մամուլի օրգաններ, առկա է բավականին պատրաստված մտավորականություն։

Աշխատության մեջ, հատկապես, շեշտվում է հայ և արաբ ժողովուրդների բարեկամությունը, նրանց միասնական ելույթները իմպերիալիզմի և տեղական ռեակցիայի դեմ մղվող պայքարում։ Գրքում մեջ է բերված լիբանանյան ժողովրդի ազգային հերոս, Լիբանանի Մինիստրների խորհրդի առաջին նախագահ Ռիադ Սոլհի 1943 թվականին արտասանած այս խոսքերը. «Ես հայերի ներկայությունն այս երկրում ընդունում եմ գրկաբաց և առանձին հաճույքով։ Նրանք այս երկրի անկախությունը գուցե մեզնից ավելի լավ պաշտպանեն։ Որովհետև նրանք երկար ժամանակ ապրել են բռնության տակ, պայքարել և զոհվել են անկախության համար, հետևաբար լավ գիտեն անկախության արժեքը։ Իմ կառավարության սիրտը բաց է հայերի համար»։

Ելնելով այն հանգամանքից, որ լիբանանահայ գաղթօջախին հատուկ դեր է վիճակվել Հայկական սփյուռքում, միանգամայն արդարացի պետք է գտնել հեղինակի ձգտումը հենց այս կապակցությամբ վերլուծելու և շարադրելու մի շարք ընդհանուր հարցեր, ինչպիսիք են՝ սփյուռքահայ մամուլը, քաղաքական կազմակերպություններն ու կուսակցությունները, կապը մայր Հայրենիքի հետ։

Օրըստօրե ավելի է մեծանում սփյուռքահայ դեմոկրատական մամուլի դերը։ «Եվ դա հասկանալի է,— գրում է Ս. Գասպարյանը,— Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների ազգային-ազատագրական պայքարի զարթոնքը, միջազգային բանվորական շարժման աննախընթաց հաջողությունները ընդդեմ սառը պատերազմի, հանուն խաղաղության և ժողովուրդների անվտանգության ծավալված տիտանական պայքարը, Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների ու Սովետական Միության միջև ընդլայնվող բարեկամական կապերը և աշխարհում տեղի ունեցող քաղաքական ու տնտեսական այլևայլ փոփոխությունները իրենց արձագանքն են գտնում առաջադիմական մամուլի էջերում, մամուլ, որը չի կարող հեռու մնալ աշխատավորական լայն մասսաներին հուզող հարցերից, չի կարող չգտնվել ժամանակակից կյանքի խաչմերուկում»։ Սփյուռքահայ դեմոկրատական մամուլի էջերի մշտական զարդն է լրատվությունը Սովետական Հայաստանի աշխատավորների կյանքի մասին։ Բացի դրանից, մամուլի միջոցով իրականանում են մշտական կապերը հայ գաղթօջախների միջև։

Բայց միատարր չէ սփյուռքահայ մամուլը, ինչպես և նրա դեմոկրատական մասը։ «Միանգամայն սխալ կլիներ,—գրում է Ս. Գասպարյանը,— պատկերացնել սփյուռքահայությունը առանց դասակարգային ներհակ ուժերի, սոցիալական սուր հակասությունների, առանց դասակարգային պայքարի։ Դրանով է պայմանավորված հայ քաղաքական մի քանի կուսակցությունների առկայությունն Սփյուռքում»։ Ահա թե ինչու, հեղինակը սփյուռքահայ մամուլն իրավացիորեն դասակարգում է ըստ գաղափարախոսությունների, ըստ քաղաքական ուղղությունների։

Դեմոկրատական մամուլի մեջ գոյություն ունեցող զանազան ուղղությունները, սակայն, չեն խանգարում նրանց՝ միասնականորեն հանդես գալու քաղաքականության հիմնական հարցերից շատերի բնագավառում։ Շեշտելով հետպատերազմյան շրջանում ծայր առած վճռական օրիենտացիան դեպի Սովետական Հայաստանը, հեղինակն ընդգծում է, որ «այդպիսի պայմաններում, սփյուռքահայ մամուլի մի շարք օրգաններ, շարունակելով մնալ որոշակի դասակարգային խմբերի ու խմբավորումների ու դրանց շահերն արտահայտող քաղաքական կուսակցությունների գաղափարական դիրքերի վրա, հանդես են գալիս հայրենասիրական ուժերի ճակատում»։ Այդ է ապացուցում հնչակյան, ռամկավարական մամուլի և մի շարք չեզոք օրգանների գործունեությունը, որն արտացոլումն է հնչակյան և ռամկավարական կուսակցությունների հայրենասիրական գործունեության։ Ահա թե ինչու Հայաստանի Կոմպարտիայի XXII համագումարում ՀԿԴ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ ընկ. Յա. Զարոբյանն ասաց. «Այդ պարտիաների նկատմամբ մեր դիրքերը միանգամայն պարզ են։ Մենք մտադիր չենք նրանց գաղափարական որևէ զիջում անել, բայց մենք ողջունում ենք նրանց հայրենասիրական գործունեությունը կապիտալիստական երկրների հայկական գաղութների պայմաններում»։

Աշխատության տարբեր գլուխներում ու բաժիններում բազմիցս արծարծվում է ձուլման, կամ ինչպես սփյուռքահայ մամուլն է արտահայտվում «Սպիտակ ջարդի» պրոբլեմը։ Հեղինակը շեշտում է այն արդարացի և խոր անհանգստությունը, որ տիրում է սփյուռքահայության որոշակի շրջաններում՝ ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում և այլուր մեծ քայլերով առաջ ընթացող ձուլման պրոցեսի հետևանքով։ Անշուշտ, նա չի բաժանում և քննադատում է առանձին գործիչների հոռետեսությունն այդ հարցում։ Բայց և միևնույն ժամանակ շատ արժեքավոր դիտողություններ է անում հայ երիտասարդ սերնդի դաստիարակության կապակցությամբ, դաստիարակություն, որի հիմքում պետք է ընկած լինի մատաղ սերնդին Սովետական Հայաստանի մասին գիտելիքներ հաղորդելու ձգտումը։ Իսկ մի շարք դպրոցներում Սովետական Հայաստանի մասին բավարար գիտելիքներ չեն տրվում. կան դպրոցներ, որտեղ արգելվում է «Սովետական Հայաստան» բառերն արտասանել։ Դրա պատճառները բազմազան են։ Այդ հարցում իրենց սև գործն են կատարում թե՛ տվյալ երկրի քաղաքական պայմանները և թե՛ զանազան հայ քաղաքական խմբավորումները։ Մինչդեռ Սովետական Հայաստանի մասին գիտելիքներ տալը,— գրում է Ս. Գասպարյանը,— հայրենասիրական դաստիարակության վճռական գործոններից մեկն է։ «Ուսումնասիրելով հայ լեզուն, պատմությունը,— շարունակում է հեղինակը,— հայ մանուկները պետք է հնարավորին չափ բազմակողմանի գիտելիքներ ստանան Սովետական Հայաստանի մասին, այլապես նրանց հայրենասիրական զգացմունքները կարող են խամրել, կամ նույնիսկ հքանալ»։

Եզրափակելուց առաջ, մեկ անգամ ևս շեշտելով աշխատության արժեքավորությունն ու կարևորությունը, անհրաժեշտ ենք գտնում մի քանի դիտողություններ անել։

Գրքի հիմնական թերությունը, մեր կարծիքով, սփյուռքահայ գաղթօջախների սոցիալ-տնտեսա-

կան վիճակի թույլ վերլուծությունն է։ Այս թերությունը, իր հերթին, երբեմն այնպիսի պատկերացման առիթ է տալիս, թե սփյուռքահայ գաղթօջախները սոցիալ-տնտեսական ինքնուրույն միավորներ են, անկախ տվյալ երկրների համապատասխան հանգույցներից։ Բայց, եթե այդ դեպքում պատճառը, մասնավորապես, նյութերի սակավությունն է, ապա հետևյալ հարցերն արդեն հեղինակն ինքն ի վիճակի էր շտկել։

Խոսքը, առաջին հերթին, վերաբերում է Էջմիածին—Անթիլաս տագնապի ավելի խոր ու բազմակողմանի վերլուծությանը, այդ գործում դաշնակցության և նրա տերերի՝ ամերիկյան իմպերիալիստների քաղաքականության մերկացմանը, մի բան, առանց որի մեր օրերի սփյուռքահայ կյանքի պատկերը խիստ պակասավոր կլինի։ Նույն կարգի դիտողություն կարելի է անել գրքի այն բաժնի վերաբերյալ, որտեղ քննարկվում են Հայ բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) և Անթիլասի հարաբերությունները։

Այնուհետև, մի շարք տեղերում աշխատությունը, մինչև լույս տեսնելը, նորացման և լրացման կարիք էր զգում։ Այսպես, օրինակ, «Կիպրոս» և «Եգիպտոս» գլուխներում անհրաժեշտաբար պետք էր պարզաբանել նոր հայրենադարձության հետ կապված քաղաքական իրադրությունը այդ գաղթօջախներում։ 177-րդ էջում հեղինակը նշում է, թե «Լոնդոնում հայերը որևէ ակումբ կամ սրահ չունեն», մինչդեռ գրքի լույս տեսնելուց ամիսներ առաջ այդպիսի ակումբ ստեղծվել էր։ Նույն ձևով «Սիրիա» գլուխը չի փոխադրվել Մերձավոր Արևելքի երկրների բաժինը, այլ մնացել է Եգիպտոսին հարևան, որովհետև, ըստ երևույթին, գիրքը կազմված է եղել մինչև Սիրիայի բաժանումը Արաբական Միացյալ Ռեսպուբլիկայից։ Քանի որ խոսվեց նյութի դասակարգման ու մատուցման մասին, ապա, մեր կարծիքով, ճիշտ կլիներ առանձին գլուխ հատկացնել ՀԲԸՄ-ին, առանց նկատի առնելով նրա վարչության աշխարհագրական դիրքը, ինչպես այդ իրավացիորեն արվել է Կյուլպենկյան հաստատության նկատմամբ։

Կան թերասացություններ ու անհասկանալի հատվածներ. ինչպես, օրինակ, անհասկանալի է մնում, թե ինչ առումով է կատարվում ԺԱՖ Ֆրանսահայ երիտասարդական միության և բարեգործականի հակադրությունը։ Ներքին այս կամ այն կարևոր հարցի նկատմամբ բացակայում է հեղինակի դիրքորոշումը։ Երբեմն հեղինակը մեջբերումներ է անում այս կամ այն սփյուռքահայ գործչից, քննադատում նրա տեսակետները, բայց չի նշում, թե ով է նա և քաղաքական որ հոսանքին է պատկանում։ Օրինակ, իրավացիորեն քննադատում է Տ. Գնդունու բուրժուական տեսակետը, ըստ որի ամերիկյան հայերի տնտեսական վիճակի վրա չեն տարածվում այդ երկրների «տնտեսական դժվարությունները»։ Բայց եթե ասվեր, որ Տաճատ Գնդունին ռամկավարական «Սուրհանդակ» թերթի խմբագիրն է, ապա ընթերցողն ավելի հեշտությամբ կկողմնորոշվեր նրա հանդեպ։

Աշխատության մեջ կան նաև էական բացթողումներ. օրինակ, ամերիկահայ զատ-զատ բնութագրվող մյուս կազմակերպությունների կողքին, պետք է անպատճառ տեղ տալ Ռամկավար-ազատական կուսակցության ամերիկյան մասնաճյուղի հատուկ բնորոշմանը։

«Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր» աշխատությունն անշուշտ անթերի լինել չէր կարող։ Արդեն նշեցինք, որ դա իր տեսակի մեջ առաջին գործն է։ Բարեբախտաբար թերությունները շտկելի են և չեն իջեցնում գրքի արժանիքը։ Ռեսպուբլիկայի ընթերցող հասարակայնությունը կարող է գոհ լինել իր սեղանին ունենալով արտասահմանյան մեր հայրենակիցների մասին նման մի գործ։

Կ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԻՆՈՅՈՒՄ ԵՎ ՀԵՌՈՒՍՏԱՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ*

Կինոքննադատներն ու կինոսիրողները հաճախ են մամուլում արծարծում կինոարվեստի տարբեր հարցեր, քննադատելով կամ գովաբանելով կինոյի սցենարը, ռեժիսյորի կամ օպերատորի աշխատանքը, դերասանի վարպետությունը և այլն։

Համեմատաբար քիչ է խոսվում կոմպոզիտորի աշխատանքի, կինոերաժշտության մասին։ Գուցե երաժշտությունը բոլորովին չի՞ ազդում կինոֆիլմի որակի վրա և կապված չէ՞ սցենարիստի, ռեժիսյորի, օպերատորի ու դերասանի աշխատանքի հետ։ Ո՛չ։ Մենք գիտենք շատ լավագույն կինոնկարներ (սկսած համր կինոյից մինչև մեր օրերը), որտեղ երաժշտությունը մեծ դեր է կատարում։ Մենք գիտենք շատ հայտնի կինոռեժիսյորներ, որոնք առանց երաժշտության չեն պատկերացրել իրենց լավագույն ստեղծագործությունները։ Գիտենք նաև շատ կոմպոզիտորների, որոնք այսօր ճանաչված են միայն կինոյի միջոցով։ Ահա թե ինչու դժվար թե գտնվի մեկը, որ ժխտի երաժշտության կարևորությունը կինոյում։

Մի կողմ թողնելով կինոֆիլմերի տարբեր տեսակներում երաժշտության օգտագործման հարցը, խոսենք միայն գեղարվեստական ֆիլմերում երաժշտության դերի և նշանակության մասին։ Այս թեման անսպառ է ու վիճելի, բայց, քանի որ գոյություն ունեն պատմականորեն արդարացված որոշ սկզբունքներ և կինոյում երաժշտության օգտագործման մեծ փորձ, արժե որոշակի եզրակացություններ անել, իհարկե ձեռնպահ մնալով դեղատոմսեր առաջարկելուց, որովհետև ամեն մի առանձին դեպքում երաժշտության օգտագործման հարցը պետք է լուծել կոնկրետ և յուրովի։

Այժմ մեզ անհանգստացնում է սովետահայ կինոերաժշտության անմխիթար վիճակը և այդ պատճառով կաշխատենք նշել այն սխալներն ու թերությունները, որոնց հանդիպում ենք հատկապես վերջին շրջանի կինոնկարներում։

Գեղարվեստական ֆիլմում երաժշտությունը զորեղ միջոց է և կարող է էմոցիոնալ այնպիսի ընդգծված ու շեշտված արտահայտչականության հասնել, որին ոչնչով հնարավոր չէ փոխարինել ո՛չ ռեժիսյորական ու օպերատորական հնարամտությամբ, ո՛չ դերասանի հիանալի խաղով։ Եվ, հակառակը, երաժշտությունը կարող է իջեցնել ֆիլմի որակն իր տհաճ ու ձանձրալի միջամտությամբ։

Երբ երաժշտության տրամադրությունը, ռիթմը և հարմոնիան դրամատիկապես չեն համապատասխանում ֆիլմում տեղի ունեցող գործողությանը, պատկերին, տրամադրությանը, ռիթմին, այլ հնչում են բոլորովին անկախ, դառնում են տվյալ ֆիլմի համար անիմաստ ու բացի խանգարելուց, ուրիշ ոչ մի դեր չեն կատարում։ «Լավագույն» դեպքում դիտողը շեղվում է գործողության ընթացքին հետևելուց և ուշադիր լսում այդ «լավ» ու «գեղեցիկ» մեղեդին։ Իսկ քաջ հայտնի ու առավել ևս դասական երաժշտության օգտագործումը, եթե նա արդարացված չէ ու անհրաժեշտությունից չի բխում, խիստ անցանկալի է, որովհետև ավելի է շեղում դիտողի ուշադրությունը։

* Առաջարկության կարգով— Խմբ.։

Կինոյի առավելություններից մեկը, թատրոնի համեմատությամբ այն է, որ կինոն տեխնիկապես կարող է խուսափել շատ պայմանականություններից հօգուտ դիտողի։ Այսպես, օրինակ, կոմպոզիտորները հաճախ գրում են խմբերգ կամ երգ սիմֆոնիկ նվագախմբի նվագակցությամբ, որն օգտագործվում է «տեղին»։ Բայց դիտողը ոչ մի կերպ չի հավատում և չի ընդունում այս պայմանականությունը (պրոֆեսիոնալ կատարմամբ), այնինչ, եթե նույն երգը կատարեին կինոյի գործող անձինք, ավելի հասարակ ձևով, լիովին կհամոզեր դիտողին։

Հաճախ ռեժիսյորը, որ վերջիվերջո ինքն է պատասխանատու ֆիլմի ճակատագրի համար «դնում» է իրեն և, իհարկե, կոմպոզիտորին դուր եկող մի երգ կամ ռոմանս, որը, չկապվելով գործողության և, ընդհանրապես, ֆիլմի գաղափարի հետ, կրկին ապակենտրոնացնում է դիտողին, և այդ երգը դառնում է անտանելի։ Մի շարք գեղարվեստական ֆիլմերում մինչև այսօր էլ համր կինոյի իլյուստրատիվ երաժշտության նման սկզբից մինչև վերջ, տեղին ու անտեղի հնչում է երաժշտությունը թե՛ ազմուկների, թե՛ դիալոգների, թե՛ գործող անձանց խոսելու ժամանակ, մրցում նրանց հետ։ Հաճախ մեծ տեղ է տրվում «կադրից դուրս» ֆոնային երաժշտությանը, որը նույնիսկ նախօրոք տրամադրում ու զգացնել է տալիս ֆիլմի հերթական էպիզոդներն ու ծավալվող գործողությունները։ Տեղին կլինի հիշեցնել սովետական և արտասահմանյան առաջավոր կինեմատոգրաֆիստների հարուստ փորձը, որոնք ոչ միայն պակասեցրել են ֆոնային, «կադրից դուրս» երաժշտությունը, այլև փոքրացրել նրա ֆունկցիաները։ Նրանք հրաժարվել են ինչ-որ բանի մասին նախապես երաժշտությամբ «խոսելուց», քան դիտողը այն կտեսնի, չցանկանալով դիտողին փաթաթել որևէ միտք, որին նա պետք է աստիճանաբար հասնի ինքնուրույն զգացողությամբ, սեփական դատողությամբ։ Եվ երաժշտության այդ «կադրից դուրս» լինելն էլ հաճախ լինում է հարաբերական, թվում է, թե այն հնչում է ինչ-որ տեղ մոտերքում, լսվում է մեկի բաց պատուհանից կամ հարևան փողոցից։

Առաջավոր կինեմատոգրաֆիստների՝ երաժշտության «դոզայի» պակասեցումը չի ազդում ֆիլմի ներգործության ուժի վրա։ Ընդհակառակը, արտաքին արտահայտչական միջոցների տնտեսումն ավելի մոբիլիզացնում է կինեմատոգրաֆիայի ներքին (ավելի կարևոր) միջոցները։

Գեղարվեստական որոշ ֆիլմերում երաժշտությամբ հուշում և զգացնել են տալիս հետագա գործողությունը, նույնիսկ կոնֆլիկտը, իսկ կինոն սիրում է կոնտրաստ։ Որքան անհոգ և ուրախ է երգը, այնքան ավելի սոսկալի է դրան հաջորդող կատաստրոֆան, այնքան ցնցող ու հանկարծակի կրակոցը և այլն։ Բերենք մի քանի օրինակ սովետահայ կինեմատոգրաֆիստների վերջին շրջանի գործերից։ «Թռիչք անդունդի վրայով» կինոնկարը (ռեժիսյոր Լ. Իսահակյան, կոմպոզիտոր Կ. Օրբելյան)։ Ինժեներ Բալյանին ու քծնող Առաքելյանին պարտիայի շարքերից վտարելիս վարպետ Մարգարը արտասանում է իր մեղադրականը, և հենց այդ պահին հնչում է «հուզիչ», անիմաստ և խանգարող երաժշտությունը։ Անհամեմատ լավ կլիներ, եթե վարպետ Մարգարի ձայնը հնչեր քար լռության մեջ։ Կամ՝ երբ բժշկուհի Գայանեն խորհուրդ է տալիս Բալյանին հեռանալ, որովհետև բոլորն ատում են նրան։ Երբ Բալյանը զառանցում է, և Գայանեն վերցնում է գետնին ընկած պարտտոմսի դատարկ կազմը, օգնության է հասնում փրկարար երաժշտությունը. ահա այս «սկզբունքով»

դիտողն արդեն գիտե, թե որտեղ պետք է հնչի իլյուստրատիվ երաժշտությունը։ Այս ֆիլմում երաժշտությունը շատ տեղերում անհարկի է և ոչինչ չասող։ Այստեղ կատարվում է նաև էստրադային մի երգ, որը երգում է Արան՝ մոր հետ հանդիպելու պահին։ Այս երգը այլ հանգամանքներում կարող էր հուզել, հաճելի թվալ, իսկ այստեղ այն չպատճառաբանված է, ոչ տեղին և ոչ մի ազդեցություն չի գործում։

Կոմպոզիտոր Կ. Օրբելյանը երկու երգ է գրել նաև «Փառքի օղակներ» կինոֆիլմի (ռեժ. Յու. Երզնկյան) համար։ Այդ երգերը նույնպես տեղին չէին։ Հատկապես ձգձգված էր վերջին երգը՝ Ժակ Դուվալյանի կատարմամբ։

Ահա և «Փլուզում» կինոնկարը (ռեժ. Սարկիսով, կոմպ. Միրզոյան)։ Զգիտես ինչու երկրորդական կերպար Կարինեի լեյտմոտիվն ավելի պայծառ և գեղեցիկ է, քան գլխավոր գործող անձինը՝ Վարդանինը։ Իհարկե, այս թերությունը գալիս է նաև սցենարից, որտեղ մինչև վերջ անհասկանալի է մնում, թե Վարդանն ո՞վ է և ինչ է ուզում։ Իսկ թե Կարինեի լեյտմոտիվն ինչու է հանկարծ բարձրախոսով հնչում և այն էլ որպես վոկալիզ, չի պարզվում։ Կարինեի լեյտթեման հնչում է նաև ուրիշ կերպարների՝ Սեդայի և Վարդանի հանդիպումների ժամանակ։ Անբնականության և խրոնիկալ-դոկումենտալ ֆիլմի տպավորություն է թողնում պրոֆեսիոնալ երգչախմբի և նվագախմբի կատարմամբ աշխատանքային-հերոսական երգը, երբ թունելագործները վերջապես միանում են հակառակ կողմերից։ Այս ֆիլմում նույնպես մեծ է «կադր հարստացնող» երաժշտության դոզան։

Ի դեպ, խրոնիկալ-դոկումենտալ ֆիլմի երաժշտական ձևավորման տպավորություն է թողնում նաև «Ինչի մասին է աղմկում գետը» կինոֆիլմի (ռեժ. Մելիք-Ավագյան, կոմպոզիտոր Ա. Այվազյան) մի երկու էպիզոդների ժամանակ հնչող երաժշտությունը։ Օրինակ՝ երբ Սեդան տեսնում է եֆրեյտոր Արմեն Մանուկյանին, լսվում է ֆոնային երաժշտություն՝ կանանց երգչախմբի կատարմամբ։ Ամբողջ ֆիլմի համար հաջող է գտնված «Ծիծեռնակ» ժողովրդական երգի թեման։ Չնայած դրան, այս թեման (որը շեշտում է օտարության մեջ գտնվող հայի ճակատագիրը) նույնպես ձանձրալի է դառնում, որովհետև դառնալով ֆիլմի լեյտմոտիվը և մի քանի անգամ տարբեր վարիացիաներով կրկնվելուց հետո դիտողին հարկադրում է ապակենտրոնանալ կատարվող գործողությունից և ուշադիր լսել միայն երաժշտությունը։ Մեր կինոնկարներում այս կարգի թերությունները շատ են։ Մեր կարծիքով «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի ստեղծագործական կոլեկտիվը կարող է և պետք է վերացնի դրանք։

Ինչպես կինոֆիլմի տարբեր տեսակներում, այնպես էլ հեռուստատեսային հաղորդումներում կարևոր տեղ է գրավում երաժշտությունը, այն օգտագործվում է հեռուստատեսային ֆիլմերում, ակնարկներում, թեմատիկ և այլ հաղորդումներում։ Եթե մի կողմ թողնենք հեռուստատեսության տեխնիկական առավելություններն ու թերությունները կինոյի համեմատությամբ և ընդունենք, որ հեռուստատեսությունը որպես արվեստ նույն կինոն է, միայն ավելի փոքր էկրանով («փոքրէկրան կինո»), նույն սխալները հանդիպում են նաև այստեղ, միայն այն տարբերությամբ, որ հեռուստատեսության մեջ երաժշտական ձևա-

վորումը կատարվում է վաղուց արդեն գրված ու պատրաստի երաժշտության հիման վրա։

Հենց այդ վաղուց արդեն գրված ու հանրահայտ երաժշտության պատճառով է, որ մենք հեռուստացույցից համարյա ամեն օր լսում ենք նույն տաղտկալի «ձևավորումները»։

Երաժշտական ձևավորումը պետք է կատարել ստեղծագործաբար և կարողանալ նույն սյուժեի կամ կինոկադրերի համար գտնել ու տեղին օգտագործել երաժշտական հատվածների մի քանի տարբերակներ։ Քիչ են օգտագործվում նաև այնքան կարևոր և, հատկապես, հեռուստատեսության համար ձայնագրված աղմուկները (ծափեր, գործարանային աղմուկներ և այլն)։ Որոշ շատախոսականության և շաամպի կնիք է կրում նաև ստուդիայի բեմադրած գեղարվեստական հաղորդումների երաժշտական ձևավորումը։ Օրինակ, տեսարանների «անցման» ժամանակ կամ դերասանի դեմքը խոշոր պլանով ցուցադրելիս անմիջապես օգնության է գալիս երաժշտությունը։ Այստեղ խոսքը, իհարկե, անտեղի և անիմաստ երաժշտական ձևավորման մասին է։

Մենք այն կարծիքին ենք, որ կինեմատոգրաֆիայի ներքին ռեսուրսներն ու հնարավորություններն օգտագործելու դեպքում կարելի է խուսափել երաժշտության ճակատայնությունից։ Դերասանի վարպետ խաղն ու խոսքը, բնական աղմուկը, ոչ տեղին «լռությունը» հաճախ ավելի արտահայտիչ են, քան երաժշտությունը։

Սրանց միջոցով է այսօրվա կինեմատոգրաֆիան և հեռուստատեսությունը խուսափում երաժշտության անտեղի և ճակատային օգտագործումից։ Խոսելով «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի և հեռուստատեսության ստուդիայի աշխատանքներում եղած թերությունների մասին, մենք բոլորովին չենք ցանկանում ժխտել արվեստի այդ երկու օջախներում անցյալում և այժմ եղած դրական ու գովելի աշխատանքը։

Լավը նրանց մոտ եղել է և կա։ Բայց լավը ծնվում և մեծանում է միայն քննադատության և ինքնաքննադատության առկայության դեպքում։

Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հեռուստատեսության ստուդիայի
ճնշյունային ռեժիսյոր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

ԱԴՈՅԱՆ Ա. Գ. (գլխավոր խմբագիր), ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ Վ. Ս., ԱՂԱՅԱՆ Ծ. Պ., ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Վ. Հ., ԹԵԼՈՒՆՑ Ա. Մ., ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ Հ. Ե., ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ Ա. Մ., ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Ս. Ս., ՍԱՐԳՍՅԱՆ Վ. Հ.

Թողարկիչ՝ Ա. ՅԱՎՐՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Ն. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, ՀԿԿ Կենտկոմի շենք, հեռ. 2—56—92

Адрес редакции: Ереван, здание ЦК КП Армении, тел. 2—56—92

ՎՖ 05208 Պատվեր 429 Տիրաժ 9700 Գինը 25 կոպ.։

Տպ. 7 մամուլ, մամուլում՝ 68840 նիշ։ Ստորագրված է տպագրության 15/II 63 թ.։

Հայկական ՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչությունների և պոլիգրաֆարդյունաբերության գլխավոր վարչության № 6 տպարան, Երևան։

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

8-ԻՑ 10 ԱՆԳԱՄ

«Ուֆիմկաբել» գործարանում շահագործման է հանձնվել փաթաթման կիսաավտոմատ հաստոց։ Այդ հաստոցի արտադրողականությունը 8-ից 10 անգամ բարձր է համանման նպատակների համար կիրառվող ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան մեքենաներից։

ՆՈՐ ԱԳՐՈՏԵԽՆԻԿԱ

Հայտնի է, որ արդյունաբերական թափոնով աղտոտված հողերում բույսերը չեն աճում։ Անհրաժեշտ էր լինում 50 տարով ընդհատել հողերի աղտոտումը։

Գիտությունների ակադեմիայի գլխավոր բուսաբանական այգու աշխատակից Սիգալովը այդ հողերը վերականգնելու համար առաջարկել է հետևյալ տեխնոլոգիան. աղտոտված հողերը ծածկում են հողի մի սանտիմետրանոց կամ տորֆի երկու սանտիմետրանոց շերտով, որից հետո ջրում և թավլուկով ամրացնում են։ Դրանից հետո ցանված սերմերը արմատակալում են և աստիճանաբար աճում։ Լավ կլինի ցանելուց առաջ հողը պարարտացնել։ Առաջին իսկ տարին աղտոտված հողերը ծածկվում են հողի հաստ շերտով, իսկ երրորդ տարում այդպիսի հողերից կարելի է ստանալ լավ բերք։

ԲՈՒԼՂԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՇՎԻՉ ՄԵՔԵՆԱՆ

Մի խումբ ինժեներներ նախագծել են բուլղարական առաջին էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենան՝ դիֆերենցիալ հավասարումներ լուծելու համար։ Տասից տասնհինգ րոպեի ընթացքում մեքենան մի քանի հավասարում է լուծում։ Նույնիսկ բարձր որակավորման մաթեմատիկոսի համար այդ նույն աշխատանքը կպահանջեր մի տարուց ոչ պակաս ժամանակ։

ԻՆՔՆԱՀՈՍ ՄԱՆՐԱԴԻՏԱԿ

Լենինյան օպտիկական գործարանում նախագծվել է մանրադիտակ՝ ինքնահոս գրչի մեջ։ Այն կշռում է 20 գրամ, ոսպնյակի (լինզա) սիստեմը մեծացնում է 16 և 32 անգամ։ Մանրադիտակը նախատեսված է՝ մշակվող մակերեսների կառուցվածքի, համաձուլվածքների մակերեսների հետազոտության և բիոլոգիական փորձեր անցկացնելու համար, օրինակ, այգեգործության և մեղվաբուծության մեջ։

ՍՏՈՐԳԵՏՅԱ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՎ ԱՄԵՆԱՀԱՐՈՒՍՏ ԵՐԿԻՐԸ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

Հունգարիայում ներկայումս գործում է 35000 արտեզյան ջրհոր։ Դրանք բոլորը միասին րոպեում տալիս են մեկ միլիոն լիտր ջուր։ Այդ ջրի մեկ հինգերորդական մասի ջերմությունը C-ի 26°-ից բարձր է։ Դրա շնորհիվ մակերևույթի վրա դուրս է գալիս տարեկան այնքան ջերմություն, որը հնարավոր կլինի ստանալ 1,8 տոննա լավորակ ածուխ վառելու դեպքում։

Հունգարական Բյուկ գյուղում գտնվում է միջին Եվրոպայի ամենահորդառատ ջրհորը։ 1280 մետր խորությունից մի րոպեում դուրս է ցայտում 13500 լիտր 60°-ի տաք ջուր, խփող շիթի բարձրությունը հասնում է 60 մետրի։

Մասնագետների հաշվումներով Հունգարիայում 1000—3000 մետր խորության վրա այնքան տաք ջրի պաշարներ կան, որ իր էներգիայի պարունակությամբ հավասար է հարյուրավոր միլիարդ տոննա քարածխի։

ԾԱԾԿԱԾ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏ

Շվեդական Գետեբորգ քաղաքում մշակվել է ծովային ծածկած նավահանգստի շինարարության նախագիծը։ Այդպիսի նավահանգստում բեռնման-բեռնաթափման աշխատանքները կարելի է կատարել անկախ եղանակից։

ԳԻՆԸ 25 Կ.

ИНДЕКС 77783

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԸ ԳԵՐԱԴԱՍՈՒՄ Է ՀԱՐԱՎՍԼԱՎԱԿԱՆ ԿԼԻՄԱՆ

Հարավսլավական Նովի-սաթ քաղաքի գյուղատնտեսության գիտա-հետազոտական ինստիտուտի մասնագետները հաղորդել են, որ երբ ցանում են Իտալիայից ստացված հիբրիդային եգիպտացորենը, այն հասունանում է հուլիսի կեսերին։ Դա հնարավորություն է տալիս Հարավսլավիայի պայմաններում տարեկան ստանալ երկու բերք։ Այդ հիբրիդի մի սորտը հասունանում է 86—95, իսկ մյուսը՝ 96—105 օրվա ընթացքում։

10 ՀԱԶԱՐ ՄԵՏՐ ԴԵՊԻ ԵՐԿՐԻ ԽՈՐՔԸ

Դեռ ոչ վաղուց այդպիսի խնդիրը համարվում էր համարյա ֆանտաստիկ, չէ որ ՍՍՌՄ-ում ամենախոր հանքը 5000 մետրից մի փոքր էր անցնում, իսկ այժմ Ուրալմաշ գործարանի կոնստրուկտորները ինժեներ Գ. Վ. Ալեքսենսկու ղեկավարությամբ ստեղծել են «Ուրալմաշ—300 ДЭ» փորիչ սարքավորման նախագիծը։ Նոր սարքավորումը հնարավորություն կտա մինչև 10000 մետր երկրի խորքը գնալու։

Հազվագյուտ դիզելա-էլեկտրական ագրեգատի ընդհանուր հզորությունը կայուն հոսանքի վրա 6000 ձիաուժ է։

Նոր սարքավորումը նախատեսված է նավթի և գազի հորերի գերխոր փորման համար։ Սարքավորման գծագրերը հանձնըված են արտադրությանը։

ԼԵՀԱԿԱՆ ՊԼԱՍՏՄԱՍՍԱՆԵՐ

Լեհաստանի պլաստմասսաների ինստիտուտում ստացվել են պլաստմասսայի նոր տեսակներ։ Դրանցից մեկը կոչվում է «բիստան»։ Լեհական մասնագետները հայտարարել են, որ երկու տարի հետո կարտադրվեն բիստանի մեխեր, բիստանի հրակայուն ժապավեն և այլն։ Բիստանը աչքի է ընկնում բարձր դիմացկունությամբ, հեշտ է մշակվում, դիմանում է մինչև C 200° ջերմության։

Ստացված է նաև «ֆորմոն», որը նույնպես բարձր դիմացկունություն ունի, կայուն է օրգանական թթուների նկատմամբ և հեշտությամբ ներկվում է։ Ստացվել է պլաստմասսա, որը կարելի է պողպատե դետալները խրոմապատելու կամ նիկելապատելու փոխարեն ծածկել դրանով։

ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԷԼԻՔՍԻՐ ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻՑ

«Դաշտերի թագուհու» կախարդական հատկությունները հայտնի են շատ վաղուց։

Բայց մինչև այժմ չէին կարողանում եգիպտացորենի ածիկ պատրաստել։ Վերջերս Կիևի սիրոպի գործարանի մասնագետները Գարեջրի և անալկահոլ խմիչքների արդյունաբերության Մոսկվայի գիտահետազոտական ինստիտուտի հետ միասին առաջին անգամ աշխարհում գրտան եգիպտացորենից այդ դիետիկ մըթերքն ստանալու միջոցը։ Իր «եղբայրակիցների» մեջ եգիպտացորենի ածիկը ամենաէժանն է։ Նրա տոննան 76 ռուբլով էժան է նստում գարու ածիկից։